

Інститут вивчення проблем злочинності
Академії правових наук України

І.О. Зінченко

**Кримінально-правова
охорона виборчих, трудових
та інших особистих прав і свобод
людини і громадянина**

/Аналіз законодавства і судової практики/

Монографія

Харків
2007

Рекомендовано до опублікування вченою радою Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України (протокол №2 від 13 грудня 2006 року)

Рецензенти:

- 1. Колісник В.П. - доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого;*
- 2. Касинюк В.І. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права №2 Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого;*
- 3. Тютюгін В.І. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права №1 Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого.*

Зінченко І.О.

- 3 63 **Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина /Аналіз законодавства і судової практики/:** Монографія. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. – 320 с.
ISBN 966–8184–53– X

Монографія присвячена аналізу питань кримінально-правової охорони виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Предметом наукового дослідження є норми, що зосереджені у V розділі Особливої частини КК України. В роботі дається загальна характеристика злочинів, що посягають на виборчі, трудові та інші особисті права і свободи, пропонуються різні підходи до їх класифікації, аналізуються окремі склади злочинів і проблеми їх кваліфікації, що виникають у судовій практиці. Розглядаються спірні питання кваліфікації та призначення покарання, висловлюються пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Для службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, суддів, науковців, студентів, аспірантів юридичних навчальних закладів, а також для всіх, хто цікавиться кримінальним правом України та практикою його застосування.

ББК 67.9(4УКР)308

ISBN 966–8184–53–X

© І.О. Зінченко, 2007

© Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., оформлення, 2007

Зміст

Вступ	6
Розділ 1. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	9
Розділ 2. Види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	18
Розділ 3. Злочини, що посягають на особисті (громадянські) права і свободи людини і громадянина	27
Розділ 4. Злочини проти політичних прав і свобод громадян	83
Розділ 5. Злочини проти трудових та інших соціальних прав і свобод людини і громадянина	129
Розділ 6. Злочини проти культурних прав і свобод людини і громадянина	173
Висновки	199
Список використаної літератури	203
Додатки	
<i>До розділу 1 та 2</i> Конституція України (витяг)	210

До розділу 3

Закон України “Про міліцію” (витяг)	221
Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” (витяг)	227
Конвенція про права дитини (витяг)	230
Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення” (витяг)	247
Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” (витяг)	255
Закон України “Про інформацію” (витяг)	258

До розділу 4

Закон України “Про вибори народних депутатів України” (витяг)	262
Закон України “Про всеукраїнський та місцеві референдуми” (витяг)	277
Закон України “Про політичні партії в Україні” (витяг)	280
Закон України “Про об’єднання громадян” (витяг)	282
Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (витяг)	283

До розділу 5

Закон України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” (витяг)	285
Закон України “Про зайнятість населення” (витяг)	286
Закон України “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” (витяг)	289
Закон України “Про оплату праці” (витяг)	292
Закон України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” (витяг)	293

До розділу 6

Закон України “Про авторське право і суміжні права” (витяг)	296
Закон України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” (витяг)	308
Закон України “Про охорону прав на промислові зразки” (витяг)	310
Закон України “Про освіту” (витяг)	311

Вступ

Охорона прав і свобод людини і громадянина є пріоритетним завданням будь-якої сучасної держави. Вона ґрунтується на визнаних міжнародною спільнотою документах, таких як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародні пакти “Про громадянські і політичні права”, “Про економічні, соціальні і культурні права” 1966 р., Декларація прав дитини 1989 р., Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р. та багатьох інших. Кожна країна, яка взяла на себе обов’язок виконувати міжнародні конвенції з прав людини, повинна керуватися їхніми принципами і нормами у своєму внутрішньому законодавстві, створювати умови для здійснення і захисту прав і свобод кожної людини.

Міжнародні стандарти в галузі прав людини знайшли своє втілення і в Конституції України 1996 р. Вперше в Основному Законі України було проголошено, що людина, її життя та здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, вони не є вичерпними і не можуть бути скасовані. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави та її відповідальність. Головним обов’язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Права і свободи людини і громадянина закріплені у II розділі Конституції України і становлять майже третину від її змісту (48 статей). Це свідчить про пріоритет цих норм серед інших конституційних приписів, адже вони визначають місце людини в суспільстві, впливають на її правовий статус та міру юридичної свободи. Слід зазначити, що хоча права людини і права громадянина тісно пов’язані між собою, однак вони не є тотожними поняттями.

Людина - це суб’єкт суспільно-історичної діяльності і культури, а громадянин - це людина, яка за законом юридично належить до певної держави. Права людини - це істотні, невідчужувані права, які належать їй від народження. Права громадянина - це права, які регулюють сферу відносин індивіда з державою, у якій він розраховує не тільки на захист своїх прав від незаконного втручання, але і на активне сприяння держави в їх реалізації.

Конституція України розмежовує основні права і свободи на права і свободи людини і громадянина і підкреслює визнання вказаних прав і свобод за кожною людиною, яка перебуває на території України, незалежно від того, є вона громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства.

Орієнтири України на міжнародні стандарти в галузі прав людини та на її вступ до Європейського Союзу покладають на нашу країну певні обов'язки, пов'язані з реальним забезпеченням проголошених в Основному Законі прав і свобод людини і громадянина. Важливим засобом на цьому шляху є Кримінальний Кодекс України 2001 р., серед завдань якого (ст.1 КК) на першому місці стоїть правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань.

Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина передбачена різними розділами Особливої частини КК. Це, передусім, злочини проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи, які вже досить детально досліджені в науці кримінального права. Однак вивченню питань кримінальної відповідальності за злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (статті 157-184 Розділу V Особливої частини КК України) в кримінально-правовій літературі приділяється значно менше уваги, хоча в останні часи і спостерігається тенденція до активізації наукових досліджень в цьому напрямку. Так, з'явилися цікаві праці П.П. Андрушка, О.М. Готіна, А.М. Красикова, А.М. Ковалю, С.Я. Лихової, Л.П. Медіної, М.І. Мельника, М.О. Мягкова, В.О. Навроцького, Т.М. Нуркаєвої, В.І. Павликівського, А.В. Серебреннікової, В.П. Тихого, З.А. Тростюк та багатьох інших авторів. В той же час багато проблем, пов'язаних із юридичним аналізом злочинів, які посягають на зазначені конституційні права громадян, ще потребують вирішення і осмислення.

У даному виданні надається загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, наводиться їх класифікація, розглядаються юридичні склади злочинів, проблеми їх кваліфікації та відмежування від суміжних злочинів. В окремих випадках аналізується практика призначення покарання та конструктивні особливості відповідних

санкцій. Висловлюються пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства про відповідальність за злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Оскільки більшість диспозицій статей із розділу V Особливої частини КК України є бланкетними, на додаток пропонуються тексти тих законів і підзаконних актів, на які є посилання у даній роботі.

Видання призначене для службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, суддів, науковців, студентів, аспірантів юридичних навчальних закладів, а також для всіх, хто цікавиться питаннями захисту конституційних прав і свобод людини в кримінальному праві.

Автор висловлює щирю подяку шановним рецензентам: д.ю.н. професору кафедри конституційного права НЮАУ ім.Ярослава Мудрого Коліснику Віктору Павловичу, к.ю.н., доценту кафедри кримінального права №2 НЮАУ ім.Ярослава Мудрого Касинюку Василю Івановичу, к.ю.н., доценту кафедри кримінального права №1 НЮАУ ім.Ярослава Мудрого Тютюгіну Володимирі Іллічу за корисні зауваження і побажання, які сприяли покращенню роботи.

Автор висловлює щирю подяку за надану допомогу у підготовці монографії до друку:

Бауліну Юрію Васильовичу - д.ю.н., професору, академіку АПрН України, Директору Інституту вивчення проблем злочинності АПрН України;

Борисову В'ячеславу Івановичу - д.ю.н., професору, академіку АПрН України;

Гродецькому Юрію Васильовичу - к.ю.н., доценту кафедри кримінального права №1 НЮАУ ім. Ярослава Мудрого;

Панову Миколі Івановичу - д.ю.н., професору, академіку АПрН України, завідувачому кафедрою кримінального права №2 НЮАУ ім. Ярослава Мудрого;

Синчуку Василю Людвіговичу - к.ю.н., прокурору Харківської області, Державному раднику юстиції 2 класу;

Шумаковій Вікторії Юріївні - завідуючій лабораторією кафедри кримінального права №1 НЮАУ ім. Ярослава Мудрого.

Розділ 1.
Загальна характеристика злочинів
проти виборчих, трудових та інших
особистих прав і свобод людини
і громадянина

Згідно зі ст.1 КК України 2001 р. головним завданням кримінального законодавства є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина. Законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України і загально визнаних принципах і нормах міжнародного права, отже закріплені в Основному Законі конституційні права і свободи людини і громадянина є найважливішим об'єктом кримінально-правової охорони.

В теорії права та доктрині конституційного права поняття конституційних прав і свобод визначається різним чином. Одні автори їх розуміють як невідчужувані права і свободи особи, які індивід отримує в силу свого народження.¹ Інші вважають, що основні права і свободи – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах і які об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним), а також мають бути загальними та рівними для всіх людей.² На нашу думку, найоптимальнішим є визначення, яке пропонують К.І.Козлова та О.Є.Кутафін: конституційні (основні) права і свободи людини і громадянина – це невід'ємні, притаманні людині від народження (або в силу громадянства) права і свободи, які захищаються державою і становлять основу правового статусу особистості.³

Слід зазначити, що Конституція України не передбачає поділу прав і свобод на важливі і другорядні, основні права людини є рівноцінними, невідчужуваними та непорушними. Ніхто не може бути позбавлений цих прав або обмежений у їх здійсненні, крім випадків, передбачених у Конституції України.

Поняття “право” і “ свобода” не мають чіткого розмежування. Окремі автори, наприклад П.М.Рабінович, М.І.Хавронюк, К.А. Лукашова взагалі вважають їх синонімами, вказуючи, що право – це певна свобода людини, її можливість діяти певним чином.⁴ Можна

¹ Див.: Андрусяк Т.Г. Теорія держави і права. - Львів, 1997. - С.62.

² Див.: Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. - К., 1995. - С.7.

³ Див.: Козлова Е.И., Кутафін О.Е. Конституционное право России. 3-е изд. - М., 2004. - С.257.

⁴ Див.: Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина. Навчальний посібник. - К., 2004. - С.5; Права человека. Учебник для вузов / Отв.ред. Е.А.Лукашева. - М., 1999. - С.133.

значити, що різниця між поняттями “право” і “свобода” є досить умовною і залежить від форми вираження можливостей людини та її поведінки при здійсненні своїх прав і свобод. Якщо вибір пов’язаний із використанням конкретних соціальних цінностей, то говорять про право: право на працю, на соціальний захист, на освіту тощо. Отже, поняття “право” означає міру можливої поведінки людини, здійснення нею тих або інших дій, закріплених у нормативно-правових актах. “Свобода” – це можливість користуватись і розпоряджатись тим або іншим соціальним благом, цінністю, задовольняти власний інтерес або якусь життєву проблему так, щоб при цьому не порушувались права інших людей. Тобто, якщо мова іде про вибір більш абстрактної поведінки, то застосовується термін “свобода”.

Таким чином, конституційне право людини і громадянина – це закріплена в Конституції України юридична можливість суб’єкта конституційно-правових відносин задовольняти конкретні особисті потреби та інтереси, що відповідають рівню розвитку суспільства і держави.

Свобода людини і громадянина як конституційно-правова категорія – це встановлена і гарантована законом спроможність людини діяти відповідно до своїх інтересів та мети, сфера автономії громадянина стосовно держави, вибір певних дій і волевиявлень.¹

В кримінально-правовій літературі існує багато визначень поняття злочинів проти конституційних прав і свобод людини і громадянина. Так, Е.С.Тенчов визначає їх як передбачені КК винні суспільно небезпечні діяння, прямо спрямовані на спричинення істотної шкоди закріпленим в Конституції РФ правам і свободам громадян Росії, іноземних громадян або осіб без громадянства.² О.М. Красиков розуміє ці злочини як суспільно небезпечні, протиправні діяння, які посягають на охоронювані конституційні права і свободи людини і громадянина.³ А.В.Серебреннікова вказує, що дані злочини – це передбачені в КК РФ суспільно небезпечні

¹ Див.: Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи людини і громадянина. - Х., 2001, - С.5-7.

² Див.: Уголовное право России. Ч.Особенная. Под ред. проф. Л.Л. Кругликова. - М., 1999. - С.132.

³ Див.: Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана политических, гражданских и иных конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. – Саратов, 2000. - С.30.

діяння, які посягають на найважливіші права і свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції РФ.¹ Як видно із наведених визначень, всі вони мають спільні риси: вказують на нерозривний зв'язок зазначених прав і свобод із Конституцією, а також на те, що потерпілим від цих злочинів може бути не тільки громадянин, а і будь-яка людина, права чи свободи якої порушені.

Таким чином, взявши до уваги існуючі в літературі точки зору, можна запропонувати наступне визначення злочинів даного виду. **Злочини проти конституційних прав і свобод – це передбачені в Особливій частині КК України суспільно небезпечні, винні діяння, які посягають на основні права і свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції України.**

В КК України 2001р. норми про відповідальність за вказані злочини передбачені у різних розділах Особливої частини КК, але значна їх кількість зосереджена у розділі V Особливої частини КК (30 статей). Це є посягання проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Безпосереднім об'єктом конкретного злочину є певне, окреме конституційне право чи свобода людини або громадянина, проти яких спрямоване злочинне діяння, наприклад, право обирати або бути обраним до органів державної влади чи самоврядування, право на отримання освіти, право на недоторканність житла тощо. У багатьох злочинах проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод громадян, крім основного безпосереднього об'єкта, можна виділити і додатковий обов'язковий, чи факультативний об'єкти, якими можуть виступати інші суспільні відносини, наприклад, здоров'я (ч.2 ст.ст. 157,162 КК), честь та гідність людини (ст.161 КК), відносини власності (ч.2 ст.157, ст.178 КК), нормальна діяльність державного апарату (ч.3 ст.157, ст.159 КК) тощо.

Потерпілими від даних злочинів можуть бути як громадяни України, так і іноземці чи особи без громадянства (апатриди).

¹ Див.: Серебренникова А.В. Уголовно-правовое обеспечение конституционных прав и свобод человека и гражданина по законодательству Российской Федерации и Германии. – М., 2005. – С.20.

Об'єктивна сторона злочинів, передбачених у V розділі Особливої частини КК, характеризується наступними ознаками. Більшість із них можуть бути вчинені як шляхом активних дій, так і шляхом бездіяльності, при цьому у 13 складах злочинів із 30 (майже 50%) описуючи суспільно небезпечне діяння, законодавець в тому чи іншому контексті використовує термін “порушення”, тобто має на увазі невиконання чи неналежне виконання вимог і приписів Конституції України чи інших нормативних актів, щодо забезпечення прав і свобод громадян : ст.ст. 159, 159¹, 160, 161, 162, 163, 172, 173, 176, 177, 182, 183, 184 КК.

У таких складах злочинів, як ст.ст.157, 170, 171, 174, 180 КК мова іде про перешкоджання вільному здійсненню громадянами своїх законних прав. Перешкоджання може виражатися як в активній, так і в пасивній поведінці, воно завжди є створенням особою певних перепон, перешкод, недопущення її законної діяльності різними способами.

Формулюючи ознаки об'єктивної сторони інших злочинів із даного розділу, законодавець вказує на незаконний характер вчинюваного діяння: “незаконне виготовлення виборчих бюлетенів” – ст.158 КК; “незаконне знищення виборчої документації” – 158¹ КК; “незаконні дії щодо усиновлення” – ст.169 КК; “незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь” – ст.179 КК тощо. Ці злочини можуть вчинятися тільки шляхом активних дій.

Деякі із злочинів V розділу Особливої частини КК за своєю законодавчою конструкцією є складеними. Це, наприклад, ч.2 ст.157 КК – “перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, поєднане із застосуванням насильства”, ч.2 і ч.3 ст.161 КК -“порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії, поєднане з насильством”, ч.2 ст.162 КК - “порушення недоторканності житла, вчинене із застосуванням насильства”, ч.2 ст.175 КК – “невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, вчинена внаслідок нецільового використання коштів”, тощо.

Окремі діяння із даного розділу КК мають ознаки триваючих злочинів: “ухилення від сплати аліментів на утримання дітей” – ст.164 КК, “ухилення від сплати коштів на утримання непрацезд-

датних батьків” – 165 КК; а інші діяння за певних умов можуть набувати характер продовжуваних злочинів, наприклад: “зловживання опікунськими правами” – ст.167 КК, “невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат” – ч.1 ст.175 КК, “порушення авторського права і суміжних прав” – ст.176 КК.

Складений злочин – це вид одиничного складного багатооб’єктного злочину, що об’єднує декілька внутрішньопов’язаних, узгоджених між собою умисних діянь, кожне з яких передбачене в кримінальному законі в якості окремого самостійного складу злочину.¹ За своєю юридичною природою складений злочин є врахованою (передбаченою) в одному складі ідеальною або реальною сукупністю злочинів. Його слід кваліфікувати за одною статтею Особливої частини КК, не застосовуючи при цьому сукупність злочинів.

Триваючий злочин – це також одиничний злочин. Він має місце там, де злочинне діяння розпочавшись із будь – якої дії чи бездіяльності, далі здійснюється безперервно (шляхом бездіяльності) на протязі певного, іноді досить тривалого відрізка часу. Початком триваючого злочину є дія чи бездіяльність, які створюють так званій “злочинний стан” особи. Закінчується триваючий злочин припиненням злочинного стану як з об’єктивних підстав (затримання злочинця), так і за волею самої особи (наприклад, особа добровільно сплатила аліменти).

Продовжуваний злочин – це такий одиничний злочин, який складається із двох чи більше тотожних діянь, які об’єднані єдиним злочинним наміром та спрямовані до одної (загальної) мети. Початком продовжуваного злочину є здійснення першого діяння із низки декількох тотожних злочинних дій. Закінченням злочину визнається вчинення останньої злочинної дії.

Переважає більшість злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина мають формальний склад, тобто вважаються закінченими з моменту вчинення діяння, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. Діяння, передбачені ч.3 ст.161, ст.166, ч.2 ст.168, ч.2 ст.169, ст. 176 та ст. 177, ст.178, ч.1 ст.180 КК є злочинами з матеріальним

¹ Див.: Зинченко И.А. Составные преступления. - Х., 2005.

складом, їх об'єктивна сторона містить у собі не тільки суспільно небезпечне діяння, а і певні наслідки, вказані в законі. Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даних злочинів з матеріальним складом є причинний зв'язок між вчиненим діянням і суспільно небезпечними наслідками. Для його встановлення необхідно визначити, у чому саме виявилась дія (бездіяльність) особи; чи передувала вона в часі настанню суспільно небезпечних наслідків; чи містила у собі реальну можливість спричинення шкоди; чи була ця дія (бездіяльність) необхідною умовою настання наслідків і у даному конкретному випадку викликала ці наслідки з неминучістю та невідворотністю.

З суб'єктивної сторони злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод громадян характеризуються лише умисною формою вини, до того ж більшість із них, тобто всі формальні злочини з даного розділу, можуть бути вчинені лише з прямим умислом.

Злочини з матеріальним складом також передбачають умисну форму вини, на яку безпосередньо вказує сам законодавець, використовуючи такі терміни, як: "умисні", "незаконні", "злісні" дії тощо. Для окремих злочинів даного виду обов'язковою (конститутивною) ознакою суб'єктивної сторони є певний мотив чи мета: наприклад, корислива мета (ст.167 КК), особисті мотиви (ч.1 ст.172 КК) тощо. Відсутність (чи невстановлення) вказаних ознак свідчатиме про відсутність цих складів злочинів.

Суб'єкт злочинів, передбачених ст.ст.157 – 184 КК, може бути загальним і спеціальним. Загальним суб'єктом буде фізична, осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Щодо спеціального суб'єкта, то у більшості випадків (20 складів злочинів) ним визнається службова особа; у злочинах проти виборчих прав громадян (ст.ст.157-160 КК) суб'єктом злочину може бути член виборчої комісії або інший учасник виборчого процесу (кандидат, уповноважений представник політичної партії (блоку), виборець тощо). В деяких злочинах в якості суб'єкта виступає особа, яка раніше була засуджена за такий самий злочин (ч.2 ст.164 та ч.2 ст.165 КК), тобто наявний так званий спеціальний рецидив злочинів. За ст.ст. 166 та 167 КК ознаки спеціального суб'єкта пов'язані із родинними відносинами: це, наприклад, батьки, опікуни чи піклувальники тощо.

Поняття службової особи, як спеціального суб'єкта злочину, визначається у примітці до ст. 364 КК. Згідно п.1 примітки до службових осіб належить чотири категорії. Це такі особи, які постійно чи тимчасово: 1) здійснюють функції представників влади; 2) обіймають на підприємствах, в установах чи організаціях, незалежно від форми власності посади, пов'язані із виконанням організаційно-розпорядчих функцій; 3) займають на тих же підприємствах, установах, організаціях посади, пов'язані із виконанням адміністративно – господарських обов'язків; 4) виконують функції представників влади, організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки за спеціальним повноваженням.

Слід зазначити, що у переважній більшості злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод громадян, службова особа, як спеціальний суб'єкт, вчиняє діяння із використанням своєї влади або службового становища (ч.3 та 4 ст.157, ч.2 ст.158¹, ч.2 ст.159; ч.2 ст.168; ч.3.ст.176; ч.3. ст.177 КК). Отже, вчинення вказаних злочинів обумовлене службовим становищем суб'єкта, який діє незаконно, всупереч інтересам служби і : а) використовує для здійснення злочину свої службові повноваження чи владу; або б) виходить за межі повноважень, які має на своїй посаді; чи в) взагалі не виконує або не належним чином виконує покладені на нього службові обов'язки.

Більшість складів злочинів із V розділу Особливої частини КК України мають кваліфікуючі ознаки, тобто такі, що обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію. Найчастіше обтяжуючою обставиною визнається вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб. Ця ознака фігурує в ч.3 ст.157, ч.2 ст.158¹, ч.3 ст.159, ч.2 ст.160, ч.2 ст.169, ч.2 ст.171, ч.2 ст.176, ч.2 ст.177 КК. Відповідно до ч.2 ст.28 КК злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовились про спільне його вчинення. Змова про вчинення злочину може відбутися задовго до вчинення злочину чи безпосередньо перед вчиненням злочину, але до замаху на нього.

Вчинення злочину організованою групою передбачено в якості кваліфікуючої ознаки в ч.3 ст.161, ч.3.ст.176, ч.3 ст.177 КК. Згідно із ч.3 ст.28 КК ця форма співучасті має місце там, де у готуванні

або вчиненні злочину брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувались у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Повторність як обтяжуюча обставина злочину фігурує в ч.2 ст.169, ч.2 ст.176, ч.2 ст.177 КК. За ч.1 ст.32 КК нею визнається вчинення особою двох чи більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливо частини КК. Повторність має місце незалежно від того, була чи ні особа засуджена за раніше вчинений нею злочин. Повторність, яка пов'язана із засудженням особи за попередній умисний злочин, називається рецидивом. В ч.2 ст.164 КК і ч.2 ст.165 КК в якості кваліфікуючої ознаки передбачається спеціальний рецидив. Він має місце там, де особа, що має судимість за умисний злочин, вчиняє новий умисний злочин, тожожний або однорідний із попереднім. Зазвичай цей вид рецидиву формулюється шляхом вказівки на вчинення злочину особою, “яка раніше була судимою за такий самий злочин”.

Інші кваліфікуючі ознаки, які не мають загального характеру і притаманні окремим складам даних злочинів, будуть розглянуті безпосередньо при аналізі відповідних статей КК.

Розділ 2.
Види злочинів проти
виборчих, трудових та інших осо-
бистих прав і свобод людини
і громадянина

В II розділі Конституції України права і свободи людини і громадянина викладені у певній системі. Дана система заснована на пріоритетності цих прав і свобод та їхньому матеріальному змісті. Виходячи із цього, в конституційному праві виділяють п'ять основних груп прав і свобод людини і громадянина – особисті (або громадянські), політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи.¹ Така класифікація повністю відповідає реаліям сьогодення, оскільки охоплює собою всі найважливіші сфери взаємовідносин людини і суспільства, особи та держави. Крім того, вона ґрунтується на міжнародних стандартах в галузі прав людини, які були взяті за основу при вдосконаленні українського законодавства.

Відповідно до приписів Конституції України і враховуючи специфіку родового об'єкту злочинів, законодавець виділяє спеціальний розділ в Особливій частині КК, де і розмішує норми, спрямовані на охорону цілої низки конституційних прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань (V розділ, ст.ст.157-184 КК). Причому дані посягання на права і свободи обмежені певним колом суспільних відносин і конкретизовані у назві розділу “Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод”, що не є випадковим, адже в інших розділах КК також містяться норми про посягання на конституційні права і свободи людини і громадянина: зокрема, в розділі II – на життя і здоров'я, в розділі III – на волю, честь і гідність особи тощо.

Зазначимо, що нинішня назва даного розділу КК України нам видається більш вдалою, ніж назва аналогічного розділу в КК РФ 1996 р. В КК РФ злочини цієї групи входять до глави 19, яка називається “Злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина.” “Невдалість” такої назви активно обговорюється і критикується в російській кримінально-правовій літературі.

Так, О.М.Красиков з цього приводу зазначає, що вельми дивно звучить назва глави 19 КК РФ. Її не можна визнати вдалою, адже вона може призвести до висновку, що інші права і свободи людини і громадянина, які не підпадають під охорону кримінального закону в даній главі, а охороняються нормами інших

¹ Див.: Кушніренко О. Г., Слінько Т.М. вказ роб. - С.59.

глав КК РФ, (наприклад, глав 16-18, 20-22 тощо) , не є конституційними.¹

Згадаємо, що в КК УРСР 1961 р. також був розділ, який містив у собі склади злочинів проти окремих конституційних прав і свобод: цей розділ IV Особливої частини КК називався: “Злочини проти політичних і трудових прав громадян”. Спочатку, в момент прийняття КК УРСР 1960 р., розділ IV нараховував 13 складів злочинів. За час існування Кодексу розділ двічі доповнювався: ст.129¹- порушення законодавства про референдум і ст.134¹ – переслідування громадян за критику. В 1992 р. Указом ПВС ВРУ 1992 р. з даного розділу була виключена ст.138 – “Порушення законів про відділення церкви від держави і школи від церкви”.

В КК 2001 р. перелік цих злочинів значно розширився (зокрема за рахунок включення до даного розділу злочинів проти сім’ї), багато статей було викладено у новій редакції, з’явилися нові склади злочинів (найбільше проти виборчих прав громадян). Збільшення кола кримінально – караних діянь, які посягають на права і свободи громадян в новому КК України є не випадковим, воно обумовлене відповідним розширенням основних прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією 1996 р. та посиленням законодавчих гарантій щодо їх дотримання та захисту.

Враховуючи значну кількість та різноманітність злочинів, відповідальність за які передбачена в V розділі Особливої частини КК, вважаємо, що їх класифікація є необхідною (обов’язковою) передумовою для подальшого вивчення цих діянь, адже вона надає можливість найповніше пізнати їх юридичні властивості, сутність, тенденції розвитку законодавства і практики його застосування.

Про значення класифікації дуже доречно висловлювався С.В. Познишев, зазначавши, що вона є ”першим і надзвичайно важливим кроком, який повинен зробити дослідник будь-якої широкої та різноманітної групи явищ. Як метод вивчення, класифікація має подвійне значення для наукового дослідження: із зовніш-

¹ Див.: Красиков А.Н., вказ. роб. - С.29-30. Таку ж точку зору висловлюють також: П.А. Филиппов, Л.Г. Мачковский, А.В. Серебренникова. Див.: Филиппов П.А. Уголовно-правовая защита прав интеллектуальной собственности в Российской Федерации. - М., 2003; Мачковский Л.Г. Охрана личных, политических и трудовых прав в уголовном законодательстве России и зарубежных государств. - М., 2004; А.В. Серебренникова., вказ.роб. - С.19.

нього боку, це захід, що вносить у вивчення систему і порядок, а із внутрішнього боку, це захід, що зумовлює повноту і правильність висновків вивчення.”¹

Як відомо, класифікувати факти, предмети, явища означає розподілити їх на окремі групи, класи, категорії відповідно схожості між ними та використовуючи для цього будь-яку їх спільну ознаку (підставу, критерій для класифікації). Класифікація (розподілення) злочинів, як і будь-яка інша наукова класифікація, повинна базуватись на визначених формально-логічних правилах. Правила вимагають, щоб: 1) розподілення здійснювалось лише за одною чіткою підставою; 2) обсяг членів класифікації дорівнював у своїй сумі обсягу поняття (явища), що класифікується, і члени розподілення при цьому взаємно виключали один одного; 3) класифікація була послідовною і безперервною, тобто від родового поняття слід переходити до видових понять одного й того ж рівня.² При обранні критеріїв (підстав) для класифікації необхідно звертати увагу на те, щоб вони не виходили за межі дослідження, відповідали особливостям об’єкта, мали відносну стабільність і не суперечили один одному.³ Тільки за умови дотримання вказаних правил класифікація буде істинною за змістом і правильною за зовнішньою будовою.

Вивчення наукової літератури свідчить, що при класифікації злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, науковці застосовують різні критерії. Так, у більшості випадків розподілення злочинів із V розділу Особливої частини КК на види відбувається суто за кримінально-правовим критерієм, а саме – в залежності від спрямованості злочинного діяння, яка визначається його безпосереднім об’єктом.⁴

Керуючись даним критерієм зазвичай виділяють шість груп злочинів в наступній послідовності: 1. Злочини проти виборчих прав громадян – ст.ст.157-160 КК; 2. Злочини проти трудових прав

¹ Див.: Познышев С.В. Основные вопросы учения о наказании. - М., 1904. - С.5-6.

² Див.: Ивлев Ю.В. Логика. - М., 1992. - С.182-183.

³ Див.: Костарева Т.А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве. - Ярославль, 1993. - С.93.

⁴ Див.: Уголовное право России. Особенная часть. Первый полутом. / Под ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комиссарова. - М., 2005. - С.131; Красиков А.Н., вказ.роб., - С.29-30, 73.

громадян – ст.ст.170-175 КК; 3. Злочини в сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності – ст.ст.176,177 КК; 4. Злочини, які посягають на інші особисті права і свободи громадян – ст.ст.161-163, 182-184 КК; 5. Злочини проти сім'ї - 164-169 КК; 6. Злочини проти свободи совісті – 178-181 КК.¹

Наведена класифікація злочинів є правильною за своєю зовнішньою будовою і, безперечно, має право на існування. Однак, на нашу думку, вона не узгоджується з Конституцією України, бо відображає іншу систему пріоритетів ніж та, що зараз закріплена в Основному Законі, ставить на перший план політичні права і, навпаки, відсуває, зменшує значущість особистих (громадянських) прав людини, які є особливо важливими для кожного, а тому їх порушення завжди найнегативніше впливає на людину.

Як відомо, кримінальне право виконує щодо інших галузей права, зокрема, щодо конституційного права охоронну функцію, тобто захищає конституційні правовідносини від злочинних посягань. З огляду на це, як справедливо наголошував М.І.Бажанов, норми кримінального права повинні цілком відповідати положенням Конституції України, а при прийнятті нових законів останні також повинні бути співвіднесені із приписами Конституції і не можуть мати з ними розбіжностей. Таким чином, на думку М.І.Бажанова, кримінальне право по відношенню до конституційного права знаходиться у субординаційній залежності і повинно повністю відповідати Основному Закону держави.²

Отже, ще раз підкреслимо, що чинна Конституція України відтворює сучасну концепцію прав людини, яка заснована на Загальній декларації прав людини 1948 р. Як справедливо відзначається в літературі, цей факт у жодному разі не має технічного значення, а відображує той правовий статус особистості, якого дотримується держава.³ Згідно цієї концепції в Основному Законі спочатку вказані особисті (громадянські), потім політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи людини і громадянина. Безперечно,

¹ Див.,наприклад: Кримінальне право України.Особлива частина. Підр. за ред. Бажанова М.І., Сташиса В.В., Тація В.Я. - Х, 2004. - С.108-109.

² Див.: Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова та ін. - К.-Х., 2004. - С.14-16.

³ Див.: Серебренникова А.В., вказ. роб. - С.25.

ця класифікація, як і будь яка інша, має умовний характер, адже “окремі права і свободи за своїм характером можуть бути віднесені до різних груп. Вони є неподільними і взаємопов’язаними”¹. Проте вважаємо за доцільне при класифікації злочинів із V розділу Особливої частини КК виходити саме із “букви” Конституції України, дотримуватися її логіки.

З огляду на сказане, вважаємо, що визначальним при класифікації злочинів із V розділу Особливої частини КК України повинен бути інший (не кримінально-правовий) критерій, а саме зміст Конституції України і закріплена в Основному Законі система основних прав і свобод людини і громадянина. Що стосується безпосереднього об’єкта, то його слід враховувати при вирішенні питання до якої класифікаційної групи віднести те чи інше діяння.

В літературі з кримінального права можна зустріти і інші класифікації злочинів із даного розділу КК України. Наприклад, Н.О.Гуторова поділяє їх на три групи і розміщує в такій послідовності: 1.Злочини, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують здійснення громадянами виборчих прав – ст.ст. 157-160 КК; 2. Злочини, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують громадянам трудові права – ст.ст. 172-175 КК; 3.Злочини, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують здійснення громадянами інших особистих прав і свобод: ст.ст. 161-171; 178-184 КК.² На нашу думку, ця класифікація має такі ж недоліки, як і попередня: вона також не враховує систему пріоритетів, визначену Конституцією України.

Не зовсім виваженою і обгрунтованою видається класифікація вказаних злочинів, яку здійснив О.М.Готін в навчальному посібнику “Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина”. З назви даної роботи можна зробити висновок, що автор розглядає всі злочини, передбачені у V розділі Особливої частини КК, який має однойменну назву. Але із змісту роботи випливає, що аналізу піддаються лише 13 складів злочинів із 30, причому розподіляються вони наступним чином:

¹ Див.: Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. – М., 2001, - С.166.

² Гуторова Н.А. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. – Х.: Одиссей, 2004. - С. 81-82.

1) злочини проти виборчих прав і свобод людини і громадянина – ст.157-160 КК; 2) злочини проти трудових прав і свобод людини і громадянина – ст.172-175 КК; 3) злочини проти інших особистих прав і свобод людини і громадянина – ст.170, 171, 182, 183,184 КК. З такої класифікації залишається незрозумілим, якими критеріями керувався її автор, і чому він не розглядає інші злочини, які також посягають на особисті права людини і громадянина, а саме : проти свободи совісті та віросповідання, проти сім'ї; ті, що порушують рівноправність громадян, недоторканність житла, таємницю листування тощо. Відповідальність за ці діяння також передбачена даним розділом і доречно було б пояснити обмеження кола свого дослідження. Але з даного питання в роботі нічого не сказано.¹

Деякі науковці, аналізуючи V розділ Особливої частини КК, приходять до висновків, що зміст даного розділу взагалі не відповідає ні його назві, ні загальним правилам законодавчої техніки, ні сутності кримінального закону і пропонують повне реформування як назви, так і внутрішньої структури даного розділу. З більшою чи меншою категоричністю про необхідність такого реформування пишуть З.А.Тростюк,² В.О.Навроцький,³ С.Я.Лихова та деякі інші автори. Так, С.Я.Лихова пропонує власне бачення класифікації даних злочинів, і в залежності від ознак родового об'єкту, поділяє їх на три групи: злочини, що посягають на громадянські правовідносини – ст.ст. 162,163, 178, 179,180,182 КК; злочини, що посягають на політичні правовідносини – ст.ст. 157-160 КК; злочини, що посягають на соціальні правовідносини – ст.ст. 172,173,174,175 КК. Всі інші склади злочинів із цього розділу С.Я. Лихова пропонує або перемістити в інші розділи Особливої частини КК (наприклад, ст.ст.161, 176, 177 КК), або створити для них окремі розділи (наприклад, ст.ст.164-169 КК), або взагалі декриміналізувати (ст.ст.170, 171, 183, 184 КК).⁴

¹ Див.: Готін О.М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. - Луганськ, 2006.

² Див.: Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. - К., 2003. - С. 65.

³ Див.: Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз кримінальних кодексів України 1960 р. та 2001 р.). - К., 2001. - С. 49-51.

⁴ Див.: Лихова С.Я., вказ.роб. - С.160-169.

Заради справедливості зазначимо, що окремі пропозиції С.Я. Лихової можна визнати слухними, і деякі із злочинів V розділу, дійсно, частково “випадають” із окресленого нами родового об’єкту – відносин, що забезпечують дотримання конституційних прав і свобод громадян, поміщені до нього з певними умовностями. Однак, на нашу думку, докорінна реформа Кримінального Кодексу, яку пропонує цей автор, наразі є передчасною, адже КК діє лише п’ять років і ще цілком відповідає потребам сьогодення і завданням боротьби зі злочинністю.

Отже, до класифікації злочинів, що містяться у V розділі Особливої частини КК, ми підходимо, спираючись на ті законодавчі реалії, які зараз існують і беремо за основу зміст і назву цього розділу так, як вони сьогодні представлені в КК України.

Таким чином, взявши до уваги все викладене вище, можна запропонувати наступну класифікацію злочинів, які передбачені у V розділі Особливої частини КК України 2001 р.

1. Злочини, що посягають на особисті (громадянські) права і свободи людини і громадянина: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії – ст. 161; порушення недоторканності житла – ст. 162; порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв’язку або через комп’ютер – ст. 163; ухилення від сплати аліментів на утримання дітей – ст. 164; ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків – ст. 165; злісне невиконання обов’язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування – ст. 166; зловживання опікунськими правами – ст. 167; розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) – ст. 168; незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) – ст. 169; пошкодження релігійних споруд чи культових будинків – ст. 178; незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь – ст. 179; перешкоджання здійсненню релігійного обряду – ст. 180; посягання на здоров’я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів – ст. 181; порушення недоторканності приватного життя – ст. 182;

2. Злочини проти політичних прав і свобод громадян: перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь

у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача – ст. 157; фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування – ст. 158; незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму – ст. 158¹; порушення таємниці голосування – ст. 159; порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) — ст.159¹; порушення законодавства про референдум – ст. 160; перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій – ст. 170;

3. Злочини проти трудових та інших соціальних прав і свобод людини і громадянина: перешкоджання законній професійній діяльності журналістів – ст. 171; грубе порушення законодавства про працю – ст. 172; грубе порушення угоди про працю – ст. 173; примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку – ст. 174; невплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат – ст. 175.; порушення права на безоплатну медичну допомогу – ст. 184.

4. Злочини проти культурних прав і свобод людини і громадянина: порушення авторського права і суміжних прав – ст. 176; порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію – ст. 177; порушення права на отримання освіти – ст. 183.

За даною класифікацією розглянемо окремі склади злочинів, що передбачені в V розділі Особливої частини КК України.

Розділ 3.
Злочини, що посягають
на особисті (громадянські)
права і свободи
людини і громадянина

II розділ Конституції України розпочинається особистими правами і свободами громадян. Це свідчить про те, що даним правам надається перевага, що вони визнаються найголовнішими, найважливішими правами кожної людини і громадянина. В юридичній літературі вказані права називають різним чином: особисті, життєві, громадянські, елементарні, фізичні тощо.¹ Деякі автори вважають, що найбільш придатним і однозначним для їх визначення є термін “громадянські права”, бо саме така назва міститься в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, норми якого імплементовані (включені) до Конституції України.² Однак щодо розуміння сутності цих прав та їх значення в житті людини думки науковців збігаються: одноставно визнається пріоритетність, природність, універсальність та загальний характер особистих прав і свобод людини. Отже, особисті (громадянські) права і свободи можна визначити як сукупність природних і невідчужуваних прав і свобод, які притаманні людині від народження і не залежать від її приналежності до конкретної держави.³

В Конституції України закріплені наступні особисті права і свободи людини і громадянина: право на вільний розвиток своєї особистості (ст.23); право на рівність всіх перед законом (ст.24); право на життя (ст.27); право на повагу до гідності (ст.28); право на свободу та особисту недоторканність (ст.29); право на недоторканність житла (ст.30); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст.31); право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст.32); свобода пересування, вільний вибір місця проживання (ст.33); право на свободу думки і слова (ст.34); свобода світогляду і віросповідання (ст.35); право на шлюб (ст.51).

Найбільш небезпечні посягання на особисті (громадянські) права і свободи людини визнаються злочинами, за які передбачена кримінальна відповідальність. Відповідно до V розділу Особливої частини КК України – це ст.ст. 161-169; 178-182 КК.

¹ Див.: Шумак І.О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України. Дисс...канд юрид.наук. - К., 2000. - С.28.

² Див.: Лихова С.Я., вказ роб., - С. 130.

³ См.: Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. Е.А. Лукашева. - М., 1999. - С. 142.

Суспільна небезпечність злочинів, які посягають на особисті (громадянські) права і свободи людини полягає в обмеженні чи скасуванні цих прав і свобод, а також необґрунтованому втручанні в особисте життя людини.

Безпосередніми об'єктами злочинів даної групи є суспільні відносини, які забезпечують дотримання окремих особистих прав і свобод громадян.

Стаття 161 КК. Порушення рівноправності громадян у залежності від їх расової, національної приналежності або відношення до релігії

1. Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, -

караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою, -

караються виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до п'яти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

У відповідності зі ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Цей принцип посідає першорядне місце серед інших конституційних принципів, які складають правовий статус людини і громадянина. Згідно з Конституцією, в Україні встановлена принципова рівність всіх громадян в усіх галузях життя.

На думку Кушніренка О.Г. та Слінько Т.М. можна виділити наступні форми рівноправ'я громадян: 1) рівноправ'я незалежно від етнічного, соціального, майнового й посадового положення, а також роду занять (ч.2 ст.24 Конституції); 2) рівноправ'я незалежно від переконань, світоглядних позицій, приналежності до політичних партій або громадських організацій (ст.34 Конституції); 3) рівноправ'я жінки і чоловіка (ч.3 ст.24 Конституції); 4) рівноправ'я незалежно від національності, мови, віросповідання та відношення до релігії (ч.2 ст.24 Конституції); 5) рівність усіх перед законом і судом.¹

Таким чином, вказаний принцип торкається найрізноманітніших сфер життєдіяльності людини і громадянина: особистої, політичної, соціальної, економічної тощо. Він є універсальною формою виразу юридичної рівноваги, поєднання інтересів окремих людей, окремих соціальних верств населення, а також окремих національностей. Саме тому II розділ Конституції України і розпочинає норма, яка встановлює, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Отже, передбачена ст. 161 КК кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян є важливою гарантією забезпечення і захисту конституційних прав громадян.

З урахуванням сказаного, основним безпосереднім об'єктом даного злочину слід визнавати суспільні відносини, що забезпечують рівноправність громадян в усіх сферах їх життєдіяльності. В якості додаткового об'єкта можуть виступати честь, гідність, трудові, соціальні, інші права громадян, а за ч.2 ст.161 КК- також життя та здоров'я потерпілого.

Проте в науковій літературі існує думка, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину є не конституційні відносини, а від-

¹ Див.: Кушніренко О.Г., Слінько Т.М., вказ.роб. - С.22-23.

носини, що складають міжнародний правопорядок в частині його захисту від заподіяння шкоди людству, і що дана норма спрямована на захист правовідносин, суб'єктами котрих є не окремі особи, а групи осіб, яких об'єднують спільні риси: раса, колір шкіри, національність, релігійні, інші переконання тощо. Ось чому злочин, передбачений ст.161 КК з урахуванням тих відносин, на які він посягає, повинен міститися не у V розділі Особливої частини КК, а в XX розділі: "Злочини проти мира, безпеки людства та міжнародного правопорядку".¹

Коментуючи вказану точку зору, зазначимо наступне. Міжнародні злочини, або злочини міжнародного характеру – це є суспільно-небезпечні умисні діяння, що посягають на основи існування держав і народів, підривають основні принципи міжнародного права, загрожують міжнародному миру та безпеці.² В КК України вони називаються злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Зокрема це : пропаганда війни (ст.436 КК), порушення законів та звичаїв війни(ст.438 КК), геноцид (ст.442 КК) та інші злочини із XX розділу Особливої частини КК. Як видно за своєю природою це такі діяння, які вчинюються на території декількох держав або становлять небезпеку для декількох держав.³

Отже, на нашу думку, злочин, передбачений ст.161 КК, порушує інтереси не людства або держави в цілому, а права конкретної людини чи громадянина, інколи, можливо, групи громадян. Але це завжди конкретне коло визначених осіб – потерпілих, а не сама безпека існування національних, етнічних, расових чи релігійних груп, як це має місце, наприклад, при геноциді. До того ж, навряд чи посягання на права і свободи окремих громадян (за винятком представників іноземних держав, осіб, які мають міжнародний захист, державних, громадських діячів, щодо захисту яких в КК існують спеціальні норми), може призвести до міжнародних ускладнень і становити небезпеку для міжнародного правопорядку. Таким чином, вважаємо, що місце ст.161 КК в системі Особливої

¹ Див.: Лихова С.Я., вказ роб. - С.172-174.

² Див.: Міжнародне право. - М., 1995. - С.225.

³ Див.: Яценко С.С. Злочини міжнародного характеру // Юридична енциклопедія. - Том 2. - К., 1999. - С.615.

частини КК України визначено правильно, виходячи із основного безпосереднього об'єкту цього злочину.

Об'єктивна сторона даного злочину виражається у здійсненні будь-якої дії, спрямованої на розпалювання національної, расової або релігійної ворожнечі та ненависті; на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями; а також у прямому чи непрямому обмеженні прав або встановленні прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних, політичних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Під розпалюванням національної, расової або релігійної ворожнечі і ненависті слід розуміти розповсюдження будь-яких ідей і поглядів, що підривають довіру і повагу до певної національності, раси або релігійного віросповідання, а також викликають зневагу або почуття ненависті до традицій, культури, способу життя, релігійних обрядів громадян даної національності чи раси тощо. Це є також поширення різноманітних закликів, вигадувач, що формують у людей почуття озлобленості, відчуження і викликають національну ворожнечу або розбрат.

Способи розпалювання національної, расової або релігійної ворожнечі можуть бути різноманітні і на кваліфікацію не впливають. Ворожнеча може розповсюджуватись будь-яким чином: усно, письмово, шляхом агітації, пропаганди, в наглядно-демонстраційному вигляді. При цьому висловлювані ідеї та погляди носять суто загальний характер і не звернуті до конкретної особи. Для кваліфікації також не має значення відповідають чи ні дійсності особливості, які приписуються тій чи іншій нації. Головна спрямованість вчинених діянь – посяти між людьми різних національностей, рас, релігійних конфесій взаємну недовіру, розвинути відчуження, підозрілість, що переходять в стійку ворожість.

Приниження національної честі та гідності має за мету – принизити, образити, тобто показати неповноцінність, обмеженість людей конкретної національності. Воно може виражатися в різних формах третирування громадян: наклепі, цькуванні, знущанні над культурою, традиціями, звичаями тощо будь-якої нації, дискримі-

нації осіб певної національності або раси. Такі дії можуть носити окремих характер або виступати складовим елементом попередніх дій по розпалюванню ворожнечі.

Образа почуттів громадян в зв'язку з їх релігійними переконаннями полягає у зневажанні їх релігійних вірувань, релігійних обрядів, глузуванні та глумлінні над релігійними святинами тощо.

Обмеження прав громадян виражається в прямому або непрямому їх ущемленні у будь-якій галузі діяльності в залежності від національної, расової приналежності, статі, мови, релігійних переконань або, навпаки, у встановленні прямих і непрямих привілеїв (тобто незаконних пільг будь-якого характеру) на цих же підставах. Так, обмеження трудових прав громадянина, наприклад, може виражатися в відданні переваги перед ним іншим громадянам (іншої національності, статі) при прийомі на роботу, навчання, в той час як потерпілий громадянин мав бути прийнятим згідно із законом. Або при звільненні з роботи (наприклад, при скороченні робочих місць) національна приналежність чи мова кладуться у підставу для припинення трудової угоди із працівником. Порушення даних прав може мати місце при поданні до заохочення, нагороди, при висуванні на конкурс, присудженні конкурсної премії тощо, якщо ці дії були обумовлені національним походженням, майновим станом, відношенням до релігії тощо.

Слід зазначити, що визначення такої ознаки, як обмеження прав громадян, у свій час надавалося судовою практикою. Так, в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 23 грудня 1988 р. “ Про розгляд судами справ, пов'язаних із злочинами, які вчинені в умовах громадського лиха і природної стихії”, в п. 5 зокрема вказувалось, що “ під прямим або непрямим обмеженням прав або встановленням переваг громадян в залежності від їхньої національної приналежності слід розуміти дії, які полягають у відмові в прийнятті на роботу або незаконних звільненнях громадян, в порушенні їх виборчих прав, в ущемленні житлових, земельних та інших громадянських прав і свобод, а також у наданні незаконних пільг за ознакою тієї чи іншої нації “.¹

Даний злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення хоча б одної із дій, які вказані в законі.

¹ Див.: Бюллетень Верховного Суду СРСР. - 1989. - №1.

Якщо порушення рівноправності громадян відбулося не у зв'язку із їх національністю, політичними чи релігійними переконаннями, мовою, статтю тощо, а з інших підстав чи мотивів, то такі дії не можуть розглядатися як цей злочин.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується виною в формі прямого умислу. Винна особа усвідомлює, що вчиняє дії, спрямовані на порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставленні до релігії і бажає так діяти. Мотиви найчастіше мають націоналістичне забарвлення: ненависть до іншої національності, уявна думка про перевагу тієї чи іншої раси, мови, релігійної конфесії тощо. Мета вчинення злочину впливає із спрямованості вчинюваних дій – розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу; принизити національну гідність; показати переваги або неповноцінність громадян за ознакою їхнього ставлення до релігії, за національною або расовою приналежністю.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку.

У ч. 2 ст. 161 КК передбачена відповідальність за зазначені вище дії, поєднані з насильством, обманом або погрозами, а також вчинені посадовою особою.

За своєю законодавчою конструкцією порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії, поєднане з насильством, є складеним злочином, тобто таким, що складається із декількох окремих, самостійних суспільно небезпечних діянь (основного і додаткового), кожне з яких передбачене в КК в якості окремого складу злочину. Крім того, це складений делікт з неконкретизованим видом насильства,¹ бо законодавець не вказує, було чи ні застосоване насильство небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, а говорить про насильство "взагалі". Оцінюючи такі випадки можна погодитись з М.І.Пановим, який зазначав, "якщо поняття фізичне насильство включено у статті КК без вказівки на ступінь його небезпечності, то передбачаються обидва види насильства, як небезпечного, так і такого, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого."²

¹ Див. докладніше: Зинченко І.А., вказ. роб. - С. 92-104.

² Див.: Панов Н.И. Квалификация насильственных преступлений. – Х., 1987, - С.20.

В той же час при визначенні обсягу насильства, а, отже, суспільної небезпечності даного злочину, не можна залишити поза увагою санкцію статті, де визначена міра покарання за цей злочин. Адже загальновизнаним є факт, що саме санкція втілює кримінально-правовий вираз заборони, а в її характері та розмірі виявляється ступінь небезпеки діяння та його тяжкість.¹ Зараз санкція ч.2 ст.161 КК є такою, що не може охопити собою всі види насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я. Максимальне покарання за даний злочин становить п'ять років позбавлення волі, отже, це передбачає всі види спричинення шкоди здоров'ю: нанесення ударів, побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, крім тяжких тілесних ушкоджень. Останні тут потребують кваліфікації за сукупністю злочинів, хоча це і суперечить правилам кваліфікації одиничних складених злочинів.

Подолання протиріч, які виникають при кваліфікації зазначеного складеного злочину, можливе декількома шляхами. По-перше, можна підвищити максимальну межу санкції ч.2 ст.162 КК, щоб вона могла охопити собою спричинення тяжкого тілесного ушкодження, а по-друге, конкретизувати в диспозиції ч.2 ст.161 КК вид фізичного насильства, яке може застосовуватись при вчиненні цього злочину.

Завершуючи аналіз даного питання, зазначимо, що в літературі деякі науковці вважають вдалим використання такого прийому законодавчої техніки, коли поняття фізичне насильство застосовується без конкретизації його обсягу в конкретних складах, бо це "дає змогу заощаджувати законодавчі засоби."² Однак, на нашу думку, щоб уникнути різного тлумачення тексту закону при визначенні обсягу насильства у складених насильницьких злочинах, законодавцю було б краще прямо вказувати в диспозиціях відповідних статей КК який вид насильства (таке, що не є небезпечним або небезпечне для життя чи здоров'я) він має на увазі в кожному конкретному випадку.

Якщо порушення рівноправності громадян було поєднане з умисним вбивством, то в усіх випадках необхідна кваліфікація за сукупністю злочинів.

¹ Див.: Дурманов Н.Д. Понятіе преступления. – М., 1947. - С. 178; Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – К., 1980. - С. 26.

² Див.: Панов Н.И., вказ. роб. - С. 20.

Обман як спосіб вчинення злочину за ч.2 ст.161 КК полягає у повідомленні потерпілому завідомо неправдивих відомостей (активний обман) або у свідомому приховуванні певних подій з метою створення неправильного уявлення про них (пасивний обман). Він може виражатися в усній чи письмовій формі.

Змістом погрози охоплюється будь-яке психічне насильство: залякування потерпілого застосуванням до нього фізичного насильства, погроза розголосити про потерпілого відомості, які його ганьблять (шантаж), погроза знищити або пошкодити особисте майно потерпілого, тощо.

Вчинення даного злочину службовою особою означає, що між можливостями, які використала службова особа, виходячи із свого службового становища, наприклад, владні функції, наявність технічних засобів тощо, і фактом розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, має місце необхідний причинний зв'язок.

За ч. 3 ст. 161 КК настає відповідальність за діяння, передбачені ч.1 та ч.2 ст.161 КК, якщо вони були вчинені організованою групою осіб або спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки. В останньому випадку злочин матиме матеріальний склад і буде вважатись закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, які вказані в законі.

Під загибеллю людей в ч.3 ст.161 КК слід розуміти загибель хоча б однієї людини, в тому числі і шляхом її самогубства внаслідок систематичного приниження її національних, расових чи релігійних почуттів або в результаті неправомірного порушення її прав.

Під іншими тяжкими наслідками даного злочину розуміють спричинення тяжкого тілесного ушкодження, заподіяння великої матеріальної шкоди, виникнення масових заворушень тощо. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного злочину є встановлення причинного зв'язку між порушенням рівноправності громадян і тяжкими наслідками, які настали.

Суб'єктивна сторона цього злочину щодо наслідків характеризується, як правило, необережною формою вини. Особа передбачає можливість настання смерті потерпілого чи інших тяжких наслідків, але легковажно розраховує на їх відвернення (злочинна самовпевненість) або не передбачає можливості настання суспіль-

но небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити (злочинна недбалість). Однак в певних випадках щодо вказаних наслідків не виключається і умисна форма вини: непрямий умисел, якщо особа передбачала суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання, наприклад самогубство потерпілого чи прямий умисел, якщо настання наслідків було бажаним для винного.

Поєднання порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії з умисним вбивством, умисним тяжким тілесним ушкодженням, підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів, передбаченою ч.3 ст.161 та ст.ст.115 або 121 КК.

Аналізуючи даний склад злочину, слід звернути увагу ще на деякі особливості його законодавчої конструкції. В ч.3 ст.161 КК законодавець не тільки вказує на насильницький спосіб вчинення такого діяння, але ще додатково кваліфікує його за тяжкістю наслідків, які настали.

Як видно, вказаний склад злочину утворений шляхом приєднання до насильницького складеного делікту (ч.2 ст.161 КК) додаткових кваліфікуючих ознак у вигляді загибелі людей або інших тяжких наслідків. На перший погляд, такий спосіб законодавчої техніки є прийнятним, бо дозволяє більш точно визначити ступінь суспільної небезпеки всього вчиненого і правильно кваліфікувати злочин. Однак на прикладі співставлення ч.2 і ч.3 ст.161 КК дуже добре видно, яке важливе значення для правильного застосування кримінального закону має чітке визначення ознак злочину в диспозиції статті Особливої частини КК і які можуть виникати труднощі, коли така чіткість відсутня.

Так, в ч.2 ст.161 КК мова іде про порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії, яке поєднано із насильством, а в ч.3 ст.161 КК – про такі самі дії, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки. Санкції ч.2 і ч.3 ст.161 КК приблизно однакові – максимальна межа покарання в них – п'ять років позбавлення волі. При такій редакції закону виникає щонайменше два питання. Передусім, це питання про можливий обсяг насильства в ч.2 даної статті. Її санкція зараз така (до п'яти років позбавлення волі), що

максимальною шкодою здоров'ю, яку вона спроможна охопити, є спричинення умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження. В ч.3 ст.161 КК мова іде про насильство, яке спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. Яким же чином співставити у цих випадках ч.2 і ч.3 даної статті, якщо покарання, передбачене в них, практично однакове?

Далі незрозумілим є питання про те, як узгоджується санкція ч.2 ст.119 КК, встановлена за необережне вбивство двох або більше осіб (від п'яти до восьми років позбавлення волі) із санкцією ч.3 ст.161 КК, де за дії, що спричинили загибель людей (в тому числі і необережне позбавлення життя потерпілих), вказано покарання менш суворе – від двох до п'яти років позбавлення волі.

Можливо, на перший погляд, поставлені питання і не видаються досить принциповими, але вони виникають, а тому, можуть викликати ускладнення при кваліфікації вказаних злочинів. Вирішувати дані питання буде значно легше, якщо ознаки цих складених злочинів і особливості їх закріплення в законі законодавець буде враховувати при конструюванні санкцій за них.

Стаття 162. Порухення недоторканності житла.

1. Незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян, -

караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування, -

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Ст. 30 Конституції України гарантує кожному громадянину недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду.

Суспільна небезпечність даного злочину полягає в незаконному втручанні в особисте життя громадянина та в обмеженні його волевиявлення.¹

Основним безпосереднім об'єктом злочину, що розглядається, є суспільні відносини, які забезпечують конституційне право громадянина на недоторканність житла. Це право становить невід'ємну складову частину особистого життя громадянина. В якості додаткового об'єкта (за ч.2 ст.162 КК) може визнаватись здоров'я потерпілого, авторитет органів державної влади тощо.

Потерпілим від даного злочину може бути тільки фізична особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства. Порушення встановленого законом порядку проникнення у приміщення, яке належить на праві власності юридичній особі, не містить складу злочину передбаченого ст. 162 КК. Такі дії, за наявності до того підстав, можуть бути кваліфіковані як перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК), самоправство (ст. 356 КК) або інший злочин.

Під порушенням недоторканності житла слід розуміти будь – яке протиправне таємне або відкрите проникнення в чуже житло (будинок, квартиру або кімнату) без згоди власника житла на такі дії.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч.1 ст.162 КК виражається у виконанні однієї з наступних дій: а) незаконному проникненні в житло або інше володіння особи проти її волі; б) в незаконному проведенні в них огляду або обшуку; в) в незаконному виселенні; г) інших діях, що порушують недоторканність житла громадян.

Поняття “житло” у свій час визначалось в п.30 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 р. №12 “ Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності.”² Відповідно до зазначеної постанови житло – це приміщення, яке належить до житлового фонду і призначене для постійного чи тимчасового проживання людей (приватний будинок,

¹ За даними Державної судової адміністрації України в 2004 р. за ст.162 КК було засуджено 91 особу, в 2005 р. - 370 осіб.

² Див.: Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963-2000): Офіц. вид.у 2-х томах / За заг. ред. Бойка В.Ф. - Т.1. - К., 2000. - С.145.

квартира, кімната в готелі, дача, садовий будинок тощо), а також ті його складові частини, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб людини (балкони, веранди, комори тощо). Не можуть визнаватися житлом приміщення, не призначені і не пристосовані для постійного чи тимчасового проживання (відокремлені від житлових будівель погребі, гаражі, інші будівлі сільськогосподарського призначення). Поняття “інше володіння” в даній постанові не визначене, але як справедливо зазначається в літературі багатьма авторами, воно є більш широким за змістом, ніж поняття “житло”.¹ Це може бути, наприклад, закрита і огорожена площадка біля будинку, двір, сад, господарські приміщення тощо. Для даного складу злочину не має значення проміжок часу, на протязі якого особа проживає чи перебуває в даному приміщенні, але важливим є те, щоб житло чи інше володіння належало потерпілому на праві власності, за договором оренди, найму чи з будь-яких інших правових підстав.

Під проникненням слід розуміти таємне чи відкрите, з подоланням перешкод чи без нього, вторгнення сторонніх осіб у житло чи інше володіння власника або осіб, які там про живають, без їх добровільної згоди на такі дії. “Незаконним буде проникнення у житло не тільки в тих випадках, коли відкрито ігнорується згода, але також якщо воно здійснюється шляхом обману, наприклад, шляхом пред’явлення фальшивих документів на проведення обшуку”,² або якщо згода на проникнення була отримана в результаті насильства або погроз.

Закон чітко регламентує випадки, коли проникнення в житло чи інше володіння громадян можливе без їх згоди. По – перше, це у невідкладних випадках, пов’язаних із врятуванням життя людей чи майна, по – друге, при захисті правопорядку, а також у зв’язку з безпосереднім переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

У першому випадку йдеться про крайню необхідність: наприклад, проникнення в житло при пожежах, землетрусах, аваріях тощо, для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі,

¹ Див.: Лихова С.Я., вказ. роб., - С. 286; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., перер. та доп. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - К., 2003. - С.361.

² Див.: Красиков А.Н., вказ.роб., - С.56.

законним правам інших осіб, суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами, і якщо заподіяна шкода (порушення недоторканності житла) є рівнозначною шкоді відвернутій або є менш значною, ніж відвернута шкода (ст.39 КК).

Друга ситуація стосується професійної діяльності уповноважених осіб правоохоронних органів. Порядок їх проникнення до чужого житла чи до іншого володіння особи встановлюється законами України. Так, згідно із п.15 ст.11 Закону України “Про міліцію” міліція має право входити безперешкодно у будь – який час доби на земельні ділянки, в житлові та інші приміщення громадян у разі переслідування злочинця або припинення злочину, що загрожує життю мешканців, а також при стихійному лиху та при інших надзвичайних обставинах. В Законі України “ Про оперативно – розшукову діяльність” серед прав підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність в п.6 ст.8 зазначається право відвідувати житлові та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з’ясування обставин вчиненого злочину або такого злочину, що готується. При цьому вказується, що негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи проводиться тільки за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника. Застосування цього заходу проводиться виключно з метою запобігти злочині чи з’ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом отримати інформацію неможливо.

Якщо проникнення до житла чи іншого приміщення здійснюється з метою викрадення чужого майна шляхом крадіжки (ч.3 ст.185 КК), грабежу (ч.3 ст.186 КК) або розбою (ч.3 ст.187 КК), то додаткова кваліфікація таких дій за ст. 162 КК непотрібна, оскільки в цих випадках проникнення є кваліфікуючою обставиною (способом вказаних злочинів) і враховується законодавцем при встановленні санкцій за них.

Незаконним вважається обшук, здійснюваний особами, які не мають на це права або вчинений із порушенням Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК), тобто особами, що за певних умов мають на це право, але в цьому випадку не були наділені необхідними повноваженнями, наприклад, за відсутності

постанови суду щодо проведення обшуку. На відміну від обшуку, огляд житлового приміщення за чинним законодавством може бути проведений без рішення суду і санкції прокурора. Однак згідно з пунктом 13 Перехідних положень Конституції України такий порядок передбачається змінити, і огляд житла також стане можливим лише за вмотивованим рішенням суду.

Відповідно до ч. 3 ст. 47 Конституції України ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Незаконне виселення має місце у разі, якщо воно здійснюється без законних підстав, тобто без судового рішення, що вступило у законну силу. Незаконним слід також вважати виселення, що здійснене не уповноваженими на те особами.

Під іншими діями, що порушують недоторканність житла громадян, слід розуміти будь-яке інше вторгнення до житла чи іншого володіння проти волі осіб, які там проживають, за винятком випадків крайньої необхідності, як от: тимчасове використання житла без згоди його власника, самовільне вселення до чужого житла інших осіб тощо.

Даний злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення хоча б одної із вказаних у ч.1 ст.162 КК дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що порушує недоторканність житла громадян і бажає вчинити такі дії. Мотиви і мета цього злочину можуть бути різними і на кваліфікацію, як правило, не впливають. Однак слід мати на увазі, що з'ясування мотивів дозволяє відмежувати даний злочин від самоправства (ст. 356 КК). Разом з тим, правильне встановлення мотиву і мети незаконного проникнення у житло, як справедливо зазначає Т.М. Нуркаєва, дозволяє зрозуміти причини вчиненого і може свідчити про готування до більш тяжкого злочину (вбивства, зґвалтування тощо).¹

Суб'єктом даного злочину – може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла шістнадцяти років.

В ч. 2 ст. 162 КК передбачені кваліфікуючі ознаки даного злочину: 1) вчинення його службовою особою; 2) із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

¹ Див.: Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами. – СПб, 2003. - С.214.

Вчинення цього злочину службовою особою матиме місце тоді, коли для незаконного проникнення у житло чи інше володіння громадянина, службова особа використовує своє дійсне службове становище. Щодо даної кваліфікуючої ознаки в Постанові ПВСУ “Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” від 26 грудня 2003 р. №15, зазначається, що злочин, відповідальність за який передбачена ч.2 ст.162 КК, являє собою спеціальний вид перевищення влади або службових повноважень. Кваліфікація дій виконавців і співучасників цього злочину ще і за ст.365 КК можлива лише за наявності реальної сукупності останніх.¹ Отже, в таких випадках виникає конкуренція загальної (ст.365 КК) і спеціальної норми (ст.162 КК), а за правилами кваліфікації при конкуренції даного виду перевага надається саме спеціальній нормі, тобто ч.2 ст. 162 КК.

За ознакою застосування насильства злочин, передбачений ч.2 ст.162 КК, є складеним деліктом з неконкретизованим видом насильства, а тому проблеми визначення обсягу насильства в даному випадку є тотожними з тими, про які йшла мова стосовно ч.2 ст.161 КК. Розмір санкції за ч.2 ст.162 КК (від двох до п’яти років позбавлення волі) дозволяє уникнути сукупності злочинів, якщо фізичне насильство виявилось в спричиненні потерпілому побоїв, застосуванні інших насильницьких дій, наприклад, зв’язування, позбавлення особистої волі, умисного легкого тілесного ушкодження, умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження тощо.

Якщо потерпілому спричиняється умисне тяжке тілесне ушкодження або він позбавляється життя, то відповідальність настає за сукупністю злочинів: за посягання на життя (ст.115 КК) чи здоров’я (ст.121 КК) і за порушення недоторканності житла (ч.2 ст.162 КК).

Погроза застосування насильства (психічне насильство) – це висловлений у будь-якій формі (словами, жестами) намір негайно застосувати до потерпілого фізичне насильство або знищити його майно з метою усунути перешкоди для проникнення в житло. Погроза має бути реальною, тобто сприйматися потерпілим як така, що може здійснитися. Винний при цьому може погрожувати

¹ Див.: Практика судів України з кримінальних справ. 2001-2005. - Київ-Харків, 2005. - С. 354.

вбивством, нанесенням шкоди здоров'ю, знищенням майна тощо.¹ У вказаних випадках висловлена погроза охоплюється ознаками ч.2 ст.162 КК і додаткової кваліфікації за ст.129 КК чи ст.195 КК не потребує.

Стаття 163. Порушення таємниці листування, телефонних переговорів, телеграфної або іншої кореспонденції, що передається за допомогою засобів зв'язку або через комп'ютер

1. Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, -

караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо державних чи громадських діячів, або вчинені службовою особою або з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

Суспільна небезпечність даного злочину полягає в тому, що він порушує конституційне право громадян на таємницю листування, телефонних переговорів, телеграфної або іншої кореспонденції. Це право закріплене в ст. 31 Конституції України. Воно означає, що ніхто без згоди самого громадянина не має права знайомитись з його листуванням чи розголошувати зміст його кореспонденції. Згідно з ч.1 та. 2 ст.306 Цивільного кодексу України (далі ЦК) листи, телеграми та інші види кореспонденції є власністю адресата. Вони можуть використовуватися, зокрема, шляхом опублікування, лише за згодою особи, яка направила їх та адресата. Якщо кореспонденція стосується особистого життя іншої фізичної особи, для її використання потрібна згода цієї особи.

Право на таємницю листування є складовою частиною приватного життя особи, а тому ознайомлення з особистими документами, прослуховування телефонних розмов є протиправним вторг-

¹ Див.: Красиков А.Н., вказ. роб. - С. 59.

ненням в духовний світ людини без її згоди.¹ Отже, потерпілою від даного злочину може бути лише приватна особа. Порушення таємниці листування між юридичними особами, як справедливо зазначається в літературі, не містить ознак даного складу злочину. Однак, якщо приватна особа, наприклад, листується із юридичною особою, і її права по збереженню таємниці листування порушуються, то склад цього злочину буде мати місце.²

Предметом злочину є відомості, які містяться в кореспонденції громадян і становлять їх особисту таємницю. Не можуть визнаватися предметом цього злочину відомості та повідомлення службового характеру, які становлять зміст службової кореспонденції. За наявності до цього інших підстав такі дії можуть розглядатися як: незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст.231), розголошення комерційної або банківської таємниці (ст.232), розголошення державної таємниці (ст.328), передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст.330), розголошення відомостей військового характеру (ст.422) тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні незаконних дій, спрямованих на порушення таємниці кореспонденції, яка передається від однієї особи до іншої за допомогою засобів зв'язку або через комп'ютер. Засоби зв'язку – це спеціальне технічне обладнання, що використовується для організації зв'язку.

Способи передачі інформації можуть бути різноманітними: листування, телефонні переговори, телеграфна, а також інша кореспонденція. Листування -це будь-які види поштової кореспонденції: листи, посилки, бандеролі тощо, тобто ті послуги, що надаються установами зв'язку громадянам або юридичним особам. Під іншою кореспонденцією слід розуміти різні види повідомлень, наприклад, отримані по телетайпу, телефаксу, іншим телекомунікаціям тощо. Інформацією, що містить таємницю, слід вважати таку, яку адресат або джерело інформації не бажають довіряти іншим людям.

Незаконність дій з порушення таємниці листування, телефонних розмов або телеграфних повідомлень має місце за відсутності

¹ Див.: Нуркаєва Т.Н., вказ. роб. - С.204.

² Див.: Красиков А.Н., вказ. роб. - С. 51.

згоди особи на ознайомлення з його кореспонденцією або за порушення встановленого законом порядку, що допускає у вигляді виключення можливість ознайомлення із змістом кореспонденції або переговорів громадян.

Так, відповідно до ст.31 Конституції України, ч.5 ст.306 ЦК України і п.18 ст.8 Закону України “Про оперативно – розшукову діяльність” зняття інформації з каналів зв’язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації може здійснюватися тільки за рішенням суду. Застосування цих заходів проводиться виключно з метою запобігти злочинів чи з’ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати таку інформацію неможливо. За результатами здійснення зазначених оперативно-розшукових заходів складається протокол з відповідними додатками, який підлягає використанню як джерело доказів у кримінальному судочинстві.

Злочин, що розглядається, є формальним і вважається закінченим з моменту незаконного ознайомлення третьою особою зі змістом листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції громадян. При цьому для кваліфікації не має значення, настали чи ні в результаті такого ознайомлення суспільно небезпечні наслідки.

Суб’єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що незаконно ознайомлюється із відомостями або повідомленнями громадянина, що передаються засобами зв’язку або через комп’ютер і бажає вчиняти такі дії. Мотиви злочину можуть бути різними і на його кваліфікацію не впливають.

Суб’єктом злочину визнається будь-яка фізична осудна особа, що досягла шістнадцяти років.

В ч. 2 ст. 163 КК передбачені кваліфіковані види даного злочину, а саме: 1) вчинення його щодо державних чи громадських діячів; 2) або службовою особою; 3) або з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації.

Перелік осіб, які визнаються державними та громадськими діячами, вказаний у ст. 112 КК. До них належать, зокрема: Президент

України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр – міністр України, члени Кабінету Міністрів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Рахункової палати, Голова Національного банку України, керівники політичних партій тощо.

Вчинення цього злочину посадовою особою передбачає наявність у неї обумовлених посадовим становищем додаткових можливостей, які дозволяють їй ознайомлюватись із змістом кореспонденції, телефонних розмов, листів інших осіб, наприклад, працівники правоохоронних органів, керівники поштових відділень чи телефонних станцій.

Спеціальні технічні засоби негласного зняття інформації – це такі устаткування, апаратура, прилади та інші вироби, які спеціально створені, розроблені або запрограмовані для виконання завдань з негласного отримання інформації під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.¹ Під використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації слід розуміти застосування вказаних приладів, апаратури, технічних засобів за цільовим призначенням, тобто для фіксування, розшифровки запису або відтворення різної інформації.

Незаконне використання таких засобів, поєднане із порушенням таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, охоплюється ч.2 ст. 163 КК, але за наявності кваліфікуючих обставин, що передбачені в ч.2 ст. 359 КК, потребує кваліфікації за сукупністю злочинів передбачених ч.2 ст. 163 КК і ч. 2 ст. 359 КК.

Стаття 164. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

1. Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні, -

¹ Див.: Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар. 3 видання. - Х.: Одисей, 2006. - С.960

карається громадськими роботами на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, -

карається громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до трьох років.

(В ред. від 03.03.2005 р. // БВР України.-2005.-№16.-Ст.260)

В кримінально-правовій літературі існує думка, що норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за порушення сімейних та опікунських правовідносин – ст.ст.164,165,166,167,168, 169 КК України, не можуть знаходитися в V розділі Особливої частини КК, тому що ці злочини не посягають на особисті (громадянські) права і свободи людини і громадянина.¹ З огляду на це, висловлюються пропозиції про виділення в окрему главу КК злочинів проти сім'ї.² Можливо, висловлені думки щодо уточнення родового об'єкту цих злочинів і їх місця в системі Особливої частини КК і мають сенс, але зазначимо, що сімейні та опікунські відносини, про які йде мова, все ж таки є похідними із проголошеного в ст.51 Конституції України права на шлюб, яке є особистим (громадянським) правом кожної людини. А тому певна логіка законодавця в поміщенні злочинів проти сім'ї саме в V розділ Особливої частини КК, на нашу думку, є. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Конституцією України визначено основні права і обов'язки держави та громадян щодо забезпечення захисту прав дітей. Зокрема в ч.2 ст.51 Основного Закону зазначається, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття.

Відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Україною згідно з Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789-ХІІ) дитина,

¹ Див.: Лихова С.Я., вказ.роб. - С. 242.

² Див.: Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. - К., 2000. - С.145; Юзікова Н.С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх.: Дис.... канд. юрид. наук. - Одеса, 1999. - С. 18, 38.

враховуючи її фізичну і розумову незрілість, потребує спеціальної охорони та турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження.

Обов'язок батьків утримувати дітей до досягнення останніми повноліття визначено також у ст.180 Сімейного Кодексу України. У разі ухилення батьків від виконання цього обов'язку кошти на утримання дітей стягуються з них в судовому порядку.

Якщо особа ігнорує судові рішення, згідно з яким її зобов'язано сплачувати аліменти, до неї можуть бути застосовані заходи кримінально-правового впливу. Зокрема ст.164 КК встановлює кримінальну відповідальність за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Дана норма широко застосовується судовою практикою. Як свідчать статистичні дані у 2002 р. за злісне ухилення від сплати коштів на утримання дітей було засуджено 3 286 осіб,¹ в 2004-5584 особи, в 2005- відповідно 6145 осіб.

Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст.164 КК, полягає в тому, що він грубо порушує обов'язки, які покладаються на батьків Конституцією України та сімейним законодавством, і посягає на нормальний розвиток і здоров'я дітей, позбавляє їх засобів до існування.

Безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують захист майнових інтересів неповнолітніх або непрацездатних дітей, які потребують допомоги. Потерпілими від даного злочину є неповнолітні (такі, що не досягли 18 років) та непрацездатні діти. Непрацездатні повнолітні діти – це особи, які внаслідок фізичного чи психічного захворювання нездатні працювати і забезпечувати своє існування. Їх непрацездатність повинна підтверджуватись відповідними медичними документами. Як правило, це інваліди 1 та 2 групи.

З об'єктивної сторони злочин виражається в бездіяльності, а саме: а) злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); б) злісному ухиленні батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, які перебувають на їх утриманні.

Під аліментами слід розуміти утримання, яке одна особа зобов'язана надавати іншій особі, з якою вона знаходиться у сімей-

¹ Див.: Вісник Верховного Суду України. - 2004. - №1. - С. 27.

них правовідносинах, за наявності умов передбачених законом або договором, при цьому поняття “аліменти” і “утримання” в сімейному праві визначаються як тотожні.¹ Під ухиленням від сплати аліментів або ухиленням від утримання дітей розуміється не тільки пряма відмова від сплати присуджених судом аліментів на дітей, а і приховання винним свого дійсного заробітку, зміну роботи або місця проживання з метою уникнути утримань за виконавчим листом, а також інші дії, що свідчать про небажання особи сплачувати визначені за рішенням суду кошти на утримання дітей або про небажання утримувати своїх непрацездатних або неповнолітніх дітей.

Злісне ухилення, про яке йдеться в ч. 1 ст. 164 КК, – це тривале, систематичне і наполегливе ухилення від виконання цього обов’язку. Воно є оціночним поняттям і визначається не законом, а судовою практикою. Зокрема, при вирішенні питання про злісність ухилення з’ясуванню підлягають наступні факти: час, з якого особа почала ухилятися від сплати аліментів; спосіб життя, який вона вела протягом цього часу; наявність тимчасових грошових доходів; чи зверталась особа, яка має сплачувати аліменти, у центр зайнятості населення, коли тимчасово була безробітною тощо. Обставинами, що підлягають встановленню можуть бути і такі: чи має особа підсобне господарство, чи надавала вона іншу, не грошову допомогу на утримання дитини (наприклад, продукти харчування); чи отримувала доходи від земельного чи майнового паю тощо.

Так, враховуючи саме зазначені вище підстави, Апеляційний суд Хмельницької області скасував вирок Шепетівського районного суду, за яким Ш. було засуджено за злісне ухилення від сплати аліментів, а справу закрит за відсутністю в його діях злочину, передбаченого ст.164 КК. Із матеріалів справи видно, що хоча Ш. і втратив роботу в 1997 р., але з того часу працював у домашньому господарстві, допомагав хворій матері-пенсіонерці і колишній дружині з донькою як грошима, так і продуктами харчування. Тому Апеляційний суд обґрунтовано визнав, що в матеріалах кримінальної справи відсутні будь-які докази, що свідчили б про злісне ухилення Ш. від сплати аліментів.²

¹ Див.: Науково-практичний коментар до Сімейного Кодексу України. За заг. ред. Ю.С. Червоного. - К., 2003. - С. 134.

² Див.: Вісник Верховного Суду України. - 2004. - №1. - С. 28.

Крім того, про злісне ухилення особи від сплати аліментів на утримання дитини може свідчити ігнорування нею викликів та попереджень державного виконавця; неявка до нього без поважних причин; приховування від нього отриманих доходів, а також приховування у разі працевлаштування від адміністрації підприємства даних про наявність обов'язку сплачувати аліменти тощо.

Постановляючи обвинувальні вироки у справах названої категорії, суди завжди повинні зазначати, в чому саме виявляється злісний характер ухилення від сплати коштів на утримання дітей, а також якими доказами це підтверджується. Під час розгляду справи потрібно досліджувати такі обставини, як систематичність, тривалість і причини ухилення від сплати аліментів, чи надавалася дитині взагалі будь-яка допомога; місце роботи; проживання; спосіб життя особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Предметом дослідження можуть бути і інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи: поведінка особи за останнім місцем роботи, проживання, наявність чи відсутність у неї судимості; наявність інших непрацевдатних або таких, що потребують догляду членів сім'ї, відомості про перебування на обліку в центрі зайнятості населення тощо.¹

Даний злочин має формальний склад і належить до так званих триваючих злочинів. Він вважається закінченим з моменту злісного ухилення особи від сплати аліментів, встановлених рішенням суду.

Необхідною умовою притягнення до кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів є наявність рішення суду, що набрало чинності і зобов'язує особу сплачувати аліменти на утримання дітей як неповнолітніх, так і непрацевдатних повнолітніх.

Злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацевдатних повнолітніх дітей, які знаходяться на їх утриманні, має місце у випадках, коли дітям не надаються необхідні для їхнього існування кошти, їжа, одяг, житло, або необхідний догляд у випадку хвороби тощо.

Потерпілі від вказаних дій повинні знаходитись на утриманні винного, при цьому для кримінальної відповідальності, на відмі-

¹ Див.: Вісник Верховного Суду України. - 2004. - №1. - С. 28.

ну від злісного ухилення від сплати аліментів, не потрібно, щоб у справі попередньо було винесене судове рішення.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч.1 ст.164 КК, характеризується прямим умислом, на який вказує “злісність” вчиненого діяння і, як правило, має корисливі мотиви.

Суб'єкт злочину – спеціальний, тобто особа, записана як матір або батько у Свідоцтві про народження дитини, або особи, прирівняні до статусу батьків: усиновлювачі, вітчим, мачуха, особа, що взяла дітей на постійне виховання або на утримання за умови, що обов'язок платежу аліментів покладений на цих осіб рішенням суду.

Позбавлення батьківських прав судовим рішенням не звільняє батьків від відповідальності за ст.164 КК.

За злісне ухилення від утримання дітей, що перебувають на утриманні, навіть при відсутності рішення суду відповідальність за ст. 164 КК можуть нести батьки, тобто особи, які записані матір'ю або батьком дитини в Свідоцтві про народження, в тому числі особи, батьківство котрих встановлено на підставі ст.128 Сімейного Кодексу України. За цією ж статтею відповідають також батьки тих дітей, які поміщені на повне державне утримання, якщо такі батьки злісно ухиляються від сплати стягнутих за рішенням суду коштів на утримання дітей. Особи, що всиновили дитину, прирівнюються до законних батьків і також можуть нести відповідальність за ст. 164 КК. Опікуни і піклувальники за ст. 164 КК відповідальності не несуть.

Батьки, опікуни, піклувальники, інші особи, які були зобов'язані за рішенням суду сплачувати кошти на утримання неповнолітніх дітей, але злісно ухилялись від цього і втягували останніх у вчинення злочинів чи іншу антигромадську діяльність, за наявності до того підстав мають нести відповідальність за сукупністю злочинів – за відповідною статтею КК, якою передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх у таку діяльність, та за ст.164 КК. (п.8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. №2 “Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність”).¹

¹ Див.: Практика судів України з кримінальних справ. 2001-2005. - С.308

У ч. 2 ст. 164 КК передбачена відповідальність за вчинення даного злочину особою, раніше судимою за такий самий злочин.

Практика призначення судами кримінального покарання за-судженим за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, свідчить, що суди в основному виважено підходять до питань призначення покарання. Однак інколи суди припускаються помилок при визначенні виду покарання і призначають покарання, не передбачене санкцією ст.164 КК.

Так, вироком Маріїнського суду Донецької області А. було засуджено за ч.1 ст.164 КК до одного року позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання на підставі ст.75 КК. Постановляючи вирок, суд не врахував, що санкцією ч.1 ст.164 КК такий вид покарання не передбачено.

Якщо під час судового розгляду справи буде встановлено, що підсудний відшкодував заборгованість із сплати аліментів, а обставини, які обтяжують покарання та негативні дані про особу відсутні, то суд за змістом ст. 282 КПК України і з урахуванням думки учасників судового розгляду має право вирішити питання про закриття справи на підставі ст. 7, 72 або 8 цього Кодексу.¹

Стаття 165. Ухилення від сплати коштів на утримання непрацевдатних батьків

1. Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацевдатних батьків -

карається громадськими роботами на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею,-

карається громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до трьох років.

(В ред.від 03.03.2005 р. // ВВР України.-2005.-№16.-Ст.260)

¹ Див.: Вісник Верховного Суду України. - 2004. - №1. - С.28.

Згідно з ч.2 ст.51 Конституції України та ст.202 Сімейного Кодексу України повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги.

Безпосереднім об'єктом даного злочину визнаються суспільні відносини, що забезпечують захист майнових прав непрацездатних батьків.

З об'єктивної сторони цей злочин характеризується бездіяльністю – злісним ухиленням від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків.

Непрацездатними є батьки – жінки, що досягли 55 років, чоловіки – 60 років, а також інваліди 1 та 2 груп.

Поняття злісного ухилення, про яке йдеться в ст.165 КК, за своїми об'єктивними ознаками співпадає із аналогічним поняттям у ст.164 КК.

Необхідною умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 165 КК є наявність рішення суду, яке набрало чинності, згідно з яким винна особа зобов'язана сплачувати кошти на утримання своїх непрацездатних батьків. При стягуванні коштів на утримання непрацездатних батьків не має значення факт отримання ними пенсії. Відповідно до ст.205 Сімейного Кодексу України суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін.

Даний злочин має формальний склад і також належить до триваючих злочинів. Він буде закінченим з моменту злісного ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає прямий умисел. Винна особа усвідомлює, що ухиляється від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків і бажає так діяти. Мотиви діяння для кваліфікації значення не мають.

Суб'єкт даного злочину - спеціальний. Ним можуть бути рідні діти, усиновлені (удочеренені), а також пасинки і падчерки, які досягли вісімнадцяти років, і зобов'язані у випадках, установлених судовим рішенням, надавати утримання непрацездатним вітчиму або мачусі.

У ч. 2 ст. 165 КК передбачена відповідальність за вчинення даного діяння особою, раніше судимою за такий самий злочин.

Стаття 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування

Злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, -

карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.¹

Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток і виховання неповнолітніх, а також захист прав недієздатних чи обмежено дієздатних повнолітніх осіб. В якості додаткового об'єкта можуть виступати здоров'я, безпека життя або здоров'я, особиста свобода, статева недоторканність неповнолітніх, честь та гідність осіб, що підлягають опіці (піклуванню).

Потерпілими від цього злочину можуть бути: а) діти; б) інші, крім дітей фізичні особи, стосовно яких встановлені опіка чи піклування. Відповідно до ст. 243 Сімейного Кодексу України, опіка і піклування встановлюються над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування: опіка – над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Опіка, піклування над дитиною встановлюються органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених Цивільним кодексом України. Згідно зі ст.ст.58 і 59 Цивільного кодексу України опіка також встановлюється над повнолітніми фізичними особами, які визнані недієздатними, а піклування – над фізичними особами, дієздатність яких обмежена.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в діянні (дії або бездіяльності) і виражається в злісному невиконанні обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, а саме : в залишенні дітей без нагляду, харчування, одягу, житла, ненаданні грошового утримання, ухиленні від дог-

¹ За даними Державної судової адміністрації в 2004 р. за ст.166 КК було за-суджено 589 осіб, в 2005 р. - 578 осіб.

ляду і лікування тяжко хворого тощо, що призвело до тяжких наслідків. Обов'язки батьків по догляду за дитиною, по її вихованню і захисту, покладені на батьків ст. 150 Сімейного Кодексу України. Невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за підопічним повинно носити злісний характер, тобто бути тривалим за часом або систематичним, незважаючи на відповідні попередження з боку органів опіки і піклування або місцевих органів влади.

Злочин має матеріальний склад і вважається закінченим з моменту настання тяжких наслідків. Під тяжкими наслідками слід розуміти різні види фізичної або моральної шкоди, заподіяної дитині або підопічному: розлад здоров'я, психічне захворювання, інвалідність, самогубство потерпілого тощо. При цьому обов'язковою умовою кримінальної відповідальності батьків, опікунів чи піклувальників є наявність причинного зв'язку між вчиненим діянням і тяжкими наслідками, що настали.

Так, Олевський районний суд Житомирської області вироком від 18 травня 2004 р. виправдав Ч.В. і Ч.М. за відсутністю в їхніх діях злочину, передбаченого ст.166 КК.

Як видно із матеріалів справи, органи досудового слідства обвинувачували Ч.В. і Ч.М. у злісному невиконанні встановлених законом обов'язків по догляду за неповнолітнім сином Ч.В.В., внаслідок чого протягом 2001-2002 рр. він вчинив кілька крадіжок чужого майна і останнім вироком від 19 листопада 2002 р. був засуджений на чотири роки позбавлення волі, що згідно із пред'явленим зазначеним особам обвинуваченням визнано тяжкими наслідками для неповнолітнього. Проте будь – яких доказів того, що цими діяннями батьки безпосередньо спричинили тяжкі наслідки для сина, у матеріалах справи немає і в касаційному поданні прокурора не наведено.

Крім того, відповідно до диспозиції ст.166 КК, засудження неповнолітнього до позбавлення волі за вчинений ним злочин не є тяжким наслідком для нього. У цьому випадку воно було наслідком вчинення умисних злочинів самим Ч.В.В., а не злочинної бездіяльності його батьків.

Органи досудового слідства та прокурор не довели причинного зв'язку між злісним невиконанням Ч.В. і Ч.М. обов'язків по догляду за сином та засудженням останнього до позбавлення волі за крадіж-

ки. Більше того, якби було встановлено, що саме вони сприяли неповнолітньому сину у вчиненні злочинів чи втягнули його у злочинну діяльність, органи досудового слідства та прокурор мали б підстави для притягнення їх до кримінальної відповідальності як співучасників вчинення відповідних злочинів або за ст.304 КК. Як вбачається із матеріалів справи, таких підстав встановлено не було. Тому наведені прокурором у поданні доводи про те, що вчинення Ч.В.В. умисних злочинів та засудження його до позбавлення волі є тяжкими наслідками злісного невиконання Ч.В. і Ч.М. своїх обов'язків по догляду за сином, колегія суддів визнала безпідставними.¹

Батьки, опікуни, піклувальники, які злісно не виконували своїх обов'язків по догляду за дітьми і втягували останніх у вчинення злочинів чи іншу антигромадську діяльність за наявності до того підстав повинні відповідати за сукупністю злочинів – ст.166 КК та відповідною статтею КК, що передбачає відповідальність за втягнення неповнолітніх у таку діяльність.²

Суб'єктивна сторона злочину характеризується змішаною виною: прямим умислом щодо вчиненого діяння (на це вказує його злісний характер) і необережністю (злочинною самовпевненістю чи злочинною недбалістю) по відношенню до наслідків цього злочину.

Суб'єкт злочину – спеціальний: батьки дитини, усиновлювачі, а також особи, призначені відповідно до закону опікунами або піклувальниками.

Стаття 167. Зловживання опікунськими правами

Використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо) –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років.

¹ Див.: Практика судів України з кримінальних справ. 2001-2005. - С.216-217.

² Див.:п.8 Постанови ПВСУ від 27 лютого 2004 р. “ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність.” - ВВСУ. - 2004. - №4. - С.17

Суспільна небезпечність даного злочину полягає в тому, що зловживання опікунськими правами і залишення підопічних дітей без нагляду або без допомоги грубо порушує права потерпілих і суперечить Конституції України та принципам сімейного законодавства.

Безпосереднім об'єктом злочину є майнові права й інтереси осіб, відносно яких встановлені опіка чи піклування. Поняття опіки і піклування надано в коментарі до ст. 166 КК.

Об'єктивна сторона злочину полягає у використанні опіки або піклування на шкоду підопічному. Це, наприклад, зайняття житлової площі, використання його майна, привласнення речей, розтрата цінностей підопічного, а також порушення майнових прав потерпілого внаслідок укладання не вигідних для нього договорів.

Цей злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення дій, зазначених в законі. В деяких випадках злочин може набувати характер продовжуваного діяння, якщо зловживання виражається у вчиненні низки тотожних діянь, наприклад, незаконному використанні майна підопічного, і ці діяння об'єднані загальною корисливою метою і охоплюються єдиним умислом винного.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює, що зловживає опікунськими правами і бажає так діяти. При цьому використання опіки чи піклування на шкоду підопічному потребує обов'язкового встановлення корисливої мети, тобто прагнення винного мати вигоду майнового характеру за рахунок коштів чи майна потерпілого. Реальне отримання такої вигоди для складу даного злочину не є обов'язковим.

Суб'єкт злочину, що розглядається, є спеціальний. Ним визнається особа, призначена у встановленому законом порядку опікуном або піклувальником.

Дії опікунів і піклувальників, які, зловживаючи опікунськими правами з корисливою метою, втягнули неповнолітніх підопічних у антигромадську діяльність, крім ст.167 КК, потребують додаткової кваліфікації за статтями КК, що передбачають відповідальність за втягнення неповнолітніх в таку діяльність.¹

¹ Див.: Практика судів України. - С. 308.

Стаття 168. Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)

1. Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя), –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі, або якщо воно спричинило тяжкі наслідки, –

карається штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Суспільна небезпечність даного злочину полягає в тому, що його вчинення може призвести до родинних конфліктів, до розриву сімейних відносин, спричинити серйозну моральну травму усиновленому. Таємниця усиновлення (удочеріння) забезпечується і охороняється законом згідно із ст.ст. 226-228 Сімейного Кодексу України.

В ст.228 цього Кодексу зокрема зазначається, що особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення, а також інші особи, яким став відомий факт усиновлення, зобов'язані не розголошувати її, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємницею. Відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам чи суду у зв'язку з цивільною або кримінальною справою, яка є у їх провадженні. Особи, які розголосили таємницю усиновлення, несуть відповідальність, встановлену законом.

Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування сім'ї, додатковим об'єктом слід вважати життя, здоров'я, інтереси сім'ї тощо.

Об'єктивна сторона злочину проявляється в розголошенні таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя. Згідно із ст. 207 Сімейного Кодексу України усиновленням є прийняття усиновлювачем в свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Під розголошенням таємниці усиновлення слід розуміти повідомлення будь-якій особі, у тому числі й усиновленому (удочеріненій), відомостей про те, що юридичний батько або мати дитини – фактично не є її кровним батьком або матір'ю. Розголошення таємниці може здійснюватись усно, письмово, за допомогою засобів зв'язку, іншими засобами. Обов'язковою ознакою розголошення є відсутність волі усиновителя (удочерителя) на розкриття даної таємниці. Воля хоча б одного з подружжя усиновителів не розголошувати таємницю усиновлення вже виключає можливість її розголошення.

За ч.1 ст.168 КК злочин має формальний склад, він вважається закінченим з моменту розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає прямиий умисел. Винна особа усвідомлює, що розголошує таємницю усиновлення всупереч волі усиновителя і бажає так діяти. Мотиви, якими керувався винний (наприклад, помста, корисливість, неприязні стосунки) для кваліфікації злочину значення не мають, але повинні враховуватись судом при призначенні покарання.

Суб'єкт злочину за ч.1 ст.168 КК – загальний. Ним може бути фізична осудна особа, що досягла шістнадцяти років, і якій таємниця усиновлення стала відома з будь – яких джерел.

У ч. 2 ст. 168 КК передбачена відповідальність за кваліфіковані види даного злочину: а) вчинення його спеціальним суб'єктом та б) спричинення тяжких наслідків. Під спеціальним суб'єктом тут слід розуміти: службову особу або працівника медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння), а саме: перебування осіб, що бажають усиновити дитину, на обліку, пошук ними дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення, розгляд справи про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо, стали відомі по службі або роботі. Такими особами, наприклад, можуть бути: судді, секретарі судів,

працівники органів опіки і піклування, органів РАЦСу, працівники дитячих будинків та інтернатів, місцевих державних адміністрацій; медичні працівники: лікарі та інший медичний персонал, яким в силу виконання професійних обов'язків стало відомо про факт усиновлення (удочеріння) дитини.

За ч.2 ст.168 КК карається також розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), якщо воно спричинило тяжкі наслідки. Цей склад злочину є матеріальним. Під тяжкими наслідками тут слід розуміти різні види моральної або фізичної шкоди, заподіяної як усиновленому (удочереній), так і усиновителю, наприклад: розпад сім'ї, психічне захворювання чи самогубство потерпілого тощо. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони в даному випадку є встановлення причинного зв'язку між розголошенням таємниці усиновлення і тяжкими наслідками, що настали. Цей злочин буде закінченим з моменту настання тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину за ч.2 ст.168 КК характеризується прямим умислом щодо діяння. Психічне ставлення винного до наслідків може бути як умисним, так і необережним. Вцілому злочин, передбачений ст.168 КК є умисним. За наявності підстав дії, що спричинили тяжкі наслідки, можуть містити склади самостійних злочинів і кваліфікуватись за сукупністю зі ст. 168 КК.

В той же час, нам здається необгрунтованою пропозиція щодо кваліфікації розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) за сукупністю зі ст.182 КК ("порушення недоторканності приватного життя").

Так, С.Я. Лихова з цього приводу зазначає: "За сукупністю злочинів, юридичні склади яких передбачені в диспозиціях ст.ст.182 та 168 КК, слід кваліфікувати і розголошення таємниці усиновлення. Для кваліфікації даного діяння, а саме – розголошення таємниці усиновлення, недостатньо тільки норми, передбаченої в ст.168 КК України, адже вона створена для захисту такого об'єкта як окремих різновид сімейних правовідносин, а вчинити даний злочин, не спричинивши шкоди недоторканності приватного життя в цілому, очевидно, неможливо"¹. Така постановка питання є дещо незрозумілою.

Загальновідомо, що в кримінальному праві існує таке поняття як конкуренція норм (законів). Конкуренція норм має місце там,

¹ Див.: Лихова С.Я., вказ.роб. - С. 279.

де в КК є два чи більше кримінальних законів (статей КК), які рівною мірою передбачають караність даного діяння, і один і той же одиничний злочин одночасно підпадає під ознаки декількох норм КК. Тобто при конкуренції, одна й та сама правова відношення одночасно регулюється декількома нормами, із яких одна норма є загальною і описує ознаки даного складу злочину більш широко, узагальнено, а інша – спеціальна норма, конкретизує одну або декілька з цих ознак, найбільшою мірою відбиває специфіку і особливості саме даного злочинного діяння. Правила кваліфікації передбачають, що при конкуренції загальної та спеціальної норми, скоєне кваліфікується тільки за спеціальною нормою і сукупності злочинів в таких випадках бути не може.¹ Отже, як справедливо зазначав у свій час А.Н.Трайнін, ”спеціальний склад... бере гору над родовим. Родовий склад, як би знаходиться у резерві для тих випадків, які спеціальними складами не охоплюються.”²

Таким чином, виходячи із правил кваліфікації при конкуренції норм, слід визнати, що ст.168 КК і ст.182 КК співвідносяться між собою як спеціальна і загальна норми, тобто таємниця усиновлення є одним із видів особистої (приватної) таємниці особи, і її розголошення повністю охоплюється складом ст.168 КК (спеціальної норми) і кваліфікації за сукупністю із ст. 182 КК (загальною нормою) не потребує.

Стаття 169. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)

1. Незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян, –

караються штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

¹ Див.: Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. - К., 1999. - С. 430.

² Див.: Трайнін А.Н. Общее учение о составе преступления. - М., 1957. - С. 243.

Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, які забезпечують нормальний розвиток і виховання неповнолітніх дітей. В якості додаткового об'єкта в окремих випадках може виступати здоров'я, життя, інші блага усиновителів та усиновлених.

Об'єктивну сторону цього злочину утворюють: 1) незаконна посередницька діяльність щодо усиновлення (удочеріння) дитини; 2) інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини; 3) незаконні дії по передачі її під опіку (піклування); 4) незаконні дії по передачі дитини на виховання в сім'ю громадян.

Незаконними такі дії будуть у випадку, якщо вони вчинені з порушенням положень чинного законодавства. У зв'язку з тим, що норма, яка розглядається, є бланкетною, при аналізі об'єктивної сторони конкретного злочину необхідно встановити, які саме закони і нормативні акти були порушені винною особою. Передусім слід звернутися до глави 18 і 19 Сімейного Кодексу України, Конвенції про права дитини, яка була ратифікована Верховної Радою України 27 лютого 1991 р.¹ і до Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення" від 28 серпня 2003 року за № 1377 зі змінами від 25 березня 2006 року за №367.²

Передача дитини на виховання в сім'ю громадян передбачає передачу дитини-сироти або дитини, яка позбавлена батьківського піклування до прийомної сім'ї, або до дитячого будинку сімейного типу, який створений за згодою з органами опіки і піклування. Посередницька, комерційна діяльність щодо усиновлення дітей, передання їх під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян України, іноземців або осіб без громадянства є незаконною і забороняється (ст. 216 Сімейного Кодексу України).

Посередницька діяльність по усиновленню (удочерінню) передбачає сприяння у будь-якому вигляді усиновленню (удочерінню), або передачі дитини під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян чи будь-яке інше сприяння. При цьому винна особа ви-

¹ Див.: Закони України. - 1998. - Т.14. - С. 10

² Див.: СП України. - 2003. - №14. - Ст. 394.

конує в інтересах однієї з сторін певні дії, наприклад, допомагає в оформленні документів на усиновлення (удочеріння), розшукує батьків усиновленого для отримання від них згоди на усиновлення тощо. Інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян можуть полягати, наприклад, в наступному : веденні обліку дітей, що підлягають усиновленню з метою його подальшого використання; оформленні документів на усиновлення без згоди батьків дитини; примушуванні дитини до згоди на усиновлення; підробленні документів тощо.

Даний злочин має формальний склад і буде вважатися закінченим з моменту здійснення хоча б однієї із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел. Винна особа усвідомлює, що вчиняє незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) і бажає так діяти. Мотиви злочину для кваліфікації значення не мають.

Суб'єктом злочину за ч.1 ст.169 КК визнається будь-яка осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку.

В ч. 2 ст. 169 КК передбачена відповідальність за кваліфіковані види даного злочину: а) вчинення злочину щодо кількох дітей; б) повторно; в) за попередньою змовою групою осіб; г) із використанням службового становища; д) якщо були спричинені тяжкі наслідки.

Поняття повторності і попередньої змови групи осіб тут мають загальний характер і були розглянуті в 1 розділі даної роботи.

Кваліфікації діяння за ч.2 ст.169 КК за ознакою використання службового становища передбачає наявність спеціального суб'єкта і буде мати місце у випадках, коли службова особа використовує своє службове становище для вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), передачі дитини під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян. Як правило, це є керівники закладів, у яких перебувають діти, службові особи органів опіки і піклування, працівники місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, працівники правоохоронних органів тощо. Даний злочин є однією із форм службового зловживання, отже, за загальним правилом, ці дії повністю охоплюються ч.2 ст.169 КК, яка є спеціальною нормою щодо службових злочинів,

і додаткова кваліфікація вчиненого за ст.364 КК як зловживання владою або службовим становищем не потрібна. Кваліфікація вчиненого за ст.364 КК в цих випадках можлива лише за наявності в діянні ознак реальної сукупності таких злочинів.¹

За ч.2 ст.169 КК також настає відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) , якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Цей склад злочину є матеріальним. Під тяжкими наслідками тут слід розуміти самогубство потерпілого, розлад його психічної діяльності, отримання інвалідності, необережне позбавлення життя тощо. Об'єктивна сторона, в даному випадку, потребує встановлення причинного зв'язку між незаконними діями винного і тяжкими наслідками, що настали. Цей злочин буде закінченим з моменту настання тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину за ч.2 ст.169 КК характеризується прямим умислом. Щодо наслідків психічне ставлення суб'єкта може характеризуватися як умислом, так і необережністю. За наявністю до того підстав, спричинення вказаних наслідків може отримувати самостійну кваліфікацію.

Стаття 178. Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків.

Пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку –

карається штрафом до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від одного до трьох років.

Право кожного на свободу совісті та віросповідання, закріплене в ст.35 Конституції України і в ст.3 Закону України “ Про свободу совісті та релігійні організації”² від 23 квітня 1991 р., також належить до особистих (громадянських) прав і свобод людини і громадянина. Воно включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої,

¹ Див.:Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар. 3-тє видання. - Х., 2006. - С.987.

² Див.: Відомості Верховної Ради України. - 1991. - №25. - Ст.283.

відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Важливою гарантією вказаних свобод є світський характер нашої держави. Ніяка релігія не може встановлюватися в якості державної чи обов'язкової. В Україні церква і релігія відокремлені від держави, а школа від церкви.

В той же час, згідно зі ст.5 названого Закону, держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій, сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості і поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого в ст.178 КК, є суспільні відносини, що забезпечують свободу совісті і віросповідання людини; додатковим обов'язковим об'єктом виступають відносини власності. В якості додаткового факультативного об'єкту в окремих випадках при вчиненні цього злочину можуть визнаватись суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок поведінки з пам'ятками культурної спадщини, громадський порядок тощо.

Предметом злочину є різні релігійні споруди чи культові будинки: церкви, мечеті, костьоли, синагоги, каплиці, монастирі, молельні будинки, інші приміщення, в яких можуть проходити церковні служби.

Культові будівлі, релігійні споруди чи інше майно можуть знаходитись у власності релігійних організацій, а також надаватись їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами. Культові будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються релігійним організаціям у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно за рішеннями місцевих органів влади (ст.17 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації").

Об'єктивна сторона цього злочину проявляється в пошкодженні чи зруйнуванні релігійної споруди або культового будинку. Під пошкодженням слід розуміти приведення будинку або споруди в часткову непридатність, тобто якщо зберігається можливість її відновлення і подальшого використання за цільовим призначенням. Зруйнування передбачає приведення споруди або будинку до повної непридатності, внаслідок чого вони або перестають існувати, або повністю втрачають можливість бути відновленими.

Місцем вчинення злочину визнається місце знаходження релігійної споруди чи культового будинку.

Способи зруйнування або пошкодження можуть бути різними (механічними, фізичними, хімічними тощо) і на кваліфікацію злочину, як правило, не впливають. Якщо пошкодження або зруйнування релігійної споруди чи культового будинку було вчинено шляхом підпалу, іншим загально небезпечним способом, або спричинило загибель людей, або інші тяжкі наслідки, кваліфікація таких дій настає за сукупністю злочинів: за ст. 178 КК і ч. 2 ст. 194 КК.

Даний злочин має матеріальний склад. Він вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків: спричинення шкоди релігійній споруді або культовому будинку. Якщо культова будівля чи релігійна споруда визнана об'єктом історичної чи культурної спадщини, то її пошкодження чи зруйнування потребує додаткової кваліфікації за ст. 298 КК.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає умисну вину. Винний усвідомлює, що пошкоджує або руйнує релігійну споруду або культовий будинок, передбачає настання шкоди від своїх дій і бажає або свідомо припускає настання наслідків такого роду. У разі використання для пошкодження або зруйнування релігійних будинків загально небезпечного способу, винне відношення до наслідків у вигляді загибелі людей, а також тяжких наслідків, має місце тільки в формі необережності. За наявності в такому випадку умислу на позбавлення життя однієї (кількох) особи, винний відповідає за ст. 178 КК і ч. 2 ст. 194 КК та за відповідними пунктами ст. 115 КК.

Мотиви та мета вчинення злочину можуть бути різні і на його кваліфікацію звичайно не впливають. Однак, якщо метою винного було перешкоджання здійсненню релігійного обряду шляхом

пошкодження чи зруйнування релігійної споруди, буде мати місце ідеальна сукупність злочинів : ст.178 КК і ст.180 КК. Пошкодження або зруйнування релігійних споруд або культових будинків з хуліганських мотивів також має кваліфікуватися за сукупністю злочинів за ст. 178 КК і 296 КК.

У випадку необережного пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку, що спричинило тяжкі тілесні ушкодження чи загибель людей, вчинене кваліфікується за ст.196 КК.

Суб'єктом злочину є будь-яка фізична осудна особа, що досягла шістнадцяти років. Якщо пошкодження чи зруйнування релігійної споруди вчинила службова особа із використанням своїх службових повноважень, то скоєне потребує додаткової кваліфікації за службовий злочин, передбачений ст. ст. 364, 365 або 367 КК.

Стаття 179. Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь

Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь –

карається штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років.

В ст. 21 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” зазначається, що релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва). Самовільне захоплення культових будівель чи привласнення культового майна не допускається.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують свободу віросповідання і повагу до почуттів віруючих, додатковим обов'язковим об'єктом виступають відносини власності.

Предметом злочину визнається релігійна святиня, тобто предмети та місця релігійного поклоніння. Так, релігійними святинями є проголошені кожною релігією священні символи: Біблія, Коран, ікони, манускрипти, останки та мощі святих, храми, поховання, кладовища, місця паломництва, святі джерела тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається в утриманні, оскверненні або знищенні релігійних святинь. Утримання передбачає самовільні і протиправні дії винного по привласненню релігійних святинь всупереч волі власника. Утримання буде незаконним і в тих випадках, коли релігійна святиня була одержана у користування на законних підставах, але для подальшого її використання такі підстави відсутні.

Осквернення – це наруга над релігійною святинею, різні цинічні дії, що її опоганюють та зачіпають релігійні почуття віруючих, наприклад, розмалювання святині непристойними малюнками, образливими надписами, пошкодження ікон, священних книг тощо.

Знищення – це приведення релігійної святині до повної непридатності шляхом механічного, фізичного, хімічного або біологічного впливу на неї, результатом якого є повне її зруйнування, внаслідок чого релігійна святиня втрачає свою специфічну цінність (особливість) і не може бути відновлена.

Способи осквернення чи знищення можуть бути різними і для кваліфікації значення не мають. Однак, якщо знищення релігійної святині відбулося загально небезпечним способом, спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, то крім ст.179 КК необхідна додаткова кваліфікація за ч.2 ст. 194 КК .

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з дій, зазначених в законі, за ознакою знищення релігійної святині - з моменту настання суспільно небезпечних наслідків.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює, що незаконно утримує, оскверняє чи знищує релігійну святиню і бажає так діяти (при знищенні –бажає настання наслідків). Мотив злочину на кваліфікацію як правило не впливає, однак якщо вказані дії вчинені з хуліганських мотивів, то потрібна додаткова кваліфікація скоєного за ст. 296 КК.

Враховуючи ознаки суб'єктивної сторони цього злочину не погоджуємося із пропозицією А.В. Тарасенка щодо можливої кваліфікації даного злочину, а також злочину передбаченого ст.178 КК, за сукупністю із ст.196 КК - “необережне знищення або пошкодження майна”, у випадках коли знищення релігійної святині, пошкодження чи зруйнування релігійної споруди спричинили

загибель людей або інші тяжкі наслідки¹. Ці злочини мають різні форми вини щодо вчиненого діяння і його наслідків: ст.ст.178, 179 КК - тільки прямий умисел, ст. 196 КК - злочинну самовпевненість або злочинну недбалість, а тому одночасне застосування вказаних статей КК та ст.196 КК можливе лише за наявності в діянні ознак реальної сукупності таких злочинів.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка фізична осудна особа, що досягла шістнадцяти років. У разі вчинення цього діяння службовою особою буде мати місце сукупність злочинів, передбачених ст.179 КК і ст.ст.364, 365 або 367 КК.

Стаття 180. Перешкоджання здійсненню релігійного обряду

1. Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд, –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду,

– карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

Ст.35 Конституції України і ст. 21 Закону України “ Про свободу совісті та релігійні організації” гарантують громадянам безперешкодне проведення і відправлення богослужінь, релігійних обрядів і культів, церемоній та процесій в культових будівлях, у містах паломництва, установах релігійних організацій та інших місцях, а також безперешкодне ведення релігійної діяльності. Здійснення свободи сповідувати релігію або мати релігійні переконання підлягає лише тим обмеженням, які передбачені в законі і необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя,

¹ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. 2-е вид. - Х., 2004. - С. 473-476.

здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян. Стаття 180 КК служить однією з гарантій реалізації цих конституційних положень.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують свободу світогляду і віросповідання та право на безперешкодне здійснення релігійного обряду.

Потерпілим від цього злочину може бути будь – яка фізична особа, що сповідує ту чи іншу релігію або належить до певної релігійної організації. В літературі висловлюється думка, що потерпілою також може визнаватися і юридична особа – релігійна організація. Наприклад, коли на релігійну організацію чи релігійне об'єднання, діяльність яких не суперечить закону, здійснюється тиск з метою припинити їх діяльність.¹

Зазначимо, що згідно з КПК України, потерпілим від злочину визнається окремий індивід, фізична особа, що постраждала від злочину, він є учасником кримінального процесу, має певні процесуальні права та обов'язки. Юридична особа за чинним законодавством не може виступати потерпілим. Її інтереси захищаються шляхом подачі до суду відповідного позову.

Об'єктивна сторона злочину характеризується дією або бездіяльністю, що полягають в незаконному перешкоджанні здійсненню релігійного обряду. Релігійний обряд є складовою частиною релігійної діяльності. В православній вірі до таких обрядів належить, зокрема, вінчання, відспівування померлих, соборування, водохрещення, миропомазання тощо.

Під здійсненням релігійного обряду слід розуміти одноособове чи колективне відправлення релігійного культу чи ритуального обряду, а також молитовні зібрання віруючих.

Перешкоджання – це створення такої обстановки або вчинення таких дій, які суттєво утруднюють або повністю виключають можливість проведення релігійного обряду. Способи перешкоджання можуть бути різні. Наприклад, перешкоджання може виражатися в незаконному закритті чи блокуванні приміщень для відправлення релігійних обрядів, зриві обрядів вінчання, відспівування, розгоні віруючих під час моління тощо. При цьому вид релігії (конфесії) значення не має.

¹ Див. докладніше: Серебренникова А.В., вказ. роб. - С. 121.

Зрив релігійного обряду передбачає, що вчинені дії зашкодили проведенню обряду, і він не відбувся взагалі або не був закінчений. Загроза зриву – це створення реальної небезпеки, яка унеможливує проведення релігійного обряду.

Місцем вчинення злочину можуть бути молитовний будинок, цвинтар, храм, інші релігійні споруди. Зазначимо, що незаконним є перешкоджання тільки таким релігійним обрядам, які здійснюються в межах закону, не порушують громадський порядок і не супроводжуються посяганням на права громадян (порядок проведення релігійних обрядів і церемоній передбачений ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»).

Даний злочин має матеріальний склад і вважається закінченим з моменту настання наслідків, якими є зрив релігійного обряду або створення реальної загрози такого зриву. Обов'язкового встановлення тут потребує причинний зв'язок між зазначеними діями та наслідками, що настали.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює, що своїми незаконними діями перешкоджає здійсненню релігійного обряду, передбачає, що в результаті цих дій обряд не відбудеться або буде зірваний і бажає настання даного суспільно небезпечного наслідку. Мотиви діяння на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом злочину може бути будь – яка фізична осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку. У разі вчинення даного злочину службовою особою з використанням свого службового становища, вчинене не охоплюється ст.180 КК і потребує додаткової кваліфікації за ст.ст.364 КК або 365 КК при встановленні інших ознак цих злочинів.

В тих випадках, коли перешкоджання здійсненню релігійного обряду супроводжувалось пошкодженням або зруйнуванням релігійної споруди, оскверненням чи знищенням релігійних святинь має місце сукупність злочинів, передбачених ст.180 КК і ст.ст.178 КК або 179 КК.

У ч.2 ст. 180 КК встановлена кримінальна відповідальність за примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують добровільне здійснення релігійного обряду, додатковим обов'язковим об'єктом є здоров'я потерпілого, його честь і гідність.

Священнослужитель – це особа, що визнана служителем культури у передбаченому відповідною релігійною організацією порядку.

Об'єктивна сторона даного злочину полягає в активних діях, спрямованих на примушування до проведення релігійного обряду. Під примушуванням слід розуміти протиправний насильницький вплив на священнослужителя з метою присилувати його виконати релігійний обряд. Насильство при цьому може бути психічним або фізичним. Психічне насильство полягає в застосуванні до потерпілого погроз, шантажу, іншого протиправного впливу на його психіку. Фізичне насильство може виражатися у всіляких посяганнях на тілесну сферу потерпілого: незаконному позбавленні волі, зв'язуванні, заподіянні фізичного болю, ударів, побоїв тощо. Якщо результатом фізичного насильства було спричинення тілесних ушкоджень, то кваліфікація цього злочину настає за сукупністю ст. 180 КК і статтями 121 КК, 122 КК або ст. 125 КК, які передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я особи.

Злочин має формальний склад і буде закінченим з моменту примушування.

Суб'єктивна сторона цього діяння характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що чинить протиправний вплив на священнослужителя і бажає так діяти. Метою злочину є проведення релігійного обряду. Мотиви вчинення злочину на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину як загальний, так і спеціальний – службова особа.

Стаття 181. Посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів

1. Організація або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою, –

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, поєднані із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Відповідно до ст. 7 Закону України “ Про свободу совісті та релігійні організації” релігійні організації в Україні створюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються із вищезазначених релігійних організацій. На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія даного Закону не поширюється.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, що розглядається, визнаються суспільні відносини, що регулюють порядок створення релігійних організацій, а також свободу віросповідання і право громадян на релігійні об'єднання. Додатковим обов'язковим об'єктом можуть бути відносини, що забезпечують охорону життя, здоров'я, статевої свободи та інших законних інтересів громадян.

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні активних дій з організації або керівництва групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпусною.

Під організацією вказаної групи слід розуміти будь-яку діяльність, спрямовану на створення групи, вербування її членів, підготовку статутних документів, пошук джерел фінансування, тобто будь-які дії, результатом яких є створення групи. Керівництво означає очолювання групи чи управління її діяльністю, дача вказівок, розпоряджень учасникам групи. Воно може виражатися в організації молитов, відправленні обрядів, культів, заходах з підтримки

дисципліни, керівництві здійсненню бузувірських обрядів, накладенні стягнень (епітимій) тощо.

Визначення “під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів” означає, що насправді група створюється для здійснення незаконної або злочинної діяльності і проповідування релігійних віровчень є лише зовнішньою підставою для існування такої групи.

Діяльність релігійної групи має бути пов’язана із заподіянням шкоди здоров’ю людей: наприклад, знівечення, катування, покалічення під час проведення обрядів, розлад психіки в результаті молитов, а також статевою розпущеністю. При цьому застосування в процесі діяльності групи окремих видів насильства, покарання за які, як за самостійні злочини, перевищує покарання за ч. 1 ст. 181 КК, вимагає додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК про відповідальність за злочини проти життя та здоров’я особи. Позбавлення життя потерпілого в результаті діяльності вказаної релігійної групи або доведення його до самогубства також передбачає відповідальність за сукупністю злочинів.

Злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту фактичного створення групи або вчинення дій по керівництву нею.

Суб’єктивна сторона цього злочину передбачає прями́й умисел. Винна особа усвідомлює, що організовує чи керує групою, яка діє під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і бажає так діяти. Цей злочин може вчинюватися не тільки за релігійними, але і за іншими мотивами: користь, владолюбство, сексуальні мотиви.

Суб’єкт злочину – спеціальний: організатор або керівник релігійної групи. Ним є фізична осудна особа, що досягла шістнадцяти років.

У ч. 2 ст. 181 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, поєднані із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх.

У цих випадках додатковим обов’язковим об’єктом злочину виступає нормальний моральний та фізичний розвиток неповнолітніх, їх здоров’я і статева недоторканність.

Потерпілим від злочину є особа, якій не виповнилося вісімнадцять років.

Під втягуванням в діяльність групи неповнолітніх треба розуміти певні дії дорослої особи, пов'язані із безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою спонукати (примусити) останнього брати участь в діяльності релігійної групи. Способи втягування можуть бути різні: психічний вплив, наприклад, лестощі, умовляння, обман, переконання, погрози, шантаж, розпалювання релігійного фанатизму тощо, так і фізичне насильство (мордування, катування, побої тощо). Типовим способом втягування є заохочення батьків до залучення в діяльність групи їх неповнолітніх дітей. Якщо залучення до діяльності релігійної групи супроводжувалось застосуванням до неповнолітнього фізичного насильства, то такі дії не охоплюються ч.2 ст.181 КК і потребують додаткової кваліфікації за статтями, що передбачають відповідальність за злочини проти життя чи здоров'я особи. Для об'єктивної сторони цього злочину також треба встановити наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання залучитись до релігійної групи.

Злочин, відповідальність за який передбачена ч.2 ст.181 КК, вважається закінченим з моменту вчинення дорослою особою дій, спрямованих на втягування неповнолітнього в діяльність релігійної групи, незалежно від фактичного його залучення до складу даної групи.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Доросла особа усвідомлює, що своїми діями втягує неповнолітнього до складу релігійної групи і бажає так діяти. Однак необхідно враховувати, що кримінальна відповідальність за зазначені дії настає як у разі, коли доросла особа достеменно знала про неповнолітній вік втягуваного, так і тоді, коли вона за обставинами справи повинна була або могла про це знати.

Суб'єктом злочину за ч.2 ст.181 КК можуть бути особи, які на час вчинення зазначених дій досягли вісімнадцятирічного віку.

Стаття 182. Порушення недоторканності приватного життя

Незаконне збирання, зберігання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширення цієї інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації, –

караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

Серед особистих прав і свобод людини дуже важливе місце посідає право на недоторканність приватного життя. Тлумачні словники визначають приватне життя як певну сферу існування людини, яка стосується окремої особи і належить тільки їй, а не суспільству і державі.¹ Інакше кажучи, під приватним життям розуміють особливу сферу життєдіяльності людини, яка контролюється самою особою за її внутрішнім переконанням і має на меті задоволення її особистих потреб. Ця сфера вміщує у себе сімейне життя, родинні і дружні зв'язки, побутові звички, уподобання, інтимні та особисті відносини, симпатії і антипатії, захоплення і напрям думок тощо.²

Приватне життя є невід'ємною частиною правового статусу людини і громадянина. Конституція України в ст.32 встановила право кожного громадянина на недоторканність приватного (особистого) життя, на особисту і сімейну таємницю, а також заборонила збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Дане конституційне право може бути обмежене тільки відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, зокрема в тих випадках, коли суспільні інтереси диктують необхідність вторгнення (втручання) держави у приватне життя, наприклад: 1) при проведенні оперативно-розшукових заходів і розслідуванні кримінальної справи ; 2) у разі введення воєнного чи надзвичайного стану; 3) в умовах епідемії чи стихійного лиха тощо. Однією з гарантій здійснення цього права громадян є ст. 182 КК.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого в ст.182 КК, є суспільні відносини, що забезпечують недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю.

¹ Див.: Російсько-український і українсько-російський тлумачний словник. - Х., 2004. - С. 464; Ожегов С.И. Словарь русского языка. 14-е изд. - М., 1982. - С. 780.

² Див.: Нуркаева Т.Н., указ. роб. - С. 196.

Предметом злочину є будь-яка конфіденційна інформація про приватне життя особи. Визначення поняття “конфіденційна інформація” міститься в Законі України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р. Згідно зі ст.30 даного Закону це є відомості, які знаходяться у володінні, користуванні чи розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і які поширюються лише за згодою цих осіб відповідно до поставлених ними умов.¹ Зокрема, до конфіденційних відносяться такі відомості, які складають особисту або сімейну таємницю особи.

Особиста таємниця звичайно стосується окремої особи, наприклад, це інформація про її сімейний стан, стан здоров’я, майновий стан, приватні справи, відомості про дату народження, біографічні дані, дані про соціальне походження тощо, а також будь-які інші відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці. Сімейна таємниця - це відомості, які стосуються членів сім’ї особи або інших родичів (навіть вже померлих), наприклад, шлюбні стосунки між чоловіком та жінкою; відносини між дідом, бабою та онуками; відомості про дітей, які народжені поза шлюбом тощо. Крім особистої та сімейної таємниці конфіденційними також можуть бути визнані і інші відомості про приватне життя особи, якщо вона не бажає їх розголошувати, а саме: вивчення способу життя та побуту людини, її звичок та уподобань тощо.²

Не може визнаватися конфіденційною така інформація, яка вже була раніше оприлюднена шляхом публікації або розголошена будь-яким іншим способом.

Відомості, що становлять конфіденційну інформацію, можуть міститися в творі, що публічно демонструється або в творі, виданому в засобах масової інформації, а також закріплюватися на різних матеріальних носіях : папері, касетах, дискетах, дисках. Це можуть бути, наприклад, листи, щоденники, фотографії, історія хвороби, інші документи.

¹ Див.: ВВРУ. - 1992. - №48. - Ст. 650.

² Кримінальне законодавство більшості країн світу також передбачає відповідальність за посягання на приватне життя особи. Найбільш детально ці випадки регламентуються Примірним кримінальним кодексом США, де передбачена відповідальність за “порушення прайвесі”. В перекладі прайвесі – це приватне життя в широкому розумінні цього слова. Воно включає особисте, сімейне, інтимне життя, таємницю кореспонденції, прослуховування телефонних розмов тощо. - Див.: Примірний уголовный кодекс США . - М., 1969. - С. 189.

Потерпілим від даного злочину може бути будь-яка особа, без згоди якої збиралася або розповсюджувалась вказана конфіденційна інформація.

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні без згоди особи одної із таких дій : 1) незаконному збиранні конфіденційної інформації щодо цієї особи; 2) незаконному зберіганні такої інформації; 3) незаконному використанні конфіденційної інформації; 4) незаконному поширенні вказаної інформації; 5) поширенні конфіденційної інформації в публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації.

Під незаконним збиранням конфіденційної інформації слід розуміти отримання не уповноваженим на це суб'єктом конфіденційної інформації про приватне життя іншої особи без її згоди.

Збирання інформації може здійснюватися з будь-яких джерел: із документів, бесід із родичами, сусідами, знайомими потерпілого тощо, як відкрито, під пристойним приводом, так і таємно, шляхом викрадення або з використанням підслуховуючих, відеозаписуючих пристроїв, інших технічних засобів. Якщо збирання таких відомостей було поєднане з порушенням недоторканності житла або порушенням таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 182 КК і ст. 162 КК або ст. 163 КК.

Незаконне зберігання вказаних відомостей – це будь-які умисні дії, пов'язані з перебуванням конфіденційної інформації у володінні винного (зберігає матеріальні носії при собі, в приміщенні, сховищі, інших місцях), незалежно від тривалості зберігання.

Незаконне використання або поширення конфіденційної інформації – це застосування цих відомостей без згоди потерпілого. Так, під поширенням слід розуміти повідомлення (розповсюдження) відомостей про приватне життя особи, що складають особисту або сімейну таємницю хоча б одній третій особі. Способи розповсюдження можуть бути різноманітними: усно, письмово, по телефону тощо. На кваліфікацію злочину ці способи не впливають. Однак окремі способи поширення конфіденційної інформації прямо передбачені в диспозиції ст.182 КК і є ознаками цього складу злочину. Це оголошення інформації в публічному

виступі, творі, що публічно демонструється чи в засобах масової інформації.

Публічний виступ – це прилюдна промова особи на мітингу, зборах, конференції, нараді, іншому заході, тобто перед невизначеною кількістю осіб. Поширення інформації в творі, що публічно демонструється, це її відтворення на аудіо – і відеозаписі, у громадському місці, на бігбордах, плакатах, листівках тощо. Оприлюднення конфіденційних відомостей у засобах масової інформації передбачає використання суб'єктом з цією метою преси, радіомовлення чи телебачення.

Слід зазначити, що вказані способи суттєво підвищують суспільну небезпечність даного злочину, адже розголошені відомості стають відомими значному, іноді дуже великому колу осіб. З огляду на це вважається за доцільне вдосконалення даної статті і закріплення цих способів в ч.2 ст.182 КК в якості обтяжуючих обставин злочину.

Цей злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту здійснення хоча б одної із вказаних в законі дій. Настання суспільно небезпечних наслідків в результаті його вчинення знаходиться за межами даного складу злочину і за наявності до того підстав може отримати кваліфікацію за іншими статтями КК.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає прямий умисел. Винна особа усвідомлює, що незаконно без згоди потерпілого порушує недоторканність його приватного життя і бажає так діяти. Мотиви вчиненого можуть бути різні: заздрість, ревнощі, корисливі спонукання, особисті неприязні стосунки тощо. На кваліфікацію вони не впливають.

Суб'єктом злочину є будь-яка фізична осудна особа, що досягла шістнадцяти років.

Якщо такі дії були вчинені службовою особою з використанням наданих їй повноважень і заподіяли істотну шкоду охоронюваним правам, свободам та інтересам окремих громадян, інтересам юридичних осіб, або державним чи громадським інтересам, то буде мати місце сукупність злочинів: ст. 182 КК і ст. 364 КК або 365 КК. В тих випадках, коли недоторканність приватного життя була порушена внаслідок службової недбалості, то за наявності до того підстав, вчинене кваліфікується за ст. 367 КК як службова

недбалість. Якщо предметом розголошення стала конфіденційна інформація про стан здоров'я особи, так звана “лікарська таємниця”, яку розголосив спеціальний суб'єкт, – особа, якій ця таємниця стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків (медичні і фармацевтичні працівники, службові особи закладів охорони здоров'я тощо), і таке діяння спричинило тяжкі наслідки, то вчинене слід кваліфікувати за спеціальною нормою – ст. 145 КК, як незаконне розголошення лікарської таємниці.

Певні утруднення також можуть виникати при розмежуванні ст.182 КК зі ст.387 КК, яка передбачає відповідальність за розголошення даних досудового слідства або дізнання в тих випадках, коли ці дані містять конфіденційну інформацію про особу. В науковій літературі ці злочини пропонують розрізняти за їх об'єктивними ознаками, а саме: за основним безпосереднім об'єктом посягання¹ та за характером діяння. З цього приводу, зокрема, вказується, що за семантичним тлумаченням поняття “розголошення” є вужчим, ніж поняття “поширення”, адже розголошення – це повідомлення інформації хоча б одній сторонній особі, при якому та особа усвідомлює зміст відомостей, що розголошуються. А поширення – це дії, внаслідок яких відомості стають доступними невизначеному колу осіб.²

Отже, слід погодитись, що склади злочинів, передбачені в ст.182 КК та 387 КК є суміжними, а не конкуруючими нормами, а тому діяння особи, яка розголосила дані досудового слідства або дізнання, у тому числі ті, що ганьблять людину, принижують її честь та гідність і одночасно містять конфіденційну інформацію про особу, потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених в ст.182 КК та ч.1 або ч.2 ст.387 КК.³

Зазначимо, що в даному випадку мова буде йти про ідеальну сукупність, коли два чи більше злочинів вчинюються одним діянням суб'єкта. Особливістю ідеальної сукупності є те, що злочинні наслідки, які настали від цього діяння, не передбачені однією

¹ Див.: Тростюк З.А. Коментар до ст.387 Особливої частини КК України “Розголошення даних досудового слідства або дізнання” // Кримінальне право. - 2006. - №9. - С. 29-30.

² Див.: Азаров Д.С.Окремі проблеми кримінальної відповідальності за незаконне розголошення лікарської таємниці // Життя і право. - 2004. - №6. - С.60.

³ Див.: Тростюк З.А., вказ роб. - С. 30; Лихова С.Я., вказ роб. - С. 278-279.

кримінально-правовою нормою і належать до різних безпосередніх об'єктів, жоден з яких не підпорядкований іншому і не є його частиною.¹ При вчиненні злочинів, що розглядаються, від діяння суб'єкта потерпають різні безпосередні об'єкти: відносини, що забезпечують нормальну діяльність органів правосуддя (ст.387 КК) та відносини, що забезпечують недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю (ст.182 КК). Таким чином, все скоєне може отримати правильну і повну правову оцінку лише при застосуванні обох вказаних норм.

¹ Див.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – М., 1999. - С. 251.

Розділ 4.
Злочини проти політичних прав
і свобод громадян

В конституційному праві України політичні права і свободи визначають як можливості людини, які вона має в державному і суспільно-політичному житті і які забезпечують її політичне самовизначення і безпосередній вплив на діяльність держави.

Вказані права громадян є обов'язковою умовою функціонування всіх інших видів прав, тому що саме вони складають органічну основу системи демократії і виступають як цінності, якими влада має обмежувати себе і на які має орієнтуватися.¹

Політичні права і свободи нерозривно пов'язані із належністю до громадянства держави, а тому ними можуть користуватися виключно громадяни України. Реалізуючі ці права і свободи, громадяни приймають участь в управлінні державою.²

Чинна Конституція закріпила за громадянами України наступні політичні права і свободи : право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст.36); право брати участь в управлінні державними справами (ст.38); право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах (ст.38); право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст.38); право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст.39); право на індивідуальні чи колективні письмові звернення або на особисті звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів (ст.40).

Вказані в Конституції України політичні права і свободи громадян гарантуються і захищаються всіма галузями права. Найбільш небезпечні посягання на ці права визнаються злочинами і тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

В V розділі Особливої частини КК до злочинів проти політичних прав і свобод громадян відносяться діяння, передбачені ст.ст. 157, 158, 158¹, 159, 159¹, 160, 170 КК.

Безпосередніми об'єктами злочинів даної групи є суспільні відносини, що забезпечують право громадян обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування (виборчі відносини), брати участь в референдумах (референдумні відносини), право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації тощо.

¹ Див.: Права человека. Учебник для вузов. - С.151.

² Див.: Кушніренко О.Г., Слінько Т.М., вказ. роб. - С. 68.

Стаття 157. Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача.

1. Перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень, поєднані з підкупом, обманом або примушуванням, -

караються штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років.

2. Ті самі діяння, поєднані із застосуванням насильства, знищенням чи пошкодженням майна, погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна, або іншим способом, -

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб або членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища, -

караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від двох до трьох років.

4. Втручання службової особи з використанням службового становища у здійснення виборчою комісією чи комісією з референдуму їх повноважень, установлених законом, вчинене шляхом незаконної вимоги чи вказівки з метою вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму,

карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від двох до трьох років.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законом України від 23 лютого 2006 р., № 3504-IV)

Основною формою реалізації народного суверенітету, ефективним способом залучення громадян України до участі в управлінні державними і суспільними справами є вибори. В конституційному праві вибори визначають як форму безпосередньої демократії, що являє собою спосіб формування представницьких органів влади шляхом голосування уповноважених осіб. Сутність виборів полягає в тому, що вони є способом наділення повноваженнями депутатів представницьких органів влади, а також виборних посадових осіб, в результаті чого обрані отримують право представляти інтереси виборців і виступати від їх імені.¹ Тільки народ України має право визначати тих осіб, які від його імені будуть здійснювати владні повноваження. З огляду на це, виборчі права належать до фундаментальних політичних прав громадян.

Виборче право – це гарантоване державою право громадян приймати участь у виборах. Громадяни України мають два види виборчих прав: право обирати (активне виборче право) і право бути обраним (пасивне виборче право). Це означає, що кожен громадянин, який відповідає визначеним Конституцією України та законом вимогам (досяг відповідного віку, є дієздатним, є членом відповідної територіальної громади тощо) має право голосувати на виборах за того чи іншого кандидата та (або) балотуватися на ту чи іншу виборчу посаду.²⁷

Конституція України в ст. 38 передбачає право кожного громадянина України брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

¹ Див.: Законодавство про вибори народних депутатів України. - Х., 2006. - С.3.

² Див.: Мельник М.І. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав. - К., 2005. - С.3

Організація і порядок проведення виборів на території України визначається згідно з Законами України: “Про вибори народних депутатів України” (в редакції Закону від 7 липня 2005 р. №2777-IV)¹, “Про вибори депутатів Верховної Ради АРК, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 6 квітня 2004 р.², “Про внесення змін в Закон України “Про вибори Президента України” від 18 березня 2004 р.³

Оскільки диспозиція ст.157 КК має бланкетний характер, застосування відповідних положень цих законів є обов’язковим для встановлення ознак даного складу злочину.

Суспільна небезпечність злочину, передбаченого в ст.157 КК визначається тим, що порушення прав громадян брати участь в управлінні державними справами як безпосередньо, так і через своїх представників, перешкоджає створенню демократичної правової держави.⁴

Основним безпосереднім об’єктом даного злочину є суспільні відносини, які забезпечують право громадян на вільне і безперешкодне здійснення своїх виборчих та референдумних прав. Додатковим безпосереднім об’єктом може визнаватись здоров’я потерпілого, відносини власності, нормальна діяльність державного та громадського апарату тощо.

Потерпілими від даного злочину є виборці, кандидати на виборні посади, а також особи, які забезпечують реалізацію виборчих прав громадян, наприклад, члени виборчих комісій, члени комісії з референдуму, довірені особи кандидатів, офіційні спостерігачі тощо. Також можна погодитись із Л.П.Медіною, яка пропонує розширити коло потерпілих від цього злочину і включити до нього “близьких осіб суб’єктів виборчого процесу”, адже застосування насильства чи погрози насильством щодо них може бути дієвим фактором впливу на громадянина, що здійснює своє виборче право.⁵

¹ Див.: ОВУ. - 2005. - №33. - Ст.1983.

² Див.: ОВУ. - 2004. - №4. - Ст. 965.

³ Див.: ВВРУ. - 2004. - №20-21. - Ст.291.

⁴ За даними Державної судової адміністрації України в 2005 р. за ст.157 КК було засуджено 30 осіб.

⁵ Див.: Медіна Л.П. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян України (ст.ст.157, 158, 159 КК України). - Автореф. дис.... канд. юрид. наук. - Київ, 2004. - С.14.

Об'єктивна сторона злочину виражається в двох самостійних діяннях: 1) у перешкоджанні вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі; і 2) у перешкоджанні діяльності інших суб'єктів виборчого процесу при виконанні ними своїх повноважень.

Перешкодження, як протидія, виражається в активному впливі на волю особи, створенні всіляких перепон з метою примусити її відмовитися від участі у виборах, або змінити зміст свого волевиявлення, або відмовитись від проведення передвиборної агітації тощо. Така протидія може мати місце як під час голосування, так і в період усєї виборчої кампанії. Перешкодження може проявитись, наприклад, у позбавленні виборця можливості бути включеним до списку виборців, примушуванні виборця поставити підпис у підписному листі на підтримку певного кандидата, у відмові в реєстрації в якості кандидата в депутати, примушуванні кандидата зняти свою кандидатуру з балотування, недопущенні на виборчу дільницю офіційного спостерігача тощо.

Перешкодження роботі виборчої комісії або комісії з референдуму може полягати, наприклад, в позбавленні виборчої комісії приміщення, необґрунтованій відмові у реєстрації ініціативної групи з проведення референдуму та інших діяч.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони за ч.1 ст.157 КК є певні способи вчинення цього злочину, а саме: підкуп, обман або примушування.

Підкуп являє собою передачу особі грошей, інших цінностей, надання їй яких-небудь переваг, пільг майнового характеру або обіцянку майнових вигод чи позбавлення від матеріальних витрат як винагороду за зміну свого волевиявлення в участі у виборах або за відмову від такої участі. Фактичне одержання суб'єктом виборчого процесу незаконної винагороди внаслідок його підкупу та сума (розмір) такої винагороди на кваліфікацію не впливають.

Так, керівник сільського клубу-бібліотеки у с.Слобідка Вінницької області К. в листопаді 2004 р. проводила агітацію жителів села за одного із кандидатів на пост Президента України. При цьому вона обіцяла громадянам грошову винагороду за голосування ними за даного кандидата. В день голосування К. отримала від невстановленої особи 1100 гривень, які рознесла по домівкам і роздала

55 особам по 20 гривень кожній як винагороду за їхнє голосування. Суд розцінив дії К. як перешкоджання підкупом вільному здійсненню права обирати Президента України і кваліфікував їх за ч.1 ст.157 КК.¹

Підкуп, вчинений стосовно службової особи, за наявності до того інших підстав, слід розцінювати як давання хабара і додатково кваліфікувати за ст. 369 КК.

Зазначимо, що в науковій літературі можна зустріти і інші визначення підкупу як способу даного злочину. Так, В.О. Навроцький під підкупом розуміє схилення до прийняття бажаного рішення в ході виборів шляхом надання безплатно чи на пільгових умовах товарів, послуг, цінних паперів, грошей, кредитів, лотерей, інших матеріальних цінностей.²

На нашу думку, таке визначення є дещо “розпливчастим”. Очевидно, підґрунтям для нього слугувало семантичне тлумачення автором слова “підкупати”, тобто заохочувати, схилити кого-небудь до певних вчинків у своїх інтересах хабарями, грошима, подарунками.³ Якщо сприйняти цю позицію, то виявиться, що особа, яка підкупує, має за мету схилити, викликати у виборця бажання *використати* своє виборче право певним чином за обіцяну чи отриману винагороду. Але не слід забувати, що в ч.1 ст.157 КК підкуп є способом іншого діяння – перешкоджання вільному здійсненню виборчого права виборцем або діяльності суб’єктів виборчого процесу, отже, його зміст не можна розглядати окремо, без урахування ознак перешкоджання, а такими є: створення всіляких ускладнень для суб’єкта, а інколи навіть унеможливлення реалізації його виборчих прав.

Зазначимо також, що ст.157 КК є бланкетною нормою, а тому при визначенні ознак підкупу за ч.1 ст.157 КК не можна проігнорувати відповідні норми виборчого законодавства, де також розглядається це поняття. Так, згідно зі ст.71 Закону України “Про вибори народних депутатів України” надання виборцям, закладам,

¹ Див. Мельник М.І., вказ роб. - С.29. Оскільки опублікованої судової практики з даної категорії справ в Україні немає, необхідні приклади нами наводяться за роботою д.ю.н., проф. Мельника М.І., який був заступником Голови Центральної виборчої комісії України.

² Див.: Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. -С.307.

³ Див.: Тлумачний словник української мови. -Х., 2002. - С.426.

установам, організаціям коштів або безоплатно чи на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей, що супроводжується закликами голосувати чи не голосувати за певну партію (блок) або згадуванням назви партії (блоку) чи імені кандидата, вважається непрямим підкупом виборців.

В ст.64 Закону України “Про вибори Президента України” вказується, що надання виборцям грошей чи безоплатно на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати або не голосувати за певного кандидата або згадування його імені, вважається підкупом виборців. Як видно, виборче законодавство пов’язує підкуп лише з фактичним наданням виборцям матеріальних благ і не включає до нього обіцянку останніх, тобто тлумачить даний спосіб навіть вузьче, ніж це передбачено в кримінальному праві. Визначення підкупу як “схиляння” тут також не застосовується.

Не можна розглядати як підкуп розповсюдження серед виборців агітаційних матеріалів: блокнотів, кулькових ручок, календарів, предметів одягу (футболки, кашкетів) тощо, що містять символіку певної партії чи кандидата.

Обман як спосіб перешкоджання здійсненню громадянами своїх виборчих прав може мати два різновиди. Активний обман полягає в завідомому введенні потерпілого в оману шляхом повідомлення йому неправдивих відомостей щодо обставин, пов’язаних з виборами, (наприклад, щодо особи кандидата в депутати, часу, місця проведення виборів чи зустрічі з кандидатом тощо), в наданні неправдивих документів або вчиненні інших активних дій, які створюють у громадянина помилкове уявлення про кандидата в народні депутати або в Президенти України.

Пасивний обман (бездіяльність) може проявлятися в замовчуванні юридично значущих фактичних обставин, повідомити про які винна особа була зобов’язана, наприклад, як член виборчої комісії або комісії з проведення референдуму.

Примушування – це протиправний психічний вплив на особу з метою перешкодити їй вільному волевиявленню під час виборів чи референдуму, а також ускладнити чи взагалі унеможливити виконання своїх повноважень іншими суб’єктами виборчого процесу.

Як спосіб перешкоджання примушування може полягати, наприклад, у погрозі звільнити потерпілого з посади, погрозі розголошити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці (шантаж), інших аналогічних діях, однак, воно не повинно поєднуватись із фізичним насильством чи погрозою його застосування, які передбачені в ч.2 ст.157 КК як кваліфікуючі обставини цього злочину.

Злочин, передбачений ч.1 ст.157 КК, за своєю конструкцією є формальним і вважається закінченим з моменту перешкоджання, тобто здійснення тиску на волю потерпілої особи, незалежно від того, чи досяг винний бажаного результату під час виборів чи ні.

Суб'єктивна сторона даного злочину передбачає прямий умисел. Особа усвідомлює, що перешкоджає вільному здійсненню громадянином свого виборчого права і бажає так діяти. Мотив діяння для кваліфікації значення не має.

Суб'єкт злочину – загальний: фізична, осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку.

За ч.2 ст.157 КК караються ті самі дії, якщо вони: 1) поєднані із застосуванням насильства; 2) знищенням чи пошкодженням майна; 3) погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна або 4) іншим способом.

За ознакою застосування насильства даний злочин є складеним злочиним з неконкретизованим видом насильства,¹ а тому обсяг останнього визначається з врахуванням санкції ч.2 ст.157 КК, максимальне покарання за якою – це позбавлення волі на строк до трьох років. Відповідно до цього, поняттям “насильство” за ч.2 ст.157 КК охоплюється застосування до потерпілого фізичної сили, а саме: нанесення побоїв, зв'язування, спричинення легких тілесних ушкоджень тощо. Якщо насильство утворює більш тяжкий злочин (наприклад, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, незаконне позбавлення волі, вчинені за обтяжуючих обставин, умисне тяжке тілесне ушкодження), то кваліфікація настає за сукупністю злочинів – ч.2 ст. 157 КК і ст. ст. 121 КК, ч.2 ст.122 або ст. 146 КК.

Один із таких випадків мав місце у м.Тростянець Сумської області під час голосування на президентських виборах 21 листопада 2004 р. Г. та А. прибули до приміщення виборчої дільниці, де

¹ Докладніше про насильницькі складені злочини див. коментар до ст.161 та ст.162 КК.

відбувалося голосування. Маючи за мету примусити офіційного спостерігача З. від одного з кандидатів у Президенти покинути приміщення виборчої дільниці, вони підійшли до нього і у присутності багатьох осіб почали наносити йому удари руками та ногами в голову та інші частини тіла, вимагаючи при цьому негайно покинути виборчу дільницю. Після того, як в інцидент втрутилися інші особи, Г. та А. покинули дільницю, а З. було госпіталізовано до травматологічного відділення місцевої лікарні. У результаті застосованого насильства З. було спричинено середньої тяжкості тілесне ушкодження у вигляді закритої черепно-мозкової травми, стусу головного мозку, забою шийного хребта, забою нижньої щелепи, вивиху щелепних суглобів та інших ушкоджень. За сукупністю вчинених злочинів Г. та А. були засуджені за ч.2 ст.157 КК та ч.2 ст.122 КК.¹

Погроза – це виражене зовні залякування потерпілого застосуванням фізичного насильства як до нього, так і до його близьких осіб, залякування знищенням чи пошкодженням їх майна тощо, яке здатне викликати обгрунтовані побоювання реального спричинення шкоди.

Щодо визначення погрози при перешкоджанні здійсненню виборчого права, в літературі М.О. Мягковим було висловлено думку, що конкретизація змісту погрози в законі є недоцільною, оскільки пересічна людина має широкий спектр інтересів у суспільстві, які не обмежуються лише її тілесною недоторканістю та майном.²

З цього приводу зазначимо, що чинний КК не містить загального поняття “погрози”, а тому про неї можна судити лише на рівні конкретних видів погрози, передбачених в Особливій частині КК.

Як свідчать дослідження І.В. Самоценка, зміст погрози в законі закріплюється шляхом вказівки на певне благо, якому погрожують завдати шкоди. В якості таких благ виступають не всі без винятку інтереси людини, а лише найважливіші для неї: життя та здоров'я, особиста воля, честь, гідність, майно. З огляду на це, за

¹ Див.: Мельник М.І., вказ. роб. - С. 26.

² Див.: М.О.Мягков. Перешкоджання здійсненню виборчого права: проблеми кримінальної відповідальності. Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 2006. - С.13.

змістом всі погрози поділяються на такі види: на погрози фізичною, моральною, та матеріальною шкодою.¹ Отже, законодавець вважає суспільно небезпечними діяннями не всі погрози, а такі, що спрямовані на найважливіші блага чи інтереси людини. Також вважаємо, що не всяка погроза створює реальну небезпеку для потерпілого і здатна перешкодити вільному здійсненню його виборчого права.

В ст.157 КК вказані види погроз закріплені наступним чином. Погрози застосування насильства (фізична шкода) або знищенням чи пошкодженням майна (матеріальна шкода) як такі, що мають підвищену суспільну небезпеку, розглядаються в якості кваліфікуючих обставин перешкодження (ч.2 ст.157 КК), а погроза спричинення моральної шкоди (шантаж) може виступати різновидом примушування за ч.1 цієї статті. Очевидно, що всі кримінально-карані види погроз в ст.157 КК законодавцем враховані, а тому чинне визначення поняття погрози як способу вчинення перешкодження здійснення виборчого права, на нашу думку, є оптимальним і розширеного тлумачення не потребує.

Інший спосіб перешкодження - це будь-які, крім названих в ч.1 та ч.2 ст.157 КК протидії вільному здійсненню громадянином свого виборчого права. Наприклад, ненадання приміщення для зборів виборців або неповідомлення про зміну часу зустрічі з кандидатом, необґрунтоване відмовлення депутату виступити по телебаченню зі своєю програмою, агітація або публічні заклики до бойкотування виборів та інші.

Наразі із змісту закону випливає, що перелік способів перешкодження здійсненню виборчого права не є вичерпним. А тому можна погодитись з В.П.Тихим, що саме вивчення судової практики надасть можливість вирішити питання, чи залишити в ст.157 КК України відкритий перелік способів перешкодження, чи обмежитись закритим, вичерпним переліком способів вчинення цього злочину.²

¹ Див.: І.В. Самощенко. Поняття угрозы в уголовном праве. - Х., 2005, - С.28-29.

² Див.:Тихий В.П.Відповідальність за порушення виборчого законодавства / Вибори Президента України.-2004: проблеми теорії та практики. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 9-10 червня 2005 р. - К., 2005. - С.362.

За ч.2 ст.157 КК злочин також має формальний склад і буде закінченим з моменту вчинення дій, зазначених в законі.

Суб'єктивна сторона діяння характеризується прямим умислом.

Суб'єкт даного злочину – загальний: фізична осудна особа, що досягла шістнадцяти років.

З огляду на ознаки суб'єкта цього злочину, нам видається не зовсім коректною санкція ч.2 ст.157 КК, де в якості обов'язкового додаткового покарання передбачене позбавлення права займати певні посади або займатись певною діяльністю на строк від одного до трьох років. Застосовувати до загального суб'єкта вказане додаткове покарання немає ніяких підстав. Більше того, це прямо суперечить вимогам ст.55 КК, адже це покарання є спеціальним і призначається лише тоді, коли за характером вчиненого винним злочину за посадою або у зв'язку із зайняттям ним певною діяльністю, суд визнає неможливим зберегти за засудженим право займати такі посади або займатися відповідною діяльністю. При цьому, як справедливо зазначає В.І.Тютюгін, в ч.2 ст.55 КК ніяких винятків із зазначених вимог закон не передбачає: цей вид покарання у всіх випадках може призначатись судом лише тоді, коли в конкретній кримінальній справі встановлені підстави для його застосування, сформульовані у даній нормі КК.¹

А підставою для призначення цього покарання як основного, так і додаткового, є вчинення особою такого злочину, який пов'язаний із її посадою або виконуваною діяльністю, чого не відбувається у всіх випадках застосування ч.2 ст.157 КК.

За ч.3 ст.157 КК кваліфікуючими ознаками даного злочину закон визнає вчинення його: 1) за попередньою змовою групою осіб; 2) членом виборчої комісії; 3) іншою службовою особою з використанням свого службового становища.

Вчинення даного злочину за попередньою змовою групою осіб матиме місце у тих випадках, коли його спільно вчинили декілька

¹ Див.: Тютюгін В.И. Соотношение норм Общей части УК Украины о наказании и санкций статей Особенной части // Проблемы законности. - 2006. - №78. -С.107-108; Він же. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью как вид наказания по советскому уголовному праву. - Х., 1982. - С.57.

осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовились про спільне його вчинення.

Здійснення перешкоджання членом виборчої комісії підвищує суспільну небезпечність злочину, оскільки член виборчої комісії є особою, що безпосередньо забезпечує законний порядок проведення виборів і має реальну можливість впливати на їх хід. Членом виборчої комісії є особа, яка відповідно до виборчого законодавства включена до складу дільничної, територіальної чи Центральної виборчої комісії. Так, наприклад, відповідно до ст. 26 Закону України “Про вибори народних депутатів України”, членом територіальної виборчої комісії може бути громадянин України, що має право голосу і проживає в межах території України. Одна особа може одночасно входити до складу лише однієї виборчої комісії.

Обов’язковою умовою кваліфікації даного злочину за ознакою вчинення його членом виборчої комісії або іншою службовою особою, є використання свого службового становища такими особами при перешкодженні здійсненню громадянами їх виборчих прав. Наприклад, такі діяння можуть виразитися в відмові громадянину в реєстрації його кандидатом в депутати, ненаданні кандидату приміщення для проведення передвиборних заходів, наданні переваг чи, навпаки, обмеження прав кандидата порівняно з іншими тощо. Щодо кваліфікації таких випадків в Постанові Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” від 26 грудня 2003 р. №15 зазначається, що злочин, відповідальність за який передбачена в ч.3 ст. 157 КК (перешкоджання здійсненню виборчого права), являє собою спеціальний вид перевищення влади або службових повноважень. Кваліфікація дій виконавців і співучасників такого злочину ще й за ст. 365 КК можлива лише за наявності реальної сукупності останніх.¹

Отже, якщо такі дії спричинили тяжкі наслідки або були пов’язані із перевищенням влади або службових повноважень, то вони потребують додаткової кваліфікації за статтями, що передбачають відповідальність за злочини у сфері службової діяльності (за ч.2 чи 3 ст.364 або 365 КК), в усіх інших випадках вчинене охоплюється ч.3 ст.157 КК і додаткової кваліфікації не потребує.

¹ Див.: Практика судів України з кримінальних справ. 2001-2005. - С. 354.

Прикладом такого діяння може стати кримінальна справа по обвинуваченню гр-на Н.

Н. будучи директором Долинського газопереробного заводу Івано-Франківської області напередодні повторного голосування з виборів Президента України 21 листопада 2004 р. зібрав робочу нараду з керівниками підрозділів та головними спеціалістами заводів, на якій поставив їм завдання зібрати від підлеглих працівників відкріпні посвідчення для голосування та передати їх йому. Передусім, це стосувалось тих робітників, які працюють за вахтовим методом і їх місце проживання не збігається з місцем роботи, а також тих, які працюють безпосередньо на заводі, але в день голосування не зможуть взяти в ньому участь, оскільки їх робота пов'язана із забезпеченням безперервного технологічного процесу виробництва. При цьому він пообіцяв, що кожному працівникові, який передасть йому таке посвідчення, він видасть 50 гривень. Крім вказаних дій, Н. особисто вів бесіди з окремими працівниками заводу з приводу їх участі в голосуванні.

Суд визнав Н. винним у перешкоджанні здійсненню виборчого права з використанням свого службового становища.¹

У ч.4 ст.157 КК передбачена відповідальність за втручання службової особи з використанням службового становища в діяльність виборчої комісії чи комісії з референдуму, вчинене шляхом незаконної вимоги чи вказівки з метою вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму.

Втручання – це вчинення конкретних дій, які чинять вплив на членів виборчої комісії або комісії з референдуму і спрямовані на перешкоджання їх законній діяльності. Воно може проявлятися в шантажі, вимогах, вказівках, рекомендаціях, обіцянці всіляких вигод тощо. Вплив на свідомість потерпілого може здійснюватись як усно, так і письмово, способи втручання на кваліфікацію даного злочину не впливають.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого в ч.4 ст.157 КК характеризується прямим умислом. Про це свідчить пряма вказівка в диспозиції на незаконність вчинених дій. Метою втручання є вплив на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму.

Суб'єкт злочину спеціальний – службова особа.

¹ Див.: Мельник М.І., вказ роб., - С.49-50.

**Стаття 158. Фальсифікація виборчих документів,
документів референдуму чи фальсифікація
підсумків голосування**

1. Незаконне виготовлення або зберігання чи використання завідомо незаконно виготовлених виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі , -

караються штрафом від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років .

2. Підробка виборчих документів, документів референдуму, а так само використання завідомо підроблених виборчих документів, документів референдуму, вчинені членом виборчої комісії, комісії з референдуму, кандидатом, його уповноваженим представником, уповноваженою особою політичної партії (блоку), членом ініціативної групи референдуму, -

караються штрафом від трьохсот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від одного до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років.

3. Підробка виборчих документів, документів референдуму, а так само використання завідомо підроблених виборчих документів, документів референдуму, вчинені членом виборчої комісії, комісії з референдуму, кандидатом , його уповноваженим представником, уповноваженою особою політичної партії (блоку), членом ініціативної групи референдуму, що вплинуло на результати голосування виборців на виборчій дільниці або у межах виборчого округу, або призвело до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах (референдумі), -

караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавлен-

ням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років.

4. Незаконна передача іншій особі виборчого бюлетеня виборцем, -

карається обмеженням волі на строк від одного до трьох років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років.

5. Викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями або незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями, -

караються штрафом від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років.

6. Викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями або незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями, що вплинуло на результати голосування виборців на виборчій дільниці або у межах виборчого округу, або призвело до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах (референдумі), -

караються штрафом від чотирьохсот до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від двох до трьох років.

7. Підписання виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму до остаточного підрахунку голосів чи встановлення результатів голосування або включення неврахованих виборчих бюлетенів чи бюлетенів для голосування на референдумі до числа бюлетенів, використаних при голосуванні, або підміна дійсних виборчих бюлетенів з позначками виборців чи громадян, які мають право брати участь у референдумі, або незаконне внесення до протоколу змін після його заповнення,

або викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями, або незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями, що призвело до неможливості визначити волевиявлення виборців чи встановити результати референдуму, вчинені членом виборчої комісії, комісії з референдуму, –

караються штрафом від семисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років, або позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від двох до трьох років.

8. Умисне надання членом виборчої комісії чи комісії з референдуму громадянину можливості проголосувати за іншу особу чи проголосувати більше ніж один раз у ході голосування або надання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі особі, яка не включена до списку виборців (громадян, які мають право брати участь у референдумі) на відповідній виборчій ділянці (ділянці з референдуму), або надання виборцю заповненого виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі), –

караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від двох до трьох років.¹

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законом України від 23 лютого 2006 р., № 3504-IV)

Суспільна небезпечність даного діяння полягає в тому, що воно посягає на виборчі права громадян, а також встановлений Законом України “Про вибори народних депутатів України” порядок голосування та порядок підрахунку голосів і оголошення результатів виборів.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч.1 ст.158 КК є суспільні відносини, що забезпечують вільне волевиявлення і дотримання прав виборців та осіб, що беруть участь у референдумі.

¹ За даними Державної судової адміністрації України в 2005 р. за ст.158 КК було засуджено 619 осіб.

Предметом даного злочину є передбачені законодавством про вибори виборчі документи, тобто документи, що дають виборцю право брати участь в голосуванні. До таких документів, зокрема, належать: виборчі бюлетені, бланки відкріпних посвідчень, бюлетені для голосування на референдумі та інші виборчі документи: списки виборців, протоколи дільничних виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, протоколи комісії з референдуму, протоколи результатів голосування, посвідчення кандидатів в народні депутати України або їх довірених осіб тощо.

За ч.1 ст.158 КК об'єктивна сторона злочину може виражатися в наступних формах: в незаконному а) виготовленні; б) зберіганні; в) використанні завідомо незаконно виготовлених виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень та бюлетенів для голосування на референдумі.

Виборчий бюлетень – це виборчий документ установленої форми для таємного голосування. В законодавстві про вибори зазначається, що форма і текст виборчого бюлетеня затверджується Центральною виборчою комісією (ЦВК) не пізніше як за 32 дні до дня виборів, а самі бюлетені є формою суворої звітності. Вони повинні бути однаковими за розміром, кольором та змістом. Обов'язковою складовою виборчого бюлетеня є контрольний талон, який містить назву і дату виборів, номер виборчої дільниці, місце для підпису виборця тощо. Виготовлення виборчих бюлетенів забезпечується ЦВК в централізованому порядку державними поліграфічними підприємствами на підставі угод. Зміни до виборчих бюлетенів можуть вноситись тільки членами дільничних виборчих комісій з використанням відповідного штампку і про ці зміни обов'язково має повідомлятися кожний виборець під час видачі бюлетеня.

Виготовлення виборчого бюлетеня або іншого виборчого документа є незаконним, якщо виборчі документи виготовляються недержавними підприємствами і за своїм змістом чи зовнішнім виглядом не відповідають встановленим в законі формі або тексту.

Зберігання виборчих документів – це будь-які умисні дії, пов'язані із фактичним перебуванням незаконно виготовлених виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі у володінні винного. Винна особа

може мати їх при собі, в квартирі, на виборчій дільниці, у будь-якому іншому приміщенні, у сховищах чи інших місцях незалежно від тривалості такого зберігання.

Під використанням завідомо незаконно виготовленого виборчого документа слід розуміти будь-які форми його надання або пред'явлення для набуття певних прав у виборчому процесі, наприклад, здійснення голосування незаконно виготовленим бюлетенем.

Цей злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої з дій, передбачених в ч.1 ст.158 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Про це свідчить пряма вказівка закону на завідомо незаконні дії. Винна особа усвідомлює, що своїми діями порушує законний порядок виготовлення, а також зберігає чи використовує незаконно виготовлені виборчі документи і бажає так діяти. Мотиви і мета цього злочину не є його обов'язковими ознаками і можуть бути різними.

Суб'єктом злочину за ч.1 ст.158 КК може бути будь-яка осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку.

В санкції ч.1 ст.158 КК в якості обов'язкового додаткового покарання передбачається позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років, що з огляду на загального суб'єкта даного злочину видається некоректним, адже суперечить вимогам ст.55 КК. Як вже зазначалося, вказаний вид покарання є спеціальним і застосовується лише до спеціальних суб'єктів. До того ж в разі вчинення цього злочину службовою особою з використанням своєї влади або службового становища, призначення їй даного додаткового покарання цілком можливе і тоді, коли воно не передбачене в санкції статті Особливої частини КК, за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч.2 ст.55 КК).

За ч.2 ст.158 КК кваліфікується підробка виборчих документів чи документів референдуму та їх використання.

Підробка полягає у внесенні до виборчого документа завідомо неправдивих відомостей чи будь-якій іншій його підробці. Внесення до виборчого документа завідомо неправдивих відомостей, як один із способів підлогу, передбачає внесення в документ таких даних, які завідомо для винного не відповідають дійсності, так званий “інтелектуальний” підлог. Під іншою підробкою виборчого документу розуміють заміну змісту дійсного документу шляхом його виправлення, підчистки тощо, тобто “матеріальний” підлог.

Так, Калужьким районним судом Івано-Франківської області була розглянута справа по обвинуваченню С. у підробленні виборчих документів. Голова дільничної виборчої комісії виборчої дільниці №61 територіального виборчого округу №86 (сел. Пійло) С. 15 листопада 2004 р. перед повторним голосуванням на виборах Президента України одержав у територіальній виборчій комісії 65 відкріпних посвідчень. 17 відкріпних посвідчень він видав громадянам, а 15 посвідчень неправомірно вилучив і передав невстановленим слідством особам. Після цього С. повідомив про нібито пропажу відкріпних посвідчень сільського голову Н. Намагаючись приховати зазначений факт, С. та Н. написали заяви від імені 10 жителів села про видачу їм відкріпних посвідчень і дали селянам розписатися під цими заявами, заявивши, що таким чином вважається, що громадяни вже проголосували, а тому 21 листопада на вибори їм приходити непотрібно. Крім того С. та Н. написали ще по одній такій заяві від імені двох виборців і розписалися за них.

Всі складені заяви С. доставив на виборчу дільницю і без реєстрації в журналі обліку прийому виборців та без відміток у списку виборців про видачу відкріпних посвідчень долучив всі підроблені заяви до 17 заяв тих виборців, яким відкріпні посвідчення були видані цілком законно. 21 листопада 2004 р. під час проведення засідання дільничної виборчої комісії перед початком голосування С. повідомив членам комісії завідомо неправдиві дані про кількість виданих на ділянці відкріпних посвідчень. В даному випадку підлог було вчинено для незаконного заволодіння 15 відкріпними посвідченнями, які були передані невстановленим особам для подальшого використання – голосування на інших виборчих дільницях.¹

¹ Див.: Мельник М.І., вказ роб. - С.80.

Під використанням завідомо підробленого виборчого документа слід розуміти будь-які форми його надання або пред'явлення для набуття певних прав у виборчому процесі, наприклад, здійснення голосування підробленим бюлетенем.

Даний злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої дії, передбаченої в ч.2 ст.158 КК.

Частина 3 ст.158 КК передбачає відповідальність за ті ж дії, які вказані у ч.2 цієї статті, але за умови настання суспільно небезпечних наслідків : якщо підробка вплинула на результати голосування виборців або призвела до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчий дільниці чи у відповідних виборах. Для наявності даної кваліфікуючої ознаки не обов'язково, щоб вибори були визнані недійсними або такими, що не відбулися.

Суб'єкт злочину за ч.2 та 3 ст.158 КК – спеціальний. Ним є член виборчої комісії, комісії з референдуму, кандидат, його уповноважений представник, уповноважена особа політичної партії (блоку), член ініціативної групи з референдуму.

Незаконна передача іншій особі виборчого бюлетеню, передбачена в ч.4 ст.158 КК, має місце в тих випадках, коли виборець неправомірно використовує виборчий бюлетень, який він отримав для голосування: передає особі, не внесеної до списку виборців, заповнений чи незаповнений виборчий бюлетень, передає бюлетень як безпосередньо на дільниці, так і поза її межами тощо.

Для наявності об'єктивної сторони даного злочину не має значення, яка саме особа і замість кого одержала виборчий документ для голосування. Згідно зі ст.ст. 83, 84 Закону України “ Про вибори народних депутатів України” виборчі бюлетені видаються виборцям лише на підставі списку виборців та за умови пред'явлення виборцем документу, що засвідчує його особу, наприклад, паспорта громадянина України. Забороняється передача виборцем свого виборчого бюлетеню іншим особам, винесення виборчого бюлетеню за межі приміщення для голосування, отримання незаповненого виборчого бюлетеню від інших осіб (крім уповноваженого члена виборчої комісії, що видав бюлетень), заохочення або примушування виборців до передачі виборчого бюлетеню іншим особам шляхом підкупу, погроз тощо. Виборець, який не здатний внаслідок фізичних вад самостійно опустити бюлетені до вибор-

чої скриньки, може з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії доручити зробити це іншій особі, крім членів виборчої комісії, кандидатів в депутати, їхніх довірених осіб, уповноважених осіб партій, офіційних спостерігачів тощо.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч.4 ст.158 КК, характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що незаконно передає виборчий бюлетень іншій особі і бажає так діяти.

Суб'єктом злочину є виборець, тобто громадянин України, що досяг вісімнадцяти років і має право голосу.

В ч.5 ст.158 КК передбачена відповідальність за : а) викрадення чи б) приховування виборчих бюлетенів або протоколів та в) за незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями.

Викрадення – це таємне чи відкрите незаконне вилучення виборчого бюлетеню, бюлетеню для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму. Приховування – це переміщення виборчих документів з того місця, де їм належить знаходитись до іншого місця, що позбавляє можливості використовувати чи враховувати зазначені документи під час виборчого процесу. Знищення чи псування скриньки з бюлетенями означає повне чи часткове приведення її в непридатний до використання стан: підпалювання, розбивання, залиття фарбою, пошкодження пломб тощо.

Наприклад, 21 листопада 2004 р. у м. Вінниця відбулося декілька злочинів, пов'язаних із псуванням скриньок з бюлетенями. Так, гр-н К., залити у спеціально придбану гумову медичну грушу фарбу світло-коричневого кольору, приніс її на виборчу дільницю і, підійшовши до виборчої скриньки, де були заповнені виборчі бюлетені, вилив туди із резинової медичної груші фарбу. В результаті таких дій фарбою були забруднені бюлетені і пошкоджено виборчу скриньку, яка в результаті обливання її фарбою стала непридатною для подальшого використання. Аналогічні дії вчинив гр-н Б., який на іншій дільниці, підійшовши до великої виборчої скриньки із заповненими виборчими бюлетенями, вилив у неї фарбу блакитного кольору, яку приніс із собою у гумовій медичній груші. Цими діями було пошкоджено бюлетені і велику виборчу скриньку. А житель м. Харкова Л., перебуваючи на одній із виборчих дільниць, вкинув до виборчої скриньки невстановлену хімічну речовину, внаслідок

чого відбулося загоряння та знищення виборчих бюлетенів і самої скриньки.¹

Цей злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої із дій, передбачених у ч.5 ст.158 КК.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується прямим умислом, суб'єктом може бути будь-яка осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку.

З огляду на ознаки суб'єкта злочинів, передбачених ч.4 і ч.6 ст.158 КК, передбачене у відповідних санкціях обов'язкове додаткове покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю також є недоцільним.

Ч.6 ст.158 КК передбачає відповідальність за ті ж дії, які вказані у ч.5 цієї статті, але за умови настання суспільно небезпечних наслідків : якщо викрадення чи приховування виборчих документів вплинуло на результати голосування виборців на виборчий дільниці або у межах виборчого округу, або призвело до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчий дільниці чи у відповідних виборах (референдумі). Для наявності даної кваліфікуючої ознаки не обов'язково, щоб вибори були визнані недійсними або такими, що не відбулися.

В ч.7 ст.158 КК встановлена відповідальність за порушення при встановленні підсумків голосування та визначенні результатів виборів чи голосування на референдумі, а саме : а) підписання виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму до остаточного підрахунку голосів; б) підміну дійсних виборчих бюлетенів; в) незаконне внесення до протоколу змін після його заповнення; г) викрадення чи приховування бюлетенів або скриньки з бюлетенями; д) незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями.

Прикладом вчинення одної із зазначених в ч.7 ст.158 КК дій може стати наступна кримінальна справа. Так, прокуратурою Воловецького району Закарпатської області було порушено кримінальну справу стосовно групи членів виборчої комісії за підробку протоколу дільничної виборчої комісії при повторному голосуванні на виборах Президента України 21 листопада 2004 р. Цей злочин було вчинено за таких обставин. За даними протоколу цієї дільничної виборчої комісії, що був оголошений після підрахунку голосів

¹ Див.: Мельник М.І., вказ роб., - С. 52-54.

о 23 г. 40 хв. головою комісії Б., за одного кандидата було подано 718 голосів виборців, а за іншого – 445. Зразу після підрахунку голосів сільський голова М., неодноразово телефонуючи, вимагав від члена виборчої комісії З. внести до протоколу інші відомості, такі, що не відповідали дійсності, а саме : стосовно одного з кандидатів залишити ту кількість голосів, яка дійсно була за нього подана, а стосовно іншого – змінити, додавши йому 260 голосів. Після цього З. організувала виготовлення додаткового примірника протоколу про підрахунок голосів, який нею спільно ще з двома членами комісії було виготовлено приблизно о 23 г. 55 хв. Згідно з цим протоколом за одного з кандидатів було подано 718 голосів (як це і мало місце в дійсності), а за іншого – вже 705 голосів (що не відповідало дійсності). Далі, виготовлений у такий спосіб протокол, було підписано головою комісії Б. та ще п'ятнадцятьма членами комісії. Замість інших дев'яти членів комісії, підписи у протоколі поставили невстановлені слідством особи (тобто підписи було підроблено). Підроблений протокол голова комісії Б., секретар комісії Ж. та член комісії З. передали до територіальної виборчої комісії, достовірно знаючи, що відображені в ньому дані про підрахунок голосів на виборчій дільниці не відповідають дійсності. У подальшому ці дані були включені до протоколу про підсумки голосування в межах територіального виборчого округу, який було передано до ЦВК.¹

Про поняття викрадення, приховування, знищення та псування див. коментар до ч.5 і ч.6 цієї статті.

За ч.7 ст.158 КК злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків – неможливості визначити волевиявлення виборців чи встановити результати референдуму. При цьому також не обов'язково, щоб вибори були визнані недійсними або такими, що не відбулися.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що фальсифікує підсумки голосування і бажає так діяти.

Суб'єкт за ч.7 ст.158 КК – спеціальний. Ним може бути тільки член виборчої комісії або комісії з референдуму.

За ч.8 ст.158 КК кваліфікується незаконна видача виборчого бюлетеня, а саме : а) надання громадянину можливості проголосувати

¹ Див.: Мельник М.І., вказ роб. - С.89-90.

за іншу особу чи проголосувати більше ніж один раз; б) надання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі особі, що не включена до списку виборців; в) надання виборцю заповненого виборчого бюлетеня тощо.

Саме за такі дії місцевим судом Харківського району Харківської області було засуджено Ч., який, будучи членом виборчої комісії, видав бюлетень для голосування на виборах Президента України замість гр-на Ш., гр-ну П., що прийшов на виборчу дільницю з паспортом Ш. і проголосував за нього.¹

Про поняття незаконної видачі та використання виборчих бюлетенів див. коментар до ч.4 ст.158 КК.

Цей злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з дій, передбачених ч. 8 ст. 158 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт незаконної видачі виборчого бюлетеня (ч. 8 ст. 158 КК) є спеціальним. Ним може бути тільки член виборчої комісії чи комісії з референдуму.

Стаття 158¹. Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму

1. Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму поза встановленим строком зберігання у державних архівних установах та в Центральній Виборчій Комісії України після проведення виборів або референдуму, а так само пошкодження виборчої документації або документів референдуму, -

карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років.

2. Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб або членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням влади або службового становища, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

(Доповнено статтею 158¹ КК згідно із Законом України від 1.12.2005 р., № 3169-IV)

¹ Справа із архіву місцевого суду Харківського району Харківської області.

Суспільна небезпечність даного діяння полягає в тому, що воно посягає не тільки на виборчі права громадян, але також завдає істотної шкоди нормальній діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, порушує порядок ведення офіційної документації.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч.1 ст.158¹ КК є суспільні відносини, що забезпечують вільне волевиявлення і дотримання прав виборців та осіб, що беруть участь у референдумі. Додатковим об'єктом виступають суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування та авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування.

Предметом даного злочину є виборча документація або документи референдуму.

Об'єктивна сторона злочину складається із двох альтернативних дій, вчинених щодо виборчих документів: 1) незаконному знищенні виборчої документації або документів референдуму поза встановленим строком зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України після проведення виборів або референдуму і 2) у пошкодженні виборчої документації або документів референдуму.

Знищення документації – це активні дії, що передбачають повну ліквідацію виборчих документів або документів референдуму будь-якими способами, приведення документів у непридатний стан, коли вони втрачають свої властивості і не можуть бути носіями зафіксованої в них інформації (наприклад, спалювання, розірвання тощо).

Пошкодження – це приведення документів у частково непридатний стан, коли можливість їх використання за цільовим призначенням суттєво утруднюється або навіть унеможливується (відірвано частину документу, залито чорнилами або фарбою текст тощо).

Згідно з чинним виборчим законодавством, існують різні терміни зберігання виборчої документації в залежності від виду виборів. Так, в Законі України “Про вибори народних депутатів України” в ч.5 ст.118 дається вичерпний перелік виборчих документів, які підлягають зберіганню протягом **чотирьох** років з дня офіційного оприлюднення результатів виборів. Це, зокрема, є: виборчі бюлетені,

контрольні талони виборчих бюлетенів, списки виборців, відкріпні посвідчення, акти, заяви, скарги про порушення законодавства під час проведення голосування і підрахунку голосів виборців, протоколи та рішення виборчих комісій.

В ст.88 Закону України “Про вибори Президента України” зазначається, що протоколи виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях, про підсумки голосування в територіальних виборчих округах, виборчі бюлетені, контрольні талони виборчих бюлетенів, списки виборців, інші протоколи та рішення виборчих комісій зберігаються у місцевих державних архівних установах протягом **трьох** років з дня офіційного оприлюднення результатів виборів Президента України, після чого знищуються у встановленому порядку.

В ст. 89 Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” встановлюється термін зберігання виборчих документів в **один** рік. Виборчі комісії передають виборчу документацію до таких архівних установ: ЦВК – до Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО), окружні виборчі комісії – до місцевих державних архівних установ на рівні відповідно АРК, області, міст Києва і Севастополя.

Злочин, передбачений ст.158¹ КК, є формальним і вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої із вказаних у диспозиції дій.

Суб’єктивна сторона даного злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що незаконно знищує виборчу документацію або документи референдуму і бажає так діяти. Мотиви і мета вчиненого можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. В разі вчинення зазначених дій з необережності, відповідальність за ст. 158¹ КК виключається і за наявності до того підстав може наставати за ст. 367 КК як “службова недбалість”.

Суб’єкт злочину – загальний. За ч.1 ст.158¹ КК ним може визнаватись будь – яка осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку.

Кваліфікуючими ознаками даного злочину (ч.2 ст.158¹ КК) закон визнає вчинення його: 1) за попередньою змовою групою осіб; 2) членом виборчої комісії; 3) іншою службовою особою з

використанням влади або службового становища. Вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб матиме місце у тих випадках, коли його спільно вчинили дві або більше особи, які заздалегідь, тобто до початку злочину домовились про спільне його виконання.

Здійснення незаконного знищення або пошкодження виборчої документації членом виборчої комісії підвищує суспільну небезпечність злочину, оскільки член виборчої комісії є особою, що безпосередньо забезпечує законний порядок проведення виборів і має реальну можливість впливати на їх хід. Обов'язковою умовою кваліфікації даного злочину за ознакою вчинення його членом виборчої комісії або іншою службовою особою є використання влади або службового становища такими особами при вчиненні незаконного знищення або пошкодження виборчої документації.

Стаття 159. Порушення таємниці голосування

1. Умисне порушення таємниці голосування під час проведення виборів або референдуму, що виявилось у розголошенні змісту волевиявлення громадянина, який взяв участь у виборах або референдумі,-

карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, вчинене членом виборчої комісії або комісії з референдуму чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища, -

карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно з Законом України від 23 лютого 2006 р., № 3504-IV)

Відповідно до ст. 71 Конституції України і Закону України “Про вибори народних депутатів України” голосування на виборах народних депутатів і Президента України є таємним. Контроль за

волевиявленням громадян, які голосують, не припускається. Порушення даного положення є посяганням на політичні права громадян. Дотримання принципу таємного голосування досягається низкою організаційних гарантій та правил, які встановлюються законодавством про вибори. Це, наприклад, заборона нумерувати виборчі бюлетені, надання для заповнення бюлетенів спеціально обладнаних кабін або кімнат для таємного голосування, в яких не дозволяється знаходитись іншим, крім виборця, особам, наявність пронумерованих і опломбованих виборчих скриньок, які виключають можливість доступу будь-кого до виборчих бюлетенів під час голосування тощо.¹ Згідно зі ст. 83 Закону України “Про вибори народних депутатів України” організація проведення голосування, забезпечення таємності волевиявлення виборців під час голосування покладається на дільничну виборчу комісію. Остання зобов’язана організувати процес голосування таким чином, щоб повною мірою гарантувати реалізацію громадянами їхніх виборчих прав.

Суспільна небезпечність даного діяння полягає в тому, що воно посягає на виборчі права громадян у частині здійснення ними голосування під час виборів чи проведення референдуму.

Безпосереднім об’єктом є суспільні відносини, які забезпечують право громадян на вільне волевиявлення та таємне голосування під час виборів чи референдуму.

Потерпілим від даного злочину є виборець, який бере участь в голосуванні, і виборчі права якого порушуються діями винної особи. Для визнання особи потерпілою від даного злочину не має значення усвідомлювала вона чи не усвідомлювала, що її право на таємницю голосування порушується сторонніми особами.

За ч. 1 ст.159 КК об’єктивна сторона злочину виражається в порушенні таємниці голосування, тобто спеціального порядку виборів, що забезпечує здійснення громадянином свого виборчого права без втручання інших осіб. Таке порушення може виражатися у всьлякому штучному створенні перешкод для виборців при здійсненні ними своїх виборчих прав. Це можливо шляхом активних дій: наприклад, домаганні повідомити про те, за якого кандидата,

¹ Див.: Кушніреко О.Г., Слінько Т.М., вказ. роб. - С.79.

партію чи виборчий блок виборець віддав свій голос, присутності сторонніх осіб при заповненні виборчих бюлетенів, видачі виборцям помічених бюлетенів, що дає змогу встановити, хто із виборців який бюлетень заповнював, встановлення спеціальної апаратури для контролю за волевиявленням виборців під час заповнення ними виборчих бюлетенів тощо.

Порушення таємниці голосування шляхом бездіяльності проявляється, зокрема, в наступному: в невстановленні або незабезпеченні достатньої кількості закритих спеціальних кабін (або кімнат) для таємного голосування; не опломбуванні скриньок з бюлетенями тощо. У будь-якому випадку при порушенні таємниці голосування повинно відбутися розголошення змісту волевиявлення виборця, тобто цей зміст повинен стати відомим хоча б одній іншій особі. При цьому, як справедливо зазначає М.І.Мельник, для наявності даного складу злочину не має значення, чи вплинуло таке порушення на волевиявлення конкретного виборця, чи ні. Достатньо встановити сам факт умисного порушення таємниці голосування.¹

Так, судом Краснокутського району Харківської області за ст.159 КК було засуджено гр-на К., який будучи членом дільничної виборчої комісії в с. Каплунівка, під час голосування на виборах Президента України 31 жовтня 2004 р. зайшов до кабінки для голосування, де перебувала виборець С. і на її прохання вказав, за якого кандидата слід голосувати.²

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є час його вчинення. Закон визначає, що порушення таємниці голосування має місце тоді, коли воно відбувається безпосередньо під час проведення виборів або референдуму. Звичайно таким часом є період, встановлений для голосування. Голосування проводиться з 8 до 20 години без перерви. О 20 годині голова дільничної виборчої комісії оголошує про закінчення голосування, після чого мають право проголосувати лише ті виборці, які перебувають у приміщенні для голосування. Продовження голосування після цього часу не допускається.

¹ Див.: Мельник М.І., вказ роб. - С.110.

² Справа із архіву місцевого суду Краснокутського району Харківської області за 2005 р.

Однак підготовчі дії за контролем волевиявлення виборців можуть бути вчинені до моменту проведення голосування (наприклад, встановлення спеціальної апаратури у приміщеннях для голосування), а з'ясування того, хто з виборців за яку партію чи за якого кандидата проголосував можливе і після закінчення голосування (скажімо, під час підрахунку голосів, якщо до цього відповідним чином були позначені бюлетені).¹

Злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення дії чи бездіяльності, що порушили таємницю голосування під час проведення виборів і призвели до розголошення змісту волевиявлення виборця. Якщо особа до початку голосування виконала підготовчі дії, спрямовані на порушення таємниці голосування (встановила спеціальну апаратуру в кабінах для голосування, позначила бюлетені для голосування тощо), то за певних умов такі діяння слід визнавати готуванням або замахом на цей злочин і кваліфікувати з посиланням на ст.ст.14 чи 15 КК. Порушення таємниці голосування, що супроводжувалось незаконним використанням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, складом ст.159 КК не охоплюється і кваліфікується за сукупністю зі ст.359 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що порушує таємницю голосування і бажає вчиняти такі дії. Мотиви і мета даного злочину можуть бути різними. Їх встановлення не впливає на кваліфікацію вчиненого діяння.

Порушення таємниці голосування, вчинене з необережності, виключає кримінальну відповідальність за ст. 159 КК і за наявності до того підстав може розглядатися як службова недбалість за ст. 367 КК.

За ч.1 ст.159 КК суб'єкт злочину загальний – будь-яка осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку.

За ч.2 ст.159 КК передбачена відповідальність за такі самі дії, вчинені спеціальним суб'єктом. Ним є лише член виборчої комісії, комісії з референдуму або інша службова особа, яка порушує таємницю голосування під час виборів або референдуму, використовуючи своє службове становище.

¹ Див.: Мельник М.І., вказ. роб. - С.109.

Стаття 159¹. Порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку)

1. Надання фінансової (матеріальної) підтримки у великому розмірі для здійснення виборчої кампанії кандидату, політичній партії (блоку), з порушенням встановленого законом порядку, шляхом передачі грошових коштів або матеріальних цінностей на безоплатній основі чи за необґрунтовано заниженими розцінками, виготовлення або поширення агітаційних матеріалів, не оплачених з виборчого фонду чи оплачених з виборчого фонду за необґрунтовано заниженими розцінками, або оплати виготовлення чи поширення таких матеріалів, -

карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Умисне використання у великому розмірі фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) кандидатом, його уповноваженим представником, довіреною особою кандидата чи уповноваженою особою з порушенням встановленого законом порядку, -

карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Примітка. Великим розміром у цій статті визнається розмір суми грошей, вартість майна чи вигод майнового характеру, що перевищує чотириста мінімальних розмірів заробітної плати.

(Доповнено статтею 159¹ КК згідно із Законом України від 23 лютого 2006 р. № 3504-IV).

Дана стаття є новелою КК України. Вона вперше встановила кримінальну відповідальність за посягання на фінансове та матеріальне забезпечення виборчого процесу в Україні.¹

Підготовка і проведення виборів народних депутатів чи Президента України потребують значних фінансових ресурсів. Тому питання, пов'язані із фінансуванням виборів, сьогодні виступають на перший план і посідають одне із найвагоміших місць у процесі правової регламентації виборчої кампанії. З огляду на важливість цих суспільних відносин законодавець визнав за необхідне забезпечити їх охорону засобами кримінального права, ще раз підтвердивши, що характер втручання права в суспільне життя визначається суспільною необхідністю.² Криміналізація діянь, пов'язаних із незаконним фінансуванням виборів, дозволяє забезпечити рівні умови всім учасникам виборчого процесу, не допустити незаконні джерела фінансування виборчої кампанії, усунути від участі у виборах кандидатів чи партії, які мають нелегальні прибутки. Отже, ст.159¹ КК є певною гарантією демократичності виборів та рівноправної участі всіх учасників виборчого процесу у підготовці і проведенні виборів.

Безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують дотримання виборчих прав громадян і встановлений законодавством про вибори порядок фінансування виборчої кампанії.

Об'єктивна сторона злочину виражається у наданні фінансової (матеріальної) підтримки у великому розмірі для здійснення виборчої кампанії кандидату чи політичній партії (блоку) з порушенням встановленого законом порядку. Законом України "Про вибори народних депутатів України" встановлено, що витрати на підготовку і проведення виборів депутатів здійснюються виключно з двох джерел: 1) за рахунок коштів Державного бюджету України; та 2) за рахунок коштів виборчих фондів партій (блоків), кандидатів у депутати від яких зареєстровано Центральною виборчою комісією (ЦВК). Використання грошових ресурсів з будь-яких інших джерел, не передбачених законом, заборонено.

¹ В 2003 р. нормою аналогічного змісту (ст.141¹) було доповнено КК РФ, що підтверджує актуальність боротьби з даними злочинами. Див.: СЗ РФ. - 2003. - №27. - Ст.2708.

² Див.: Основания уголовно-правового запрета. – М., 1982, - С.215-219.

Використання коштів з держбюджету здійснюється виключно на підставі кошторисів, затверджених ЦВК. Недержавне фінансування підготовки та проведення виборів відбувається з виборчих фондів, що обов'язково формуються партіями (блоками), кандидатів у депутати від якої зареєстровано ЦВК. Такі фонди мають бути відкриті не пізніше 65 днів до виборів. Законодавство не містить норми щодо граничного розміру виборчого фонду, а тому сума грошових коштів, що в ньому акумулюється, визначається партією (блоком) на свій розсуд.

Разом з тим, Законом України “Про вибори народних депутатів України” встановлюється низка обмежень, за яких кошти не можуть бути зараховані до виборчого фонду. Так, забороняється робити внески до виборчих фондів наступним особам: 1) іноземцям та особам без громадянства; та 2) анонімним жертводавцям (без зазначення в платіжному документі відомостей щодо прізвища, імені, по батькові, дати народження та місця проживання).

Не можуть бути зараховані до виборчого фонду партії (блоку) грошові кошти, якщо: 1) розмір добровільного внеску перевищує максимально можливий; 2) кошти надійшли від осіб, які не мають права робити внески; 3) внески до виборчого фонду надійшли пізніше ніж в останній день перед днем виборів.

Предметом даного злочину є грошові кошти, матеріальні цінності, майно, вигоди майнового характеру, причому обов'язкова ознака предмета – це великий розмір вказаної матеріальної підтримки. Згідно примітки до ст. 159¹ КК великим розміром у цій статті визнається розмір суми грошей, вартість майна чи вигод майнового характеру, що перевищує чотириста мінімальних розмірів заробітної плати.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони також є вказані в законі способи надання фінансової підтримки, а саме: 1) передача грошових коштів або матеріальних цінностей на безоплатній основі чи за необґрунтовано заниженими розцінками; 2) виготовлення або поширення агітаційних матеріалів, не оплачених з виборчого фонду чи оплачених з виборчого фонду за необґрунтовано заниженими розцінками; 3) оплата виготовлення чи поширення таких матеріалів тощо.

Злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої з дій, передбачених в диспозиції ч.1 ст.159¹ КК, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що порушує порядок фінансування виборчої кампанії певного кандидата чи політичної партії (блоку) і бажає так діяти. Метою є надання незаконної фінансової (матеріальної) підтримки кандидату чи політичній партії (блоку). Мотиви діяння можуть бути різними: політичними, особистими тощо.

Суб'єкт даного злочину – спеціальний. Ним визнається фізична особа, яка незаконно фінансувала виборчу кампанію.

За ч.2 ст.159¹ КК кримінальна відповідальність настає за умисне використання у великому розмірі фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні виборчої кампанії з порушенням встановленого законом порядку. Законом чітко встановлений напрямок і порядок використання коштів, акумульованих у виборчих фондах – це виключно фінансування передвиборної агітації: 1) виготовлення та розповсюдження матеріалів передвиборної агітації; 2) оплата користування засобами масової інформації; 3) організація зустрічей із виборцями тощо.

Поняття великого розміру фінансової підтримки також визначається у примітці до ст. 159¹ КК і становить розмір коштів, що перевищує чотириста мінімальних розмірів заробітної плати.

Суб'єктивна сторона злочину за ч.2 ст.159¹ КК характеризується прямим умислом, суб'єкт злочину спеціальний – кандидат, його уповноважений представник, довірена особа кандидата чи інша уповноважена особа.

За ч.3 ст.159¹ КК караються такі ж самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб.

Стаття 160. Порушення законодавства про референдум

1. Перешкоджання насильством, обманом, погрозою, підкупом або іншим чином вільному здійсненню громадянином права брати або не брати участь у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені членом комісії з проведення референдуму або іншою службовою особою, або за попередньою змовою групою осіб, -

караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до п'яти років.

3. Підроблення документів референдуму, приписування, за відомо неправильний підрахунок голосів, порушення таємниці голосування, вчинені членом комісії з проведення референдуму або іншою службовою особою, -

караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від одного до п'яти років.

Особливим політичним правом громадян України є їх право на участь у референдумах. Ст. 69 Конституції України визначає референдум як одну із форм безпосередньої демократії.

Відповідно до ст. 1 розділу I Закону України “Про всеукраїнський і місцевий референдуми”,¹ референдум – це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення. При цьому рішення, прийняті всеукраїнським референдумом, мають вищу юридичну силу щодо інших законодавчих актів Верховної Ради України.

Суспільна небезпечність злочину, який передбачено в ч.1 ст.160 КК, полягає в тому, що він порушує конституційне право громадян брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, а також встановлений порядок організації та проведення всеукраїнського та місцевого референдумів.

Основним безпосереднім об'єктом цього діяння є суспільні відносини, що забезпечують громадянам право на вільне волевиявлення під час референдуму. Додатковими об'єктами можуть висту-

¹ Див.: Відомості Верховної Ради України. - 1991. - №33. - Ст.443.

пати здоров'я, особиста свобода, авторитет державного апарату та органів місцевого самоврядування тощо.

Предмет злочину – це документи референдуму, тобто списки громадян, що мають право брати участь у референдумі, бюлетені для голосування, підписні листи для збирання підписів громадян під вимогою проведення референдуму, протоколи результатів голосування і результатів референдуму тощо.

Потерпілим від цього злочину визнається громадянин України, що бере участь у референдумі, а також інша особа, що є суб'єктом референдумних відносин, наприклад офіційний спостерігач. При цьому слід враховувати, що мова в даній статті іде не тільки про порушення прав громадян на участь у референдумі, а і про будь-яке інше порушення законодавства про референдум.

За ч.1 ст.160 КК об'єктивна сторона злочину виражається у двох альтернативних діяннях: 1) перешкодженні вільному здійсненню громадянином права брати або не брати участь у референдумі або 2) перешкодженні вести агітацію до дня проведення референдуму.

Зміст ознак перешкодження участі в референдумі аналогічний таким же ознакам ст. 157 КК, з тією основною відмінністю, що у випадку, передбаченому у ст. 160 КК, мова йде не про участь у виборах до державної влади чи органів місцевого самоврядування, а про участь у референдумі.

Перешкодження вести агітацію полягає в прямій забороні вести агітацію за рішенням, що виноситься на референдум або у штучно-му створенні умов, які унеможливають проведення агітації. Ознакою даного злочину є час його вчинення. Так, перешкодження вести агітацію має місце, якщо воно вчинене до дня проведення референдуму. Днем проведення референдуму визнається день, в який проводиться голосування з питань, які винесені на референдум.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного злочину є способи його вчинення, а саме: застосування насильства, обману, погроз і підкупу. Поняття способів перешкодження громадянину України вільно здійснювати своє право на участь у референдумі за своїм змістом співпадають із аналогічними поняттями у ч.1 і ч.2 ст.157 КК.

Зазначений в ч.1 ст.160 КК перелік способів вчинення цього діяння не є вичерпним, законодавець вказує, що перешкод-

жання брати або не брати участь у референдумі крім наведених способів може здійснюватись і “іншим чином”. На думку В.О.Навроцького, цей спосіб повинен бути однорідним із прямо передбаченими в законі і не може відрізнятись від них кардинально. Наприклад, порушення законодавства про референдум “іншим чином” може полягати лише у використанні способів, спрямованих на волю і свідомість громадянина, який вправі взяти участь у референдумі або на його близьких осіб, що не є безпосередніми учасниками референдуму. Водночас не може бути віднесене до порушення законодавства про референдум підпал дільниці для голосування, знищення документів референдуму, відмова зареєструвати ініціативну групу з проведення референдуму тощо.¹

Цей злочин має формальний склад і буде закінченим з моменту вчинення діянь, передбачених в ч.1 ст.160 КК.

З суб’єктивної сторони він характеризується прямим умислом: винна особа усвідомлює, що її діяння порушує законодавство про референдум і бажає так діяти. Мотиви і мета цього злочину на кваліфікацію не впливають.

Суб’єкт даного злочину загальний – осудна особа, яка досягла віку шістнадцяти років.

В ч.2 ст.160 КК передбачена відповідальність за кваліфікований склад вказаного злочину, а саме: вчинення його 1) членом комісії з проведення референдуму, або 2) іншою службовою особою, або 3) за попередньою змовою групою осіб.

Членом комісії з проведення референдуму є особа, яка постійно чи тимчасово (на період проведення референдуму) працює у Центральній комісії з всеукраїнського референдуму, комісії АРК з всеукраїнського референдуму, обласних, районних, міських, районних у містах, селищних, сільських комісій з референдуму, дільничних комісій з референдуму, незалежно від тої посади, яку вона займає: голова комісії, секретар, член комісії з проведення референдуму тощо.

¹ Див.: Навроцький В.О.Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. - К., 2000. - С. 307-308, 319-320. Він же: Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). - К., 2001. - С.41-42.

За ч.3 ст.160 КК карається підроблення документів референдуму, приписування, завідомо неправильний підрахунок голосів, порушення таємниці голосування, вчинені членом комісії з проведення референдуму або іншою службовою особою.

Поняття підроблення за своїм змістом співпадає з поняттям підробка у коментарі до ст. 158 КК і передбачає різні способи фальсифікації документів. Це є, наприклад, виготовлення документів референдуму у спосіб, не передбачений законом, внесення до документу завідомо неправдивих відомостей, всілякі підчистки, поправки тощо. Окремим способом підроблення є приписування. Як зазначається в літературі, приписування голосів можливе на тих же стадіях референдумного процесу, що і підроблення в цілому – як у процесі підрахунку голосів на дільниці для голосування, так і в процесі встановлення результатів референдуму.¹

Завідомо неправильний підрахунок голосів полягає в свідомому недотриманні порядку підрахунку голосів, встановленому в законодавстві України про проведення референдуму і невірному оголошенні результатів референдуму. Це, наприклад, неправильне встановлення загальної кількості осіб, що беруть участь у референдумі, неправильний підрахунок бюлетенів, умисне заниження або збільшення голосів “за” чи “проти” того чи іншого питання тощо.

Про поняття порушення таємниці голосування див. відповідний коментар до ст. 159 КК. Обов’язковою ознакою даного злочину є час і місце його вчинення: день референдуму і місце, де відбувається голосування (виборча дільниця). Відповідно до ст. 37 Закону України “ Про всеукраїнський та місцевий референдуми” голосування відбувається із 7 години ранку до 20 години вечора. Про час і місце голосування дільнична комісія з референдуму сповіщає громадян не пізніше ніж за десять днів до референдуму.²

Цей злочин буде закінченим з моменту вчинення хоча б одного діяння, вказаного в ч.3 ст.160 КК.

Суб’єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

¹ Див.: Лихова С.Я., вказ роб. - С. 376.

² Див.: Відомості Верховної Ради України. - 1991. - №33. - Ст.443.

Суб'єктом злочину за ч. 2 і 3 ст.160 КК є тільки спеціальний суб'єкт : член комісії з проведення референдуму або інша службова особа. Якщо в діях службової особи, крім порушення законодавства про референдум, містяться ознаки інших службових злочинів, то не виключається кваліфікація цих діянь за сукупністю ст.160 КК та ст.ст.364, 365 або 367 КК

Стаття 170. Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій

Умисне перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів -

карається виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Важливим політичним правом громадян є право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст.36 Конституції України). Здійснення цього права має за мету забезпечення кожній людині можливості брати участь в громадському і політичному житті, об'єднуватись за інтересами і цілями. Право на об'єднання перешкоджає узурпації влади державою, однією людиною або групою осіб.¹

Згідно п.1 ст.20 Загальної декларації прав людини, ст.22 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права, право на свободу об'єднання є невід'ємним правом людини. Конституція України, відтворюючи вказані норми міжнародних документів, доповнила їх вказівкою на неможливість примусу до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмеження їх в правах за належність чи неналежність до політичної партії або громадської організації.

¹ Див.: Кушніренко О.Г., Слінько Т.М., вказ роб. - С.81.

Об'єднання громадян (політичні партії та громадські організації) відіграють важливу роль у розбудові правової держави в Україні, в формуванні органів державної влади і місцевого самоврядування. Ця роль значно збільшилась завдяки переходу до формування представницьких органів держави зі змішаною на пропорційну виборчу систему, за якої вибори до Верховної Ради України та місцевих рад відбуваються за списками політичних партій. Отже, політична багатоманітність і багатопартійність наразі є невід'ємною частиною суспільного життя в Україні. Це означає незворотність процесу становлення громадянського суспільства, в якому політичні партії у значній мірі визначають сучасний стан і перспективи розвитку держави.

Право громадян на об'єднання забезпечується низкою як міжнародно-правових гарантій, так і внутрішнім законодавством України. Однією з гарантій є встановлення кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст.170 КК).

Суспільна небезпечність даного злочину полягає в тому, що він завдає шкоди зазначеному конституційному праву громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації.

Однак в літературі існує думка, що “дане діяння не відповідає підставам криміналізації, воно не є настільки суспільно небезпечним та розповсюдженим, щоб бути криміналізованим”.¹ Зазначається також, що ст. 170 КК містить надто загальний склад злочину і в її нинішній редакції до осіб, які вчинили таке діяння, доцільно застосовувати ч.2 ст.11 або ст.ст.47-48 КК.²

На нашу думку, такі висновки є передчасними і недоцільними. По-перше, дане право громадян гарантоване Конституцією України, а тому потребує особливого (посиленого) захисту, який може забезпечити тільки кримінальне право. Далі, зазначимо, що Україна тільки стала на шлях розбудови демократичної і правової держави, а тому вона ще не має міцного досвіду у створенні і формуванні багатопартійної системи. А між тим,

¹ Див.: Лихова С.Я., вказ роб. - С.240.

² Див.: Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального Кодексу України. - К. 2004. - С.174.

зміни до Конституції України, що набули чинності з 1 січня 2006 р., зробили політичні партії основними політичними елементами суспільства. Партія, яка отримує державну владу конституційним шляхом, є правлячою. Опозиційні партії також мають змогу впливати на політику держави через ЗМІ, критику діяльності уряду, участь в роботі комітетів і фракцій парламенту тощо.¹ Отже, за даних умов суспільного життя зазначені конституційні права громадян потребують саме кримінально-правової охорони.

Диспозиція ст. 170 КК є бланкетною, тому при вирішенні питання про кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності об'єднань громадян слід звертатися до відповідних законів і підзаконних актів: розділу XVI Кодексу законів про працю України, Закону України від 5 квітня 2001 р. “Про політичні партії в Україні”², Закону України “Про об'єднання громадян”³ від 16 червня 1992 р. і Закону України “Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 р.⁴

Безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують право громадян на свободу об'єднання у професійні спілки, політичні партії та громадські організації.

Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Професійні спілки це масові, добровільні неприбуткові громадські організації, які об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності.

¹ Див.: Слінько Т.М, Кушніренко О.Г. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні. - Х., 1998. - С.16-17; Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи людини і громадянина. - С.82-83.

² Див.: ВВРУ. - 2001. - №23. - Ст.118.

³ Див.: ВВРУ. - 1992. - №34. - Ст.504.

⁴ Див.: ВВРУ. - 1999. - №45. - Ст.431-432.

Органами вказаних об'єднань громадян визнаються органи управління, які передбачені їх статутними документами, а саме: з'їзди, виконавчі органи (пленуми, президії, комітети), загальні збори тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається в дії або бездіяльності, що перешкоджає здійсненню законної діяльності профспілок, політичних партій, громадських організацій або їхніх органів.

Законною слід визнавати таку діяльність об'єднань громадян, яка не суперечить Конституції України та чинному законодавству і здійснюється відповідно до їхнього статуту або програмних документів. Однією з гарантій діяльності об'єднань громадян є встановлений в законі вичерпний перелік обмежень на їх створення і діяльність. Так, утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій є незаконним, коли їх програмні цілі або дії спрямовані на: ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення територіальної цілісності і суверенітету України, підрив безпеки держави, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, посягання на здоров'я населення, створення незаконних воєнізованих формувань тощо (ст.5 Закону України "Про політичні партії в Україні", ст.4 Закону України "Про об'єднання громадян").

Заборона незаконної діяльності об'єднань громадян, за наявності до того підстав, здійснюється лише в судовому порядку і за поданням уповноважених осіб. Наприклад, щодо політичних партій, справу про заборону їх діяльності в першій інстанції розглядає Верховний Суд України за поданням Міністерства юстиції України чи Генерального прокурора України.

Перешкоджання законній діяльності вказаних об'єднань громадян може виражатися в ігноруванні законних рішень профспілок, прийнятті рішень без згоди профспілкових органів, якщо така згода необхідна, незаконному позбавленні профспілок належного їм майна, ненаданні приміщень для роботи профспілковим органам тощо. Щодо політичних партій і громадських організацій, перешкоджання може полягати також у неправомірному втручан-

ні в їх діяльність, безпідставній забороні діяльності політичної партії чи громадської організації, забороні проводити партійні збори, різні заходи політичного, культурно-масового, іншого характеру. Перешкоджання може проявлятися також у погрозах, насильстві, вчиненні інших протиправних дій щодо керівників або членів профспілок, політичних партій, об'єднань громадян з метою перешкодити їхній законній діяльності. В зазначених випадках, за наявності до того підстав, вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів – за ст. 170 КК та відповідними статтями Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я громадян – ст. 121, 122, ч.2 ст.126, ст. 129 КК тощо.

Перешкоджання незаконній діяльності об'єднань громадян не містить даного складу злочину

Цей злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення дії чи бездіяльності, що перешкоджає законній діяльності зазначених організацій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що перешкоджає законній діяльності об'єднань громадян і бажає так діяти. Мотиви злочину можуть бути різні: особисті спонукання, помилково зрозумілі інтереси служби тощо, але на кваліфікацію злочину вони не впливають.

Суб'єктом цього злочину, як правило, є службова особа, хоча прямо із диспозиції ст.170 КК такий висновок не випливає. Втім не виключається відповідальність за цей злочин будь-якої осудної особи, що досягла шістнадцяти років. З огляду на це, санкція ст.170 КК, на нашу думку, потребує певного коригування щодо порядку призначення додаткового покарання. Зараз позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років передбачене в санкції як обов'язкове додаткове покарання, але із врахуванням можливості вчинення цього злочину загальним суб'єктом, вказане покарання слід визначити як додаткове факультативне.

Завершуючи аналіз юридичних складів злочинів проти політичних прав громадян, які передбачені V розділом Особливої частини КК, зазначимо наступне.

В ст. 340 КК, яка зараз розміщена в XV розділі Особливої частини КК “Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об’єднань громадян”, встановлено кримінальну відповідальність за незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Виходячи зі змісту даної статті, родовим об’єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина. Основним безпосереднім об’єктом – є суспільні відносини, які забезпечують конституційне право громадян на мирну участь у зборах, мітингах, походах і демонстраціях, що по суті є однією із форм безпосередньої демократії.¹ Це підтверджує і рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. де зазначається, що дане право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань, права на вільний розвиток своєї особистості.² Отже, діяльність органів влади та місцевого самоврядування, які мають обов’язок забезпечити здійснення вказаного права громадян на збори, мітинги, походи і демонстрації, у злочині, що передбачений в ст. 340 КК, – є додатковим безпосереднім об’єктом.

В той же час, в теорії кримінального права загальновизнаним є положення про те, що саме родовий об’єкт злочинів повинен бути підставою для побудови системи Особливої частини КК і визначати в ній місце конкретного злочину. Виходячи зі сказаного, слід визнати абсолютно справедливими висловлені в літературі думки щодо неправильного визначення місця даного злочину в системі Особливої частини КК. Про це, зокрема, пише С.Я. Лихова, вказуючи, що “цей злочин слід віднести до однорідних чи (одновидових) злочинів, видовим об’єктом яких є окремі конституційно-правові форми безпосередньої демократії.”³ Про місце даного юридичного складу злочину писав і С.С.Яценко, розглядаючи його як злочин проти основних конституційних прав гро-

¹ Див.: Кушніренко О.Г., Слінько Т.М., вказ. роб., - С.72.

² Див.: Вісник Конституційного Суду України. - №2. - С.25.

³ Див.: Лихова С.Я., вказ. роб., - С.158.

мадян.¹ Таким чином, КК України хоча і захищає вказане конституційне право громадян на участь у зборах, мітингах, вуличних походах та демонстраціях, але робить це безсистемно, з відходом від традиційних правил побудови Особливої частини КК. Тому висловлені в літературі пропозиції про зміну місця даної норми в системі Особливої частини КК, на нашу думку, є доречними і спрямованими на вдосконалення КК України.

¹ Див.: Яценко С.С. Уголовно-правовая охрана общественного порядка (сравнительно-правовое исследование): Дис....докт. юрид. наук. - К., 1989. - С.193-194.

Розділ 5.
Злочини проти трудових та інших
соціальних прав і свобод людини
і громадянина

Окрему групу конституційних прав і свобод людини і громадянина складають соціальні права і свободи. В юридичній літературі з теорії права та з конституційного права соціальні права людини визначаються різним чином.

Так, А.В.Серебреннікова характеризує ці права як можливості людини, які вона має у сфері виробництва і розподілення матеріальних благ і які покликані забезпечити задоволення економічних та пов'язаних із ними інших потреб людини.¹

О.Г.Румянцев та В.М.Додонов розуміють їх як сукупність конституційних прав людини (або лише громадян конкретної держави), які дають можливість претендувати на отримання від держави при певних умовах певних матеріальних благ.²

О.Ф.Скакун визначає соціальні права як можливості (свободи) особи і громадянина вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або за трудовою угодою, тобто право на вільну працю (вибір виду діяльності, безпечні умови праці, гарантовані мінімальні розміри її оплати), право на соціальне забезпечення, відпочинок, гідний рівень життя тощо.³

Слінько Т.М. і Кушніренко О.Г. також наголошують, що соціальні права – це такі права, які забезпечують людині гідний рівень життя та соціальну захищеність.⁴ Отже, більшість науковців пов'язують дані права саме із соціальними потребами і можливостями людини, хоча серед них зустрічаються і інші думки. Наприклад, П.М.Рабінович ширше за інших тлумачить зміст соціальних прав і вказує, що всі права людини є соціальними, як за змістом, так і за способом їх здійснення, оскільки вони обумовлені соціумом, суспільством, а отже, на його думку, несоціальних прав людини взагалі існувати не може.⁵

На нашу думку, так широко розуміти зміст соціальних прав не варто, адже вони торкаються конкретного обов'язку держави: забезпечити людині і громадянину певну соціальну безпеку і захи-

¹ Див.: Серебреннікова А.В., вказ.роб. - С.244.

² Див.: Румянцев О.Г., Додонов В.Н. Юридический энциклопедический словарь. – М., 1997. - С.273.

³ Див.: Скакун О.Ф. Теория государства и права. – Х., 2000. - С.196.

⁴ Див.: Кушніренко О.Г., Слінько Т.М., вказ. роб. - С.91.

⁵ Див.: Рабінович П.М. Основні права людини: поняття, класифікація, тенденції // Український часопис прав людини. - К., 1995. - №1. - С.19.

щеність, гідний рівень життя та побуту, вільну працю і відпочинок.

В теорії права також виділяють і окремі ознаки, які притаманні соціальним правам людини і громадянина. Зокрема зазначають, що: 1) вони розповсюджуються на певну соціально-економічну сферу життя людини; 2) в нормативних актах сутність цих прав визначається, як правило, за допомогою оціночних понять, а саме: “достойне життя,” “належні і здорові умови праці”, “достатній життєвий рівень” тощо; 3) реалізація даних прав залежить від стану економіки країни; 4) забезпечуються вони поступово і в максимальних межах наявних ресурсів.¹

З врахуванням вищевказаних ознак, у II розділі Конституції України до соціальних прав і свобод людини і громадянина належать: право на працю (ст.43), право на страйк (ст.44), право на відпочинок (ст.45), право на соціальний захист (ст.46), право на житло (ст.47), право на достатній життєвий рівень (ст.48), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст.49).

Грунтуючись на цьому переліку, до злочинів проти трудових та інших соціальних прав людини і громадянина віднесемо наступні діяння : перешкоджання законній професійній діяльності журналістів – ст.171 КК; грубе порушення законодавства про працю – ст.172 КК; грубе порушення угоди про працю – ст.173 КК; примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку – ст.174 КК; невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат – ст.175 КК; порушення права на безоплатну медичну допомогу - ст.184 КК.

Безпосередніми об'єктами злочинів даної групи є суспільні відносини, що забезпечують дотримання трудових та інших соціальних прав і свобод людини і громадянина у різних сферах життєдіяльності.

Стаття 171. Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів

1. Умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів -

¹ Див.: Права человека. Учебник для вузов / Отв.ред. Е.А. Лукашева. - М., 1999. - С.159; Лихова С.Я., вказ. роб. - С.480.

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику, здійснюване службовою особою або групою осіб за попередньою змовою, -

карається штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням права обіймати певні посади на строк до трьох років.

Згідно зі ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово, або в інший спосіб – на свій вибір.

Вказані права повністю відповідають ст.19 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права, а також ст.10 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, вони гарантують кожному духовну та творчу свободу, яка знаходить своє втілення в гласному, безперешкодному висловлюванні ідей, думок, поглядів. Без цих свобод неможлива ідеологічна багатоманітність суспільства, свобода творчості і наукової діяльності.¹

Конкретні гарантії забезпечення права на інформацію передбачені в Законі України "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 р.² Зокрема, в ст.47 цього Закону зазначається, що порушення законодавства України про інформацію тягне за собою різні види юридичної відповідальності. Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів є однією з гарантій права на інформацію.

Суспільна небезпека даного діяння полягає в тому, що воно порушує конституційне право журналістів на працю, і, як наслідок цього, опосередковано завдає шкоди праву громадян на отримання достовірної та об'єктивної інформації.

¹ Див.: Кушніренко О.Г., Слінько Т.М., вказ. роб. - С.74.

² Див.: ВВРУ. - 1992. - №48. - Ст.6 .

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують професійну діяльність журналістів, в якості додаткового об'єкту тут виступають інформаційні відносини.

Потерпілими від даного злочину є професійні журналісти. В ст.1 Закону України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів,”¹ зазначено, що журналіст – це творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює та займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класификаторі професій України.

Згідно зі ст. 20 Закону України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р., під засобами масової інформації слід розуміти періодичні друковані видання (пресу) – газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем, а також аудіо – візуальні засоби масової інформації: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо.

В літературі висловлювалась думка, що злочин, передбачений ч.1 ст.171 КК, може вчинюватись не безпосередньо щодо журналістів, а й стосовно засобів масової інформації, наприклад, незаконне позбавлення телеорганізації права користування певними частотами, призначеними для мовлення; незаконне анулювання свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації тощо.² На нашу думку юридична особа (засіб масової інформації) потерпілою від даного злочину бути не може. По-перше, цей злочин спрямований проти трудових прав представників певної професії, і законодавець в ч.1 і в ч.2 ст.171 КК прямо вказує, що потерпілим від злочину може бути тільки журналіст, а по-друге, при перешкодженні діяльності юридичної особи з боку окремих посадових осіб (чи органів) виникають інші правові відносини: адміністративні, господарські, цивільно – правові, які не регулюються кримінальним правом. Такі правопорушення розглядаються відповідними органами вищого рівня або судом.

¹ Див.: ВВРУ. - №50. - 1997. - Ст.302.

² Див.: Готін О.М., вказ роб. - С.111.

Об'єктивна сторона даного злочину виражається в дії чи бездіяльності, які спрямовані на перешкоджання законній професійній діяльності журналістів і може мати дві форми: а) перешкоджання законній діяльності журналістів (ч. 1 ст. 171 КК) та б) переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків та за критику (ч.2 ст. 171 КК).

Конкретні діяння, вчинення яких є перешкоджанням, в законі не зазначені, однак із тексту закону зрозуміло, що перешкоджання повинно бути пов'язане саме із професійною інформаційною діяльністю журналіста. При цьому слід зазначити, що мова іде про перешкоджання саме **законній** професійній діяльності журналіста, тобто такої, що відповідає вимогам чинного законодавства.

Згідно зі ст. 14 Закону України “Про інформацію” основними видами інформаційної діяльності є одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

Одержання інформації – це набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою. Використання інформації – це задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб та держави. Поширення інформації – це розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації. Зберігання інформації – це забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв.

Під перешкоджанням слід розуміти будь-які способи впливу на журналіста. Перед усім, це примушування журналіста вчинити певні дії чи навпаки, відмовитись від їх вчинення. Примушування може бути поєднане із застосуванням психічного насильства: шантажу, погроз, залякування, або фізичного насильства до журналіста чи його близьких.

З огляду на дану обставину, О.М.Готін пропонує насильство у вигляді побоїв, легких тілесних ушкоджень, погрозу вбивством чи знищенням майна охоплювати складом злочину, передбаченим в ст.171 КК, а більш тяжке насильство: заподіяння потерпілому умисних середньої тяжкості, тяжких тілесних ушкоджень, мордування, катування, незаконне позбавлення волі або викрадення потерпілого, завідомо незаконне затримання, привід або арешт, знищення належного потерпілому майна кваліфікувати за сукупністю ст.171 та тих статей Особ-

лівої частини КК, що передбачають відповідальність за вказані злочини.¹ Судячи з усього, підставою для таких пропозицій цього автора було порівняння ним відповідних санкцій із санкцією ст.171 КК. На думку О.М.Готіна, всі злочини, що мають більш сувору, ніж у ст.171 КК санкцію, повинні кваліфікуватися за сукупністю з останньою.

Якщо керуватися тільки таким підходом, то виходить, що не склад злочину визначає його кваліфікацію, а характер і розмір санкції статті КК. Однак юридичну кваліфікацію вчиненого не можна ставити в залежність тільки від розміру і характеру санкції, а питання про ознаки того чи іншого складу злочину вирішувати виключно з його караності. Не міра покарання визначає кваліфікацію, а, навпаки, правильна кваліфікація визначає його міру. В.О.Навроцький, на нашу думку, справедливо зазначає, що при кваліфікації має місце пріоритет диспозиції над санкцією кримінально-правової норми. Це означає, що кваліфікуючи діяння, слід виходити із його ознак, що закріплені в диспозиції статті Особливої частини КК, а не із санкції – можливого покарання.²

Таким чином, санкція виражає ступінь суспільної небезпеки посягання, але природу злочину і особливості конструкції його складу не визначає. Для ст.171 КК такою особливістю є те, що в ній в якості ознак складу злочину не передбачені можливі способи вчинення цього злочину, не зазначено фізичне насильство чи погроза його застосування. Отже, цей злочин не належить до складених насильницьких деліктів, в яких на визначення обсягу насильства може впливати розмір санкції, як це має місце, зокрема, в ч.2 ст.161, ч.2 ст.162, ч.2 ст.157 КК.

Крім того, перешкоджання взагалі може бути не пов'язане із насильницькими діями. Наприклад, перешкоджання може полягати у штучному створенні різних перепон, обмежень, заборон щодо одержання, використання, поширення та зберігання інформації окремим журналістом (журналістами) чи засобом масової інформації, який він (вони) представляють. Це може проявлятися, зокрема, у знятті передачі з ефіру, необґрунтованій відмові від надання відповідної інформації, безпідставній відмові журналісту в акредитації тощо.

¹ Див.: Готін О.М., вказ. роб. - С.113-114.

² Див.: Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. - С.363.

А тому, якщо перешкоджання здійснювалося шляхом погрози вбивством, застосування фізичного насильства, знищення чи пошкодження майна, незаконним позбавленням волі, незаконним затриманням журналіста та іншим подібним чином, то такі дії не охоплюються ст.171 КК і вчинене за наявності до того підстав, потребує додаткової кваліфікації за ст. ст. 121, 122, 125-127, 129, 194-196, 371 КК.

В той же час, умисне вбивство журналіста з метою перешкодити його професійній діяльності, а так само з мотивів помсти за таку діяльність, слід кваліфікувати тільки за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. Кваліфікація за ст. 171 КК в даному випадку не потрібна.

За ч.1 ст.171 КК злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення діяння, передбаченого в диспозиції статті, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що перешкоджає законній професійній діяльності журналіста і бажає так діяти. Мотиви злочину для кваліфікації значення не мають.

Суб'єкт злочину загальний – фізична осудна особа, що досягла шістнадцяти років.

В ч. 2 ст. 171 КК передбачена відповідальність за переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику, здійснюване службовою особою або групою осіб за попередньою змовою.

Переслідування за критику може виражатися в обмеженні прав і свобод журналіста, фізичному та психічному впливі на нього або на його близьких осіб, незаконному звільненні з роботи, накладенні дисциплінарного стягнення, створенні різноманітних перешкод при здійсненні журналістської діяльності тощо. Необхідною умовою кваліфікації таких дій за ч. 2 ст. 171 КК є причинний зв'язок між переслідуванням журналіста та його критикою чи виконанням журналістом професійних обов'язків.

Переслідування за критику завжди спрямоване проти конкретного журналіста і відбувається після того, як журналіст вже поширив певну негативну інформацію. При цьому не обов'язково, щоб критична інформація особисто стосувалася винного.

Якщо переслідування журналіста за критику було пов'язано із грубим порушенням щодо нього трудових прав, грубим пору-

шенням угоди про працю, з безпідставною невивплатою заробітної плати, то все скоєне підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів: ч.2 ст.171 КК та за ст. ст.172,173,175 КК.

Цей злочин буде закінченим з моменту вчинення дій, спрямованих на переслідування журналіста за критику.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що своїми діями переслідує журналіста за виконання професійних обов'язків чи за критику і бажає вчинити такі дії.

Мотиви і мета діяльності винної особи не впливають на кваліфікацію вчиненого і можуть бути різними.

Суб'єктом злочину за ч. 2 ст.171 КК є службова особа, яка виступила своє службове становище чи владу, здійснюючи переслідування журналіста. Якщо діями службової особи була спричинена істотна шкода чи тяжкі наслідки законним правам та інтересам журналіста, то за наявності до того підстав, можлива кваліфікація вчиненого за сукупністю ч.2 ст.171 КК та ст.364 КК.

Стаття 172. Грубе порушення законодавства про працю

1. Незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а також інше грубе порушення законодавства про працю -

караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, -

караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.

В ст.43 Конституції України зазначається, що кожний має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю,

яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Вказане право передбачає зустрічний обов'язок держави створювати відповідні умови для повного здійснення громадянами трудових прав, гарантувати їм рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

В ст.2 Кодексу законів про працю України (далі КЗпП) надається визначення права на працю як можливості одержати роботу з оплатою, не нижчою за встановлений державою мінімальний розмір; як право на вибір професії, роду занять і роботи відповідно до здібностей і покликання, професійної підготовки, освіти та суспільних потреб. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці. Використання примусової праці забороняється Конституцією України. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення і можливість вимагати поновлення порушеного права на працю як при прийнятті на роботу, так і при звільненні.

Юридичні гарантії забезпечення права на працю містяться у нормах трудового, адміністративного, кримінального права. Ст. 172 КК є однією з гарантій кримінально-правової охорони трудових прав громадян. За даними Державної судової адміністрації України в 2004 р. за ст.172 КК було засуджено -57 осіб, в 2005 - 49 осіб.

Слід зазначити, що диспозиція ст. 172 КК має високий рівень бланкетності, а тому для з'ясування ознак цього злочину і встановлення характеру порушення трудового законодавства необхідно звертатися до відповідних норм КЗпП, а також до інших джерел трудового права, якими є закони і багаточисельні підзаконні акти (вищі, відомчі, локальні). Така різноманітність джерел трудового права обумовлена особливостями і якостями праці, яка є не просто мускульною чи розумовою діяльністю, а, перед усім, цілеспрямованою суспільно-корисною діяльністю людей. Умови праці в різних сферах економіки мають особливості, праця відбувається в неоднакових географічних та кліматичних умовах, суб'єкти трудової діяльності мають різний правовий статус. Всі ці обставини і зумовлюють існування великої кількості нормативних актів, що регулюють трудові правовідносини і поведінку людей в процесі праці.¹

¹ Див.: Трудовое право Украины в вопросах и ответах. - С.27-28.

Вкажемо також, що поняття “порушення законодавства про працю”, яке закон використовує в ст. 172 КК, передбачає відповідальність, по-перше, за умисне посягання на загальні умови праці, і, по-друге, за таке посягання, що не пов’язане із спричиненням реальної шкоди життю чи здоров’ю працівників або створенням небезпеки для їх життя і здоров’я. За цими двома ознаками даний злочин відрізняється від злочинів, що розташовані в Х розділі Особливої частини КК. Зокрема, це ст. ст. 271-275 КК, якими встановлено відповідальність за порушення правил безпеки виробництва, що могло спричинити загибель людей, каліцтво, втрату працездатності або інші тяжкі наслідки.

Частина 1 ст. 172 КК передбачає кримінальну відповідальність за незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а також інше грубе порушення законодавства про працю.

Суспільна небезпека даного злочину полягає в тому, що він посягає на конституційне право людини на працю.

Основним безпосереднім об’єктом є суспільні відносини, що забезпечують реалізацію громадянами їх трудових прав. В якості додаткового об’єкта можуть виступати відносини щодо захисту материнства і дитинства, авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, тощо.

Потерпілим від даного злочину визнається працівник. Ним є громадянин України, іноземець, особа без громадянства, на яких поширюється законодавство України про працю і які є відповідною стороною трудових правовідносин, тобто уклали зі власником підприємства, установи, організації чи уповноваженим ним органом чи фізичною особою – суб’єктом підприємницької діяльності трудову угоду. Відповідно до ст.188 КЗпП укладати трудову угоду мають право особи, що досягли шістнадцятирічного віку. Як виключення, за згодою одного з батьків (або особи, що їх замінює), на роботу можна приймати неповнолітніх, що досягли п’ятнадцяти років.

Законодавство України про працю (ст.3 КЗпП) регулює трудові відносини працівників всіх підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої приналежності, за виключенням деяких категорій робітників, праця яких регулюється спеціальними законами. Зокрема, військовослужбовці, працівники воєнізованих рятувальних частин, працівники ор-

ганів внутрішніх справ, податкової міліції, тощо не можуть бути потерпілими від даного злочину. Порушення щодо них законодавства, яке регулює проходження ними служби, має розглядатися як службові зловживання і за наявності до того підстав кваліфікуватися за ст. ст. 364, 365, 423, 424 КК.

Об'єктивна сторона злочину за ч.1 ст.172 КК передбачає дію чи бездіяльність, що полягають в: а) незаконному звільненні працівника з роботи; б) іншому грубому порушенні законодавства про працю.

Відповідно до ст. ст. 4 і 5 Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) №158 “Про припинення трудових відносин за ініціативою підприємця” трудові відносини з працівником не припиняються, якщо немає законних підстав для цього, пов'язаних зі здібностями працівника або його поведінкою, або викликаних виробничою необхідністю підприємства, установи чи служби. Так, незаконним є припинення трудової угоди у зв'язку з поданням скарги на підприємця за порушення трудового законодавства; з причин раси, кольору шкіри, сімейним станом, сімейними обов'язками, вагітністю, віросповіданням, політичними поглядами, національністю, соціальним походженням.

Отже, незаконне звільнення – це припинення трудових правовідносин працівника з власником або уповноваженим ним органом, якщо воно здійснене всупереч бажанню робітника і (або) з порушенням встановлених в трудовому законодавстві підстав, порядку та умов звільнення. Ці підстави визначені в законодавстві вичерпним чином, що є певною гарантією для робітників від незаконних звільнень. До того ж, згідно з КЗпП України, припинення трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу у багатьох випадках можливе лише за попередньою згодою профспілкового органу.

Незаконне звільнення може бути прямим або завуальованим під надуманими приводами, наприклад, з мотивів начебто очікуваної ліквідації підприємства або банкрутства, але у всіх випадках без дотримання необхідних процедур, що свідчили б про наявність законних підстав для звільнення.

Так, директор приватного підприємства К., отримавши письмову заяву від працівника П. про звільнення з підприємства за влас-

ним бажанням, відмовив останньому. Працівник П., відпрацювавши 14 днів після подання письмової заяви про звільнення, на роботу не вийшов. Тим не менш, директор К., ігноруючи наявність заяви П. про звільнення і не бажаючи його звільнити відповідно до поданої заяви, скористався відсутністю працівника на роботі і умисно, з особистих мотивів підписав наказ про звільнення П. з займаної посади за прогул.

Директора К. було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч.1 ст.172 КК.¹

Під іншим “грубим порушенням законодавства про працю” слід розуміти будь-які випадки обмеження трудових прав громадян або зневажливого до них ставлення, що не пов’язані із припиненням трудового договору з працівником. Так, грубим порушенням буде вважатися систематичне порушення тривалості робочого часу, ненадання протягом тривалого часу відпустки, на яку має право працівник, незаконне накладення матеріальної відповідальності, незаконне переведення на іншу роботу чи істотна зміна умов праці, тощо.

Наприклад, місцевий суд визнав доведеним, що гр. У., який був приватним підприємцем, грубо порушив вимоги ст.ст.50 та 52 КЗпП (норма тривалості робочого часу та робочого тижня). Приймаючи на роботу працівників Л. та С. продавцями магазину, У. встановив для них семиденний робочий тиждень без вихідних. Графік робочого часу за вимогою У. був встановлений з 8.00 години ранку до 20.00 години вечора. Таким чином, незаконними діями У. було порушено конституційне право працівників на нормальну тривалість робочого часу, що не повинна перевищувати 40 годин на тиждень із встановленням п’ятиденного робочого тижня з двома вихідними днями. Сукупність наведених доказів дала суду підстави дійти висновку, що У. грубо порушив трудове законодавство, зневажливо поставився до трудових прав працівників Л. та С., і кваліфікувати його дії за ч.1 ст.172 КК.²

У всякому разі поняття “грубе порушення законодавства про працю” носить оціночний характер, його предметний зміст зале-

¹ Див.: Павликівський В.І. Практика захисту трудових прав громадян кримінальним законодавством. - Х., 2005. - С.197-199.

² Див.: Павликівський В.І., вказ.роб. - С.74.

жить від конкретних обставин вчиненого діяння і має встановлюватися виходячи з кількості потерпілих, тяжкості можливих наслідків, тривалості, систематичності порушень, злісності мотивів тощо. Можна погодитись із С.С. Яценком, який під грубістю порушення розуміє заподіяння значної, істотної шкоди суспільним відносинам, що утруднює впорядковане їх функціонування.¹ Таким чином, на нашу думку, грубий характер порушення законодавства про працю свідчить про його серйозність та високу ступінь суспільної небезпеки цього діяння і виступає розмежувальною ознакою злочину, що передбачений ст. 172 КК, і адміністративного делікту, передбаченого в ч.1 ст.41 КпАП України (порушення вимог законодавства про працю).

Між тим, в науковій літературі щодо визначення даної ознаки можна зустріти іншу думку. Зокрема, В.І.Павликівський вказує, що недоцільно відмежовувати злочинне порушення законодавства про працю від незлочинного за допомогою оціночної ознаки; оціночна ознака “грубе порушення законодавства про працю”, перш за все характеризує саме діяння, а не його наслідки.²

Далі автор зазначає, що визнання порушення “грубим” залежить від оцінки наступних критеріїв, кожний з яких має самостійне значення: 1) характеру порушуваних трудових прав людини; 2) категорії працівника, права якого порушуються; 3) об’єктивних ознак здійснюваного порушення (систематичність, тяжкі наслідки тощо); 4) суб’єктивних ознак здійснюваного порушення (злісність, особливі неприязні стосунки). На підставі викладених думок, В.І.Павликівський робить висновок, що використання формально-визначених критеріїв для встановлення кримінальної відповідальності, на відміну від оціночних понять, є більш прийнятним і там, де це можливо, слід використовувати саме їх.³

Безперечно, застосування оціночних понять інколи ускладнює застосування кримінального закону і викликає труднощі при

¹ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид, переробл. та доп. / Відп. ред. С.С. Яценко. - К., 2005. - С.686.

² Див.: Павликівський В.І. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про працю, не пов’язані з посяганням на життя та здоров’я. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. - Х., 2004. - С.14.

³ Див.: Павликівський В.І. Практика захисту трудових прав громадян кримінальним законодавством. - С.56-58.

кваліфікації. Однак їх існування має і багато позитивного, бо дає змогу враховувати специфічні обставини справи, які мають багатозначний зміст, в конкретному своєму виявленні виступають в різних формах і не піддаються формальній визначеності.¹

Також важко погодитись із твердженням В.І Павликівського, що ознака “грубе порушення законодавства про працю” характеризує саме діяння, а не його наслідки і не може використовуватися при відмежуванні злочинного і незлочинного.

Як відомо, злочини відрізняються від інших правопорушень саме за ступенем суспільної небезпеки.² Ступінь суспільної небезпеки злочину є значно вищою, ніж у правопорушення, існує навіть думка, що правопорушення взагалі характеризуються не суспільною небезпекою, а суспільною шкідливістю. Визначається суспільна небезпека багатьма чинниками, серед яких цінність та значущість того блага (об’єкта), на яке посягає злочин; тяжкість наслідків, спричинених діянням; спосіб діяння, форма і ступінь вини, мотиви і мета. Тільки оцінка всієї сукупності вказаних ознак може свідчити про ступінь тяжкості вчиненого і визначити межу між злочином і правопорушенням, а, отже, між ст.172 КК і відповідним адміністративним деліктом (ст.41 КпАП).

Грубе порушення угоди про працю, яке вчинене шляхом обману, або зловживання довірою містить самостійний (спеціальний) склад злочину, що передбачений в ст. 173 КК.

Якщо грубе порушення законодавства про працю супроводжувалось примушуванням потерпілої особи до вступу в статевий зв’язок із винним, від якого вона була службово залежна, то за наявності до того підстав такі дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч.1 ст.172 КК і ст. 154 КК.

В тих випадках, коли службова особа умисно не виконує рішення суду, що набуло законної сили, про поновлення на роботі незаконно звільненого працівника, можлива кваліфікація вчиненого за сукупністю злочинів, передбачених ст.172 КК та ст.382 КК.

Даний злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту порушення трудових прав громадян, наприклад, при неза-

¹ Див.: Браїнин Я.М. Уголовный закон и его применение. - М., 1967. - С.63.

² Див., наприклад: Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. – Днепропетровск, 1992. - С.21.

конному звільненні з роботи – з моменту фактичного припинення трудових відносин з конкретним працівником; а при іншому грубому порушенні законодавства про працю – з моменту фактичного вчинення такого діяння, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона за ч.1 ст.172 КК виражається в прямому умислі. Особа усвідомлює, що грубо порушує законодавство про працю щодо працівника і бажає так діяти. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є наявність особистих мотивів при незаконному звільненні працівника, наприклад, помста за критику, бажання звільнити місце для іншого працівника, заздрощі, особисті неприязні стосунки, тощо. Інше грубе порушення законодавства про працю може здійснюватися за будь-якими мотивами.

Якщо службова особа приймаючи рішення щодо звільнення працівника з роботи не перевірила підстав для звільнення, довіряючи підлеглим, мова може іти про необережність в її діях, і за наявністю до того підстав, вона повинна нести відповідальність за службу недбалість за ст.367 КК.

Суб'єкт даного злочину – спеціальний – особа, на яку покладений обов'язок дотримання трудового законодавства: службові особи, наділені правом прийому та звільнення, керівники підприємств, установ, організацій, власники чи уповноважені ними особи, незалежно від форми власності підприємства, а також фізична особа-підприємець, яка має право використовувати найману працю.

Частина 2 ст. 172 КК встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда.

Відповідно до ст.24 Конституції України держава зобов'язана створювати умови, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, гарантує правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. З огляду на сказане, наявність у жінки вагітності або дитини не є законними підставами для обмеження її права на працю, а тому, як справедливо вказується в літературі,¹ зазначений злочин посягає не тільки на трудові права жінки, але і на відносини щодо захисту

¹ Див.: Серебренникова А.В., вказ. роб. - С.255.

материнства і дитинства та рівноправність громадян незалежно від їх статі.

Потерпілими від цього злочину є вагітні жінки або матері, що мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, а також неповнолітні особи, що не досягли віку вісімнадцяти років.

Вагітність – це певний стан жінки в період розвитку в її організмі плоду. Грубе порушення трудових прав вагітної жінки кваліфікується за ч.2 ст.172 КК незалежно від строку вагітності.

Дитина-інвалід – це дитина, яка має стійкий розлад функцій організму, викликаний вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, травмами, іншим захворюванням, що обмежують її нормальну життєдіяльність.

Об'єктивна сторона злочину за ч.2 ст.172 КК полягає у грубому порушенні законодавства про працю щодо вказаних потерпілих. За своїми ознаками “грубе порушення законодавства про працю” тут повністю співпадає із аналогічними діяннями за ч.1 цієї статті, однак коло можливих порушень трудового законодавства за ч.2 ст.172 КК є дещо ширшим, що обумовлене особливостями потерпілих від цього злочину.

Стосовно вказаних осіб даний злочин може проявлятися, зокрема, у відмові у прийнятті їх на роботу, звільненні з роботи з мотивів вагітності або неповноліття, залученні неповнолітніх осіб або вагітних жінок до важких робіт і до робіт зі шкідливими або небезпечними умовами праці, до робіт у нічну зміну, надурочних робіт, скороченні тривалості відпустки, що надається жінкам у зв'язку з вагітністю і пологами, тощо.

В науковій літературі окремі автори висловлюють думку, що грубе порушення законодавства про працю щодо неповнолітніх, передбачене ч.2 ст.172 КК і експлуатація дітей (ст.150 КК) – є суміжними злочинами, і наводять аргументи щодо підстав їх розмежування. О.М. Готін навіть зазначає, що експлуатація дітей є спеціальною формою порушення законодавства про працю.¹ Однак з цим твердженням навряд чи можна погодитись. Як справедливо вказує В.І.Борисов, безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст.150 КК є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю дитини, її фізичне і психічне здоров'я, а потерпілою є дитина, яка

¹ Див.: Готін О.М., вказ. роб. - С.66.

не досягла віку, з якого настає трудова дієздатність. З об'єктивної сторони цей злочин полягає в експлуатації дитини, яка не досягла віку, з якого дозволяється працевлаштування.¹ Отже, в цьому злочині трудові права потерпілого не визнаються навіть в якості додаткового об'єкту, бо тут немає трудових відносин. В той же час, за ч.2 ст.172 КК порушуються саме трудові права неповнолітнього, який реалізує своє право на працю за трудовим договором.

Також сумнівною видається і пропозиція, висловлена С.Я. Лиховою : оскільки “ порушення трудових прав неповнолітнього працівника не пов'язується із настанням суспільно небезпечних наслідків, тому у випадку спричинення такими діями шкоди здоров'ю потерпілого, кваліфікувати такі суспільно небезпечні діяння слід за ч.2 ст.172 КК та за ч.2 ст.150 КК. Ми не пропонуємо кваліфікувати такі випадки за сукупністю із злочинами проти здоров'я тому, що ч.2 ст.150 КК конкретно пов'язує такі наслідки із трудовою діяльністю неповнолітніх (законною чи незаконною).”²

Як вже зазначалося, ч.2 ст.172 КК та ст.150 КК передбачають абсолютно різні склади злочинів, вони посягають на різні об'єкти, стосуються різних потерпілих, ознаки яких чітко визначені в законі: неповнолітні діти, про яких йдеться в ст.150 КК, це не є неповнолітні працівники, що визнаються потерпілими за ч.2 ст.172 КК.

Крім того, вказані діяння не мають нічого спільного ні за об'єктивними, ні за суб'єктивними ознаками відповідних складів. З огляду на це, кваліфікація зазначених випадків за сукупністю злочинів нам видається неправильною.

Стаття 173. Грубе порушення угоди про працю

1. Грубе порушення угоди про працю службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, а також окремим громадянином або уповноваженою ними особою шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою, -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати пев-

¹ Див.:Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. 3-те вид. / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. - Х., 2006. - С.419.

² Див.:Лихова С.Я., вказ.роб. - С.518.

ні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені стосовно громадянина, з яким укладе-на угода щодо його роботи за межами України, - караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років.

Трудові відносини в Україні регулюються не тільки законами і підзаконними актами, але і колективними договорами, а також індивідуальними трудовими угодами між власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою – суб'єктом підприємницької діяльності і працівником.

Основною формою реалізації конституційного права громадян на працю є трудовий договір. Згідно з ч.1 ст.21 КЗпП трудовий договір – це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконати роботу, визначену угодою, з дотриманням правил внутрішнього трудового розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним органом чи фізична особа зобов'язуються виплачувати робітнику заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи .

Крім трудового договору, до угоди про працю слід відносити також трудовий контракт, колективний договір, угоди про повну матеріальну відповідальність, про суміщення посад, про встановлення неповного робочого часу, про заміщення відсутнього робітника, тощо, які укладаються між працівником і власником і також містять юридичне закріплення трудових прав і обов'язків працівників.

Таким чином, угода про працю є більш широким, родовим поняттям по відношенню до трудового договору, хоча деякі науковці їх вважають синонімами.¹

Суспільна небезпека злочину, передбаченого в ст.173 КК полягає в тому, що він завдає шкоди трудовим права людини, закріпленим в Конституції України.

¹ Див.: Готін О.М., вказ. роб. - С.68.

Основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують реалізацію громадянами їх трудових прав. В якості додаткового об'єкта можуть виступати честь, гідність потерпілого, авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування тощо.

Потерпілим від даного злочину є працівник, з яким укладено трудову угоду про працю.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається в грубому порушенні угоди про працю шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою.

Поняття грубого порушення в ст.173 КК за змістом співпадає з аналогічним визначенням в ст.172 КК, з тою основною відмінністю, що, по перше, в ст.172 КК йдеться про порушення законодавства про працю, тобто воно є більш широким за обсягом, ніж порушення угоди про працю; а по друге, в ст. 172 КК не конкретизовані способи порушення, в той час як обов'язковою ознакою об'єктивної сторони за ч.1 ст.173 КК є спосіб даного злочину, в якості якого можуть виступати: а) обман; б) зловживання довірою; в) примус до виконання роботи, не обумовленої угодою.

Обман передбачає повідомлення неправдивих відомостей (активний обман) або замовчування (приховування) певних фактів чи відомостей, які мають бути повідомлені (пасивний обман) з метою введення потерпілого в оману щодо дійсного стану справ. Обман може здійснюватись у будь-якій формі, усно, письмово тощо, може стосуватися як сьогодення, так і минулих чи майбутніх фактів.

Зловживання довірою – це вид обману, який передбачає недобросовісне використання винною особою довірливих відносин з потерпілим, які засновані на авторитеті підприємства чи роботодавця, особистих, службових відносинах тощо. Обман і зловживання довірою повинні передувати в часі грубому порушенню угоди про працю і викликати у потерпілого впевненість в законності дій службової особи .

Під примусом слід розуміти погрозу насильством або інший протиправний вплив на особу з метою примусити її виконувати роботу, що необумовлена угодою про працю. Примус може виявитися в незаконному переведенні на іншу роботу, примушуванні до виконання додаткових трудових функцій та інших подібних діяч.

Якщо примус виразився в діяннях, які самі по собі є кримінально караними, то за наявністю до того підстав, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів: ст. 173 КК та відповідними статтями, що передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я особи, наприклад, ст. ст. 125, 126, 129 КК тощо.

Даний злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту грубого порушення угоди про працю. При цьому слід пам'ятати, що діяння, передбачене ст. 173 КК, є спеціальним видом грубого порушення законодавства про працю, а тому його вчинення не потребує додаткової кваліфікації за ст. 172 КК. У випадку, якщо грубе порушення угоди про працю виявилось в незаконному звільненні працівника, то застосуванню підлягає тільки ст. 172 КК. Додаткова кваліфікація вчиненого за ст. 173 КК не потрібна.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що грубо порушує угоду про працю шляхом обману, зловживання довірою або примусу і бажає вчинити такі дії.

Суб'єктом даного злочину є службова особа підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, окремих громадян або уповноважені ним особи, які уклали з працівником угоду про працю.

Якщо грубе порушення угоди про працю супроводжувалось умисним невиконанням службовою особою судового рішення щодо трудового спору, яке набрало законної сили, або перешкоджанням його виконання, то за наявності до того підстав, такі дії можливо кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 173 КК і ст. 382 КК.

Частина 2 ст. 173 КК передбачає відповідальність за грубе порушення угоди про працю, вчинене стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України.

В Законі України "Про зайнятість населення" від 1 березня 1991р. в ред. від 19 березня 2005 р.¹ закріплені основні засади державної політики в сфері зайнятості, і право громадян на працевлаштування як в Україні, так і за її межами. Зокрема, в ст.10 Закону зазначено, що громадяни України в період тимчасового перебування за кордоном мають право займатися трудовою діяльністю, якщо

¹ Див.: ВВРУ. - 1991. - №14. - Ст.170.

вона не суперечить законодавству України і законодавству країни перебування. З цих підстав злочин, передбачений ч.2 ст.173 КК, також можна розглядати як спеціальний вид грубого порушення угоди про працю.

Потерпілим від цього діяння є громадянин України.

Даний злочин матиме місце тоді, коли українські працівники, що працюють за кордоном на підставі міжнародних договорів про економічне, наукове та інше співробітництво, залишаються у трудових відносинах з організацією, що їх відрядила за кордон і на них поширюється вітчизняне законодавство про працю. Якщо трудові відносини громадян України регулюються законодавством іноземних держав, склад злочину, що тут розглядається, буде відсутнім.

Стаття 174. Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку

Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку шляхом насильства чи погрози застосування насильства або шляхом інших незаконних дій -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

В ст. 44 Конституція України вперше проголосила, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Зокрема, таким законом є Закон України від 3 березня 1998 р. "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)".¹ Ст. 17 вказаного Закону визначає, що страйк – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Страйк застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конф-

¹ Див.: ВВРУ. - 1998. - № 34. - Ст.227.

літку) у зв'язку із відмовою власника або уповноваженого ним органу (представника) задовольнити вимоги найманих працівників або уповноваженого ними органу, профспілки, об'єднання профспілок чи уповноваженого нею (ними) органу.

Легальне визначення колективного трудового спору надається в ст.2 Закону України “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)”. Колективний трудовий спір (конфлікт)-це розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудоких відносин з питань: а) встановлення нових чи зміни існуючих соціально-економічних умов праці і виробничого побуту; б) укладення чи зміни колективної угоди, договору; в) виконання колективної угоди, договору або окремих їх положень; г) невиконання вимог законодавства про працю тощо.

Право на страйк – це право трудового колективу або декількох трудових колективів, оскільки сам страйк є колективними діями, формою колективного ультиматуму для задоволення вимог найманих робітників, що не отримали вирішення проблеми мирним шляхом.¹

Порядок реалізації працівниками права на страйк встановлюється законодавством з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Він полягає в наступному.

1. Страйк може бути розпочато, якщо примирні процедури не привели до вирішення колективного трудового спору (конфлікту), або власник чи уповноважений ним орган (представник) ухиляється від примирних процедур чи не виконує угоди, досягнутої у ході вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

2. Рішення про оголошення страйку приймається загальними зборами (конференцією) найманих працівників шляхом голосування і вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість найманих працівників або дві третини делегатів конференції. Прийняте рішення оформлюється протоколом.

3. Орган (особа), яка очолює страйк, зобов'язаний письмово попередити власника або уповноважений ним орган (представника) не пізніше як за сім днів до початку страйку, а в разі прийняття рі-

¹ Див.: Трудове право України в вопросах и ответах // Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков, С.Н. Прилишко. - Х., 2004. - С.303.

шення про страйк на безперервному виробництві – за п'ятнадцять діб.

4. Власник або уповноважений ним орган (представник) зобов'язані попередити всі зацікавлені підприємства, установи та організації про рішення найманих робітників оголосити страйк.

5. Місце перебування під час страйку працівників, які беруть в ньому участь, визначається органом (особою), що керує страйком за погодженням із власником або уповноваженим ним органом (представником).

6. Участь у страйку має бути добровільною і не розглядається як порушення трудової дисципліни.

7. Заборона страйку можлива лише на підставі закону. Так, забороняється проведення страйку за умови, якщо припинення працівниками роботи створює загрозу для життя і здоров'я людей, навколишнього середовища, або перешкоджає відверненню стихійного лиха, аварії, катастрофи, епідемії, епізоотії або ліквідації їх наслідків.

8. Забороняється проведення страйків працівників (крім технічного та обслуговуючого персоналу) органів прокуратури, суду, Збройних Сил України, органів державної безпеки та правопорядку.

9. Особи, які винні в порушенні законодавства про колективні трудові спори (конфлікти), несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність згідно із чинним законодавством.

Таким чином, встановлена в ст.174 КК кримінальна відповідальність за примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку, є однією з гарантій конституційного права працівників на участь у законному страйку.

Суспільна небезпека даного злочину полягає в тому, що він завдає шкоди конституційному праву людини, яка працює, на страйк для захисту своїх трудових, економічних та соціальних інтересів.

Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують найманим працівникам їх право на участь у законному страйку. Додатковим об'єктом можуть виступати здоров'я, особиста воля, громадський порядок, авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування тощо.

Потерпілим від злочину є найманий працівник (як громадянин України, так і іноземець, і особа без громадянства), тобто фізична особа, яка працює за трудовим договором на підприємстві, в установі чи в організації, в їх об'єднаннях або у фізичних осіб, які використовують найману працю.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 174 КК, може проявлятися у двох альтернативних діяннях: а) примушуванні до участі у страйку; та б) перешкодженні участі у страйку.

Примушування – це психічний або фізичний вплив на працівника з метою змусити його брати участь у страйку всупереч його волі. Перешкодження – це протидія здійсненню працівником свого права брати участь у страйку.

Обов'язковою ознакою примушування і перешкодження є спосіб їх здійснення, а саме: шляхом застосування фізичного насильства, погрози застосування такого насильства або шляхом інших незаконних дій. За ступенем тяжкості фізичне насильство, застосоване винним при вчиненні цього злочину, може виражатися в нанесенні ударів, побойів, заподіянні легких тілесних ушкоджень, зв'язуванні. В цих випадках вчинене охоплюється ознаками ст. 174 КК і додатковою кваліфікацією за іншими статтями Особливої частини КК не потребує.

Якщо фізичне насильство виразилося в заподіянні тілесних ушкоджень середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, незаконному позбавленні чи обмеженні особистої волі потерпілого, вбивстві тощо, то кваліфікувати вказані діяння слід за сукупністю злочинів (наприклад, за ст.ст. 115, 121, 122, 146 КК і за ст. 174 КК).

Погроза застосування насильства полягає в залякуванні працівника застосуванням будь-якого фізичного насильства, в тому числі й погрози вчинити вбивство. Погроза має бути реальною і давати підстави побоюватися її здійснення. Можна погодитись із О.М. Готіним, що за змістом ст. 174 КК фізичне та психічне насильство, як способи вчинення цього злочину, можуть застосовуватись лише до працівника підприємства чи установи. Щодо випадків, коли вказане насильство застосовується до осіб близьких потерпілому з метою впливу на працівника, то слід говорити про "інші незаконні дії" як спосіб перешкодження чи примушування і кваліфікувати

вчинене за сукупністю злочинів, передбачених ст.174 КК та відповідними статтями КК, які передбачають відповідальність за злочини проти особи.¹

Інші незаконні дії при вчиненні цього злочину можуть виражатися також в обмані, підкупі, в погрозі позбавити потерпілого будь-яких пільг чи не виплатити заробітну плату, звільнити працівника з роботи тощо.

Не містить складу злочину, передбаченого ст. 174 КК, перешкоджання участі у страйку, коли його проведення є незаконним. В п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” роз’яснюється, що страйк має визнаватися незаконним, наприклад, коли працюючі добиваються в такий спосіб політичних цілей, або коли ним створюється загроза життю чи здоров’ю, правам і свободам інших людей, або коли він організовується чи здійснюється у державних органах, на підприємствах та організаціях, на які покладено забезпечення обороноздатності, правопорядку і безпеки країни, на безперервно діючих виробництвах, зупинення яких пов’язане з тяжкими або небезпечними наслідками, тощо.²

Крім того, підставами визнання страйку незаконним є відсутність предмету для спору, недотримання порядку оголошення страйку та низка інших обставин. Рішення про визнання страйку незаконним ухвалюється судом на підставі Конституції та чинного законодавства. Якщо суд визнає страйк незаконним, то трудові колективи зобов’язані його припинити і приступити до роботи не пізніше наступної доби після отримання копії рішення суду органом (особою), який очолює страйк.

Даний злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення дій, передбачених в диспозиції ст. 174 КК.

Суб’єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що примушує іншу особу всупереч її волі брати участь у страйку або перешкоджає працівнику здійснити своє право на страйк і бажає так діяти. Мотиви і мета вчиненого діяння на кваліфікацію не впливають.

¹ Див.: Готін О.М., вказ роб. - С.78.

² Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972-2004). -Х., 2004. - С.26.

Суб'єкт злочину загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку шістнадцяти років. Вчинення цього злочину службовою особою за наявності до того підстав може додатково кваліфікуватися як відповідний злочин у сфері службової діяльності, наприклад, за ст.ст. 364, 365 КК.

Стаття 175. Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат

1. Безпідставна невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленної законом виплати громадянам більше ніж за один місяць, вчинена умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності, -

карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших встановлених законом виплат, -

карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам.

В ст. 1 Конституції України наголошено, що Україна є соціальною державою. Це означає, що вона проводить соціально орієнтовану політику, дбає про підвищення рівня життя і добробуту своїх громадян, гарантує їм соціальний захист. В розвиток даних положень в ст. 43 та ст.46 Конституції України закріплене право кожного громадянина на своєчасне одержання винагороди за свою пра-

цю та соціальних виплат. При цьому зазначається, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основними джерелами існування людини, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Кожна особа має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї. В ст. 25 Основ законодавства України про охорону здоров'я (1982 р.) вказано, що з метою забезпечення достатнього життєвого рівня громадян, держава встановлює єдині мінімальні норми заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальної допомоги та інших доходів населення. Один раз на рік при затвердженні державного бюджету парламентом визначається мінімальний розмір заробітної плати на поточний рік. Конституційним обов'язком держави також є надання матеріальної допомоги (пенсій, грошових допомог, пільг) непрацездатним громадянам (інвалідам, пенсіонерам), сім'ям з дітьми, самотніми матерями та деяким іншим категоріям малозабезпечених громадян.

Ось чому порушення конституційного права людини на своєчасне отримання заробітної плати, стипендії, пенсії, іншої встановленої законом соціальної виплати чи допомоги держава визнає суспільно небезпечним діянням і встановлює за нього кримінальну відповідальність в ст.175 КК.

Ст. 175 КК не є декларативною нормою. За даними судової статистики у 2005 р. суди України засудили за ст.175 КК 284 особи, в 2004 р. відповідно – 303 особи, в 2003 р. – 210 осіб. Найбільше за цією статтею засуджено осіб в таких областях, як: Львівська – 45, Донецька – 26, Дніпропетровська – 19, Харківська – 16, Запорізька – 15. Всі справи, за винятком однієї, стосувалися невивплати саме заробітної плати, виняток становить справа про невивплату Г. допомоги по догляду за дитиною в сумі 1 тис.44 грн. головою ТОВ з Вінницької області.¹

Дана норма має високий рівень бланкетності, а тому для з'ясування ознак складу злочину, передбаченого ст.175 КК, слід звертатися до низки законів і підзаконних актів із інших галузей права, а саме: Кодексу законів про працю (далі КЗпП), Законів України “Про оплату праці” від 24 березня 1995 р.²; “Про компенсацію

¹ Див.: ВВСУ. - №10. - 2006. - Ст.15.

² Див.: ВВРУ. - 1995. - №17. - Ст.121.

громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати “ від 19 жовтня 2000 р.¹; ”Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування “ та “Про недержавне пенсійне забезпечення “ від 9 липня 2003 р.²; “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” в ред. Закону від 5 лютого 1993 р.,³ тощо.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 175 КК, є суспільні відносини, що забезпечують конституційне право громадян на працю і своєчасне отримання винагороди за працю та соціальних виплат, додатковим об'єктом є матеріальні інтереси потерпілих, а за ч.2 ст.175 КК - бюджетні відносини.

Потерпілим від цього злочину є конкретна фізична особа, яка без законних на те підстав більше ніж один місяць не отримувала належної їй виплати: робітники підприємств, установ та організацій, незалежно від форми власності, пенсіонери, особи, що отримують певні види соціальної допомоги, студенти, курсанти, аспіранти, ад'юнкти, докторанти, стажисти, тощо.

Проте узагальнення практики розгляду судами кримінальних справ даної категорії, проведене Верховним Судом України, свідчить, що слідчі органи не завжди визнають потерпілими працівників підприємств та організацій, яким не виплачували заробітну плату. В одних випадках таких осіб допитували як свідків, в інших – їхні інтереси представляли профспілкові органи. Така ситуація складається внаслідок того, що керівників підприємств притягують до кримінальної відповідальності за невплату заробітної плати всьому трудовому колективу або значній його частині, а визнання потерпілими великої кількості осіб ускладнює розслідування кримінальної справи і цього свідомо намагаються уникнути слідчі, не визнаючи потерпілими робітників, яким не виплачено заробітну плату, хоча в таких випадках порушуються права останніх.⁴

За даними С.Я. Лихової в окремих справах, слідчі визнавали в якості потерпілого навіть юридичну особу. Так, у справі за обвинуваченням начальника ВАТ “УМБ” №”23 Ю.Б. за ч.1 ст.175 КК, слідчий визнав потерпілим юридичну особу – ВАТ “УМБ” №23 і

¹ Див.: ВВРУ. - 2000. - №49. - Ст.422.

² Див.: ВВРУ. - 2003. - №47-48. - Ст.372.

³ Див.: ВВРУ. - 1993. - №5. - Ст.21.

⁴ Див.: ВВСУ. - 2006. - №10 - С.16.

зазначив у постанові, що заборгованість по заробітній платі в сумі 162 901 грн. є матеріальною шкодою для всього товариства, а не для конкретних його працівників.¹ Це є помилка слідчого, адже визнання потерпілим юридичної особи прямо суперечить нормам КПК України.

Предметом цього злочину є заробітна плата, стипендія, пенсія та інша установлена законом виплата.

В ст.1 Закону України “Про оплату праці” визначено, що заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу. Верховний Суд України роз’яснює, що як виняток із цього правила, колективним договором може бути передбачено часткову виплату заробітної плати натурою (за цінами не нижче собівартості) в тих галузях або за тими професіями, де така виплата, що еквівалентна оплаті праці у грошовому виразі, є звичайною або бажаною для працівників (крім товарів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України).²

Оплата праці працівників підприємства здійснюється у першочерговому порядку після сплати всіх обов’язкових платежів. Всі інші платежі підприємство здійснює після виконання зобов’язань щодо оплати праці, при цьому своєчасність та обсяги виплати заробітної плати працівникам не можуть бути поставлені в залежність від здійснення інших платежів та їх черговості (ч. 5. ст.24 Закону України “Про оплату праці” в ред. 21 жовтня 2004 р.).

Стипендія – це вид соціальної виплати, яка встановлюється студентам, слухачам, учням навчальних закладів, а також деяким іншим категоріям громадян з метою їх матеріального забезпечення та соціального захисту, наприклад, талановитим молодим вченим, видатним діячам науки, освіти та культури, найобдарованішим молодим митцям, перспективним спортсменам, чемпіонам Олімпійських ігор, учням середніх загальноосвітніх закладів, тощо. Відповідальність за ст. 175 КК тягне невикплата стипендії будь-якого виду.

¹ Див.: Лихова С.Я., вказ. роб. - С. 551.

² Див.: п.6 Постанови пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999р. “Про практику застосування судами законодавства про оплату праці.” // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972-2004).- С.261.

З 1 січня 2004 р. в Україні діє нова пенсійна система, що складається із трьох рівнів: солідарного, накопичувального та добровільного. Два перші рівні належать до державної пенсійної системи, а третій – до системи недержавного пенсійного забезпечення. Відповідно до положень ст.1 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” пенсія визначається як щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім’ї у випадках, визначених в законодавстві. Відповідальність за ст. 175 КК настає за невиконання будь-якого виду пенсії, встановленої громадянину відповідно до закону.

Інші встановлені в законі виплати – це різні види регулярних (щомісячних) або разових допомог, які виплачуються окремим категоріям громадян за наявності до того підстав, передбачених в законі: допомога по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога малозабезпеченим сім’ям з дітьми, допомога самотнім матерям, допомога по безробіттю, одноразова допомога при народженні дитини та інші.

Об’єктивна сторона злочину виражається в бездіяльності, тобто в безпідставній невиконанні громадянам заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат більше ніж за один місяць.

Під невиконання заробітної плати, стипендії чи пенсії слід розуміти несвоєчасну виплату громадянам зазначених видів виплат. Невиплата як ознака даного злочину має місце там, де вона: а) є безпідставною; б) триває більше ніж один місяць.

Поняття “безпідставності” є оціночним, однак Верховний Суд України пропонує безпідставною вважати таку невиконання заробітної плати, яка вчинена за наявності об’єктивної можливості здійснити виплату. Для з’ясування такої можливості необхідно перевіряти фінансово-економічний стан підприємства, установи чи організації, де виявлено невиконання, а також мету використання коштів, які надходили на їхні рахунки. При цьому можна виявити і конфлікт інтересів підприємства та його працівників, коли за наявності заборгованості з виплати заробітної плати кошти, що надходили на рахунок підприємства, витрачались для підтриман-

ня його діяльності. У таких випадках, при вирішенні питання про притягнення керівника підприємства до кримінальної відповідальності за ст. 175 КК, слід виходити із положень ст.39 КК, яка містить поняття крайньої необхідності.¹

Узагальнення судової практики свідчить, що об'єктивна можливість своєчасної виплати заробітної плати досить часто взагалі не з'ясовується слідчими органами, а суди не перевіряють покази підсудних з цього приводу і не дають їм правову оцінку. Так, Любешівський районний суд Волинської області вироком від 12 березня 2004 р. засудив голову правління ВАТ Я. за ч.2 ст.175 КК та ч.1 ст.364 КК, хоча у справі були відсутні докази того, що засуджений мав можливість повністю сплатити заборгованість із заробітної плати. Суд, скориставшись тим, що Я. визнав свою вину, обмежився допитом обвинуваченого і постановив обвинувальний вирок, незважаючи на неповноту досудового слідства.²

Строки виплати заробітної плати передбачені в ст.115 КЗпП, згідно з яким заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні, у строки, встановлені колективним договором, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує 16 календарних днів. При звільненні працівника виплата всіх належних йому сум проводиться в день звільнення.

Слід погодитися із точкою зору авторів узагальнення судової практики, проведеної Верховним Судом України, що за ст.175 КК кримінальна відповідальність може наставати лише у випадку не-виплати заробітної плати у повному обсязі, адже ч.1 ст.41 КпАП України передбачено адміністративну відповідальність за порушення встановлених термінів виплати заробітної плати або виплату останньої не в повному обсязі, причому незалежно від розміру заборгованості, бо інакше відбудеться зайва і безпідставна криміналізація діянь керівників підприємства.³

Цей злочин має формальний склад і вважається закінченим, якщо після спливання строків, вказаних в законі, заробітна плата, стипендія або пенсія не були виплачені громадянам і невиплата становить більше ніж за один місяць.

¹ Див.: ВВСУ. - 2006. - №10. - С.17.

² Див.: ВВСУ. - 2006. - №10. - С.17.

³ Див.: там же. - С.19.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що безпідставно не виплачує зазначені в законі виплати, хоча має реальну можливість це зробити і бажає так діяти.

Суб'єкт злочину спеціальний: керівник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності. Згідно постанови Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами трудових спорів” від 6 листопада 1992 р. “керівником належить вважати особу, яка очолює підприємство, установу, організацію або відокремлений підрозділ (філія, представництво, відділення тощо).¹

Між тим, у практиці органів досудового слідства поширеними є випадки порушення справи “за фактом невиплати заробітної плати”, а не щодо конкретної особи, що суперечить вимогам ч.2 ст.98 КПК України, зважаючи на те, що суб'єктом вказаного злочину може бути тільки відповідна посадова особа.²

Оскільки предметом цього злочину крім заробітної плати є пенсії, стипендії, інші види соціальних допомог, то пропозиції щодо віднесення до кола суб'єктів керівників органів соціального захисту, закладу освіти, поштового зв'язку, на яких відповідно до законодавства покладено обов'язок виплачувати пенсію, стипендію, інші встановлені законом виплати, слід визнати слушними.³

Громадянин, який є суб'єктом підприємницької діяльності, використовує найману працю і не виплачує найманим працівникам заробітну плату, не може визнаватися суб'єктом даного злочину. В таких випадках дії винної особи потрібно кваліфікувати за ст.173 КК, як грубе порушення угоди про працю.

Також не може визнаватися суб'єктом даного злочину фізична особа, що є засновником або учасником приватного підприємства, господарського товариства, але не обіймає в них керівних посад.⁴
Вказані особи є сторонами господарських, а не трудових правовід-

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972-2004). - Х. - С.164.

² Див.: там же. - С.19.

³ Див.: Лихова С.Я., вказ. роб. - С.559.

⁴ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-те вид. перероб. та доп. / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. - К., 2005. - С.399; Готін О.М., вказ. роб. - С.89.

носин, а тому на них не лежить обов'язок виплачувати найманим працівникам заробітну плату.

Слід зазначити, що безпідставна умисна невикплата заробітної плати посадовою особою є спеціальним видом службового зловживання, і ст.364 КК співвідноситься зі ст. 175 КК як загальна і спеціальна норми. Отже, за відсутності в діях винного іншого складу злочину вчинене охоплюється ст.175 КК і додаткової кваліфікації за ст. 364 КК не потребує. Одночасне застосування вказаних норм можливе лише за наявності в діянні ознак реальної сукупності цих злочинів.

Частина 2 ст. 175 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для цих виплат. Під нецільовим використанням коштів розуміють використання коштів, що призначалися на виплату заробітної плати, пенсії, стипендії на інші заходи, які не пов'язані зі вказаними виплатами, наприклад, використання коштів з фондів заробітної плати для придбання обладнання, для ремонту приміщення, оплати оренди, різних послуг тощо.

Узагальнення судової практики засвідчило, що існують певні труднощі при визначенні цієї кваліфікуючої ознаки злочину та з'ясуванні питання, які кошти були призначені саме для виплати заробітної плати. Зокрема, не досліджується, яким чином на підприємстві, особливо недержавної форми власності, формується фонд заробітної плати, як використовуються кошти, що надходять на рахунок підприємств, тощо. Так, Ямпільський районний суд Сумської області вироком від 29 червня 2004 р. засудив за ч.1 ст.175 КК генерального директора ТОВ Ф., за те, що маючи на рахунок і в касі товариства кошти у сумі понад 112 тисяч гривень (заборгованість на 1 квітня становила 51 тис. грн.), на виплату заробітної плати він витратив 12 тисяч грн., а решту грошових коштів спрямував на оплату енергоносіїв, придбання паливно-мастильних матеріалів, виплату відсотків за використання банківського кредиту та інші потреби товариства. У зазначеній справі невикплата заробітної плати внаслідок нецільового використання грошових коштів була закладена у формулювання обвинувачення, але питання про кваліфікацію вчинених дій за ч.2 ст.175 КК залишилось поза увагою прокурора та суду.¹

¹ Див.: ВВСУ. - 2006. - №10. - С.18.

Щодо цієї справи, зауважимо, що згідно зі ст.319 Цивільного кодексу України та ст.134 Господарського кодексу України власник (суб'єкт господарювання) володіє, користується і розпоряджається своїм майном, в тому числі і коштами на свій розсуд, а розпорядження коштами за призначенням регламентується тільки для підприємств, установ та організацій, які фінансуються з бюджету і у фінансових документах яких чітко визначається цільове призначення коштів.

Таким чином, на нашу думку, вказана в ч.2 ст.175 КК кваліфікуюча ознака стосується нецільового використання саме бюджетних коштів, призначених для заробітної плати та інших соціальних виплат, а тому керівники підприємств приватної форми власності взагалі не можуть нести відповідальність за ч.2 ст.175 КК, бо в них відсутні бюджетні кошти.

Слід звернути увагу, що невивплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, якщо вона була вчинена шляхом нецільового використання бюджетних коштів (ч.2 ст.175 КК), близько межує із іншим складом злочину, а саме : порушення законодавства про бюджетну систему України – ст.210 КК.

Частина 1 ст.210 КК передбачає відповідальність за використання службовою особою бюджетних коштів всупереч їх цільовому призначенню, якщо предметом цього діяння були бюджетні кошти у великих розмірах (сума, що в тисячу та більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян) або за ч.2 ст.210 КК в особливо великих розмірах (сума, що в три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

З приводу кваліфікації цих злочинів в літературі висловлюються різні думки. Так, зазначається, що ч.2 ст.175 КК створює конкуренцію зі ст. 210 КК і є щодо неї спеціальною нормою.¹ Також є точка зору, що ч.2 ст.175 КК можна застосовувати лише в тих випадках, коли розмір нецільового використання бюджетних коштів не перевищує тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Якщо ж сума є більшою, то вчинене вже слід розглядати як

¹ Див.: Хавронюк М.І., вказ роб. - С.178; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. За заг. ред. Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. - К., 2005. Книга друга. - С.213-214.

порушення законодавства про бюджетну систему і кваліфікувати тільки за ч.1 або ч.2 ст.210 КК.¹

Окремі автори висловлюються щодо необхідності кваліфікувати вказані злочинів за сукупністю ч.2 ст.175 КК та ч.2 ст.210 КК.²

Пропонуємо на проблему кваліфікації цих злочинів подивитися під іншим кутом зору. На нашу думку, вказані норми дійсно мають низку спільних рис і конкурують між собою, але вважаємо, що тут має місце не конкуренція загальної і спеціальної норми, а конкуренція частини і цілого, яка притаманна одиничному складеному злочину,³ ознаки якого передбачені в ч.2 ст.175 КК.

Як відомо, для конкуренції загальної та спеціальної норми характерним є те, що одна норма передбачає окреме коло діянь, а інша – окремі випадки із цього кола,⁴ тобто загальна норма містить родовий, а спеціальна – видовий склад злочину. Діяння, якими утворюються складені злочини, не знаходяться між собою у співвідношенні род і вид, бо посягають (як правило) на зовсім різні, неоднорідні суспільні відносини. Між ними немає супідрядності за обсягом понять, яка обов'язкова для даного виду конкуренції.

В той же час, складений злочин в цілому і конкретне діяння в його складі можна розглядати як конкуренцію цілого і частини. За такої постановки питання – складений злочин буде цілим, а діяння, що виступає в якості способу чи кваліфікуючої ознаки, – його окремою частиною. Тут наявні відносини супідрядності за змістом понять.

Нагадаємо, що конкуренція частини і цілого має місце там, де існують дві чи більше норми, одна з яких охоплює собою вчинене діяння в цілому, а інша – лише окрему частину цього діяння. При цьому вказані норми також знаходяться між собою у відношеннях супідрядності, але вже не за обсягом, а за змістом.⁵ Цей вид конкуренції є більш складним, ніж конкуренція загальної та спеціальної

¹ Див.: Лихова С.Я., вказ роб. - С.563.

² Див.: Готін О.М., вказ. роб. - С.90.

³ Складений злочин буде наявним лише у випадках, коли нецільове використання бюджетних коштів має ознаки злочину (ст.210 КК), тобто вчиняється у великому чи особливо великому розмірі.

⁴ Див.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. - М., 1999. - С.242.

⁵ Див.: Кудрявцев В.Н., там же. - С.225.

норм і передбачає інші правила кваліфікації, які полягають в наступному: при конкуренції частини і цілого треба застосовувати ту норму, яка найповніше охоплює собою всі фактичні ознаки вчиненого діяння.

Отже, при конкуренції вказаних норм слід застосовувати ту з них, яка є більш повною за змістом і вужчою за обсягом. Це така норма, що передбачає найбільшу кількість ознак вчиненого діяння і разом з тим розповсюджується, окрім даного діяння, на найменшу кількість інших видів злочинів цієї категорії.¹

За визначеними правилами розглянемо співвідношення ч.2 ст.175 КК і ст.210 КК. Очевидно, що ці злочини конкурують за змістом. Так, злочин, передбачений ч.2 ст.175 КК, є двооб'єктним, бо посягає на суспільні відносини, що забезпечують конституційне право конкретного громадянина (або громадян) на працю і своєчасне отримання винагороди за працю та соціальних виплат (основний об'єкт) і на бюджетні відносини в частині їх нецільового використання (додатковий об'єкт); щодо порушення законодавства про бюджетну систему (ст.210 КК), то цей злочин завдає шкоди тільки бюджетним відносинам.

В нашому випадку між собою конкурують і предмети цих злочинів: за ст. 210 КК – предметом є бюджетні кошти, а за ч.2 ст.175 КК – не просто кошти, а заробітна плата, стипендія, пенсія чи інша виплата; в той же час, в ч.2 ст.175 КК не вказана конкретна сума нецільового використання коштів, тобто вона може бути будь-якою, в тому числі мати і великий, і особливо великий розмір, а в ст.210 КК, навпаки, чітко зазначена вартісна ознака предмету злочину: бюджетні кошти у великих чи особливо великих розмірах.

Із аналізу об'єктивних ознак ч.2 ст.175 КК можна зробити висновок, що даний злочин складається із двох діянь, при цьому нецільове використання бюджетних коштів виступає в якості кваліфікуючого діяння і обумовлює вчинення основного – невиплати заробітної плати.

Таким чином, ч.2 ст.175 КК має обсяг найменший, а зміст найповніший і більш конкретний, порівняно зі ст.210 КК. А тому, у разі невиплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших, встановлених законом виплат, якщо це діяння було вчинене внаслідок

¹ Див.: Кудрявцев В.Н., вказ. роб. - С.235.

нецільового використання коштів, кваліфікація здійснюється за ч.2 ст.175 КК, тому що це є одиничний складений злочин. Ст. 210 КК для цих випадків застосуванню не підлягає. Інакше це призведе до подвійного вмінення і порушення загально правового принципу *non bis in idem* – ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, який закріплений в ч.1 ст.61 Конституції України.

З недопустимістю подвійного вмінення при кваліфікації складених злочинів погоджується і В.О.Навроцький. ”При конкуренції частини та цілого, скоєне кваліфікується за статтею, що встановлює відповідальність за все скоєне, не може мати місце сукупність статей, які передбачають частину та ціле. Тобто, окремі злочини, які утворюють, так званий, складений злочин (врахована законодавцем сукупність злочинів, якщо в межах однієї статті Особливої частини об’єднані посягання, кожне з яких становить собою окремий злочин), самостійній кваліфікації не підлягають.”¹

Якщо нецільове використання зазначених коштів було пов’язане із вчиненням іншого злочину, наприклад, розкраданням майна, зловживанням владою чи службовим становищем, службовим підробленням, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів: ст. 175 КК і ст. ст. 191, 364, 366 КК.

Частина 3 ст. 175 КК містить заохочувальну норму і передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила цей злочин. Звільнення від кримінальної відповідальності в даному випадку можливе за наявності двох умов: а) особа здійснила виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам; б) це було зроблено до притягнення її до кримінальної відповідальності.

Згідно з рішенням Конституційного суду України від 27 жовтня 1999 р., притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред’явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину. Отже, підставою для застосування ч.3 ст.175 КК є виплата винною особою заробітної плати до пред’явлення їй обвинувачення. Втім, суди допускають порушення цієї вимоги.

¹ Див.: Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. - С.430.

Так, Луцький міськрайонний суд постановою від 25 березня 2004 р. звільнив від кримінальної відповідальності на підставі ч.3 ст.175 КК директора приватної фірми Г., який протягом 2002-2003 рр. не платив працівникам фірми заробітну плату, заборгувавши їм 12 тис. 600 грн. При цьому суд не врахував, що заборгованість із заробітної плати Г. погасив після направлення справи щодо нього в суд з обвинувальним висновком. Справу було закрито на підставі ст.7 КПК та ст.48 КК. Це є порушенням вимог закону, адже ч.3 ст.175 КК є спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності і в разі її застосування посилення на інші норми КК є зайвими, крім того, застосування судами при цьому ст.45 КК чи ст.48 КК зобов'язує їх дотримуватися зазначених у цих нормах інших умов звільнення від кримінальної відповідальності (зокрема, вчинення злочину вперше), тоді як ч.3 ст.175 КК інших умов, ніж виплата заробітної плати до притягнення до кримінальної відповідальності, не передбачає.¹

Щодо практики призначення покарання за даний злочин, то суди мають певні проблеми при призначенні додаткового покарання за ст. 175 КК. Це можна пояснити, перед усім, недосконалістю санкції ч.2 ст.175 КК, де не передбачено обов'язкове додаткове покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, як це має місце в ч.1 цієї статті.

В той же час, узагальнення судової практики свідчить, що в жодній із перевірених справ за ч.2 ст.175 КК суди не застосовували загальну норму – ч.2 ст.55 КК навіть при наявності підстав для призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.² Це дає підстави говорити, що суди не повною мірою використовують при призначенні покарання можливості кримінального закону. В тих випадках, коли позбавлення права все ж таки призначається, суди обмежуються загальними формулюваннями і не конкретизують, про які саме посади чи яку діяльність йдеться у вирокі, чим порушують вимоги, викладені в п.17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. "Про практику призначення судами кримінального покарання".³

¹ Див.: ВВСУ. - 2006. - №10. - С.19-20.

² Див.: ВВСУ. - 2006. - №10. - С.21.

³ Див.: Практика судів України з кримінальних справ. - С.61.

Стаття 184 КК. Порушення права на безоплатну медичну допомогу

1. Незаконна вимога оплати за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я - карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

2. Незаконне скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я - карається штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років.

Конституція України в ст. 49 проголошує, що кожний має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. В державних і комунальних закладах медична допомога надається безоплатно, а існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена.

В Основах законодавства України про охорону здоров'я зазначається, що право на охорону здоров'я – це сукупність соціальних, організаційних, економічних, науково-медичних, санітарно-епідеміологічних і профілактичних заходів, які зобов'язана проводити держава в інтересах своїх громадян. Право на медичну допомогу – це можливість людини лікуватися в поліклініках, лікарнях і спеціалізованих медичних закладах.

Зазначені вище права передбачають наступні можливості для людини:

гідний життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування, забезпечення якого є необхідним для підтримання здоров'я людини;

безпечне для життя і здоров'я людини довкілля та санітарно-епідеміологічне благополуччя території населеного пункту, де вона проживає;

безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку;

кваліфіковану медико-санітарну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я;

достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі і можливі чинники ризику та їх міру;

участь в обговоренні проектів законодавчих актів, в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи з цих питань;

правовий захист, від будь-яких форм дискримінації, пов'язаної із станом здоров'я, відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди та оскарження неправомірних рішень і дій працівників закладів та органів охорони здоров'я;

можливість проведення незалежної медичної експертизи у випадках, коли діями працівників охорони здоров'я можуть бути порушені права людини і громадянина.

Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст.184 КК, полягає в порушенні конституційного права громадян на охорону здоров'я.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, які забезпечують громадянам право на охорону здоров'я і безоплатну медичну допомогу; за ч.2. ст.184 КК додатковим об'єктом є порядок створення та припинення державних та комунальних закладів охорони здоров'я.

Поняття “безоплатна медична допомога” було визначене в Рішенні Конституційного суду України від 29 травня 2002 р., згідно з яким зміст безоплатної медичної допомоги полягає у відсутності для всіх громадян обов'язку сплачувати за надану їм у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медичну допомогу як у момент, так і до чи після її отримання. Безоплатність медичної допомоги означає неможливість стягування з громадян плати за таку допомогу в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я у будь-яких варіантах розрахунків (готівкою або безготівкових), чи у вигляді “добровільних внесків” до різноманітних медичних фондів, чи у формі обов'язкових страхових платежів (внесків) тощо.¹

З об'єктивної сторони злочин характеризується незаконною вимогою оплати за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я.

¹ Див.: ОВУ. - 2002. - №23. - Ст.1132.

Під медичною допомогою звичайно розуміють лікування, профілактичні заходи, а також різні види медичних послуг, що надаються при захворюваннях, травмах, пологах тощо.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони за ч.1 ст.184 КК є місце вчинення злочину, а саме: державний чи комунальний заклад охорони здоров'я.

Зкладами охорони здоров'я є поліклініки, диспансери, лікарні, амбулаторії, фельдшерські пункти, служби швидкої допомоги, клініки науково-дослідних інститутів, санаторії, інші заклади санаторно-курортної діяльності тощо.

Державними слід вважати такі заклади охорони здоров'я, які створені на базі державної власності і отримують фінансування з державного бюджету. Комунальними є такі заклади, які створені органами місцевого самоврядування як особисто, так і спільно з місцевою державною адміністрацією на базі комунальної власності та за фінансування з місцевого бюджету.

Чинне законодавство передбачає можливість надання громадянам медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги (за термінологією Всесвітньої організації охорони здоров'я – “медичних послуг другорядного значення”, “парамедичних послуг”) у зазначених закладах за окрему плату. Перелік таких платних послуг не може вторгтися у межі безоплатної медичної допомоги і має встановлюватись в законодавстві.¹

В Україні існує Перелік платних послуг, які можуть надаватись в державних та комунальних закладах охорони здоров'я, вищих медичних навчальних закладах та науково-дослідних установах, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. № 1138 в редакції від 02. 09.2005 р. До них, зокрема, відносяться: лікування безпліддя, оздоровчі масажі, медичні огляди, протезування, косметична допомога та деякі інші.

Вимогу оплати за надання медичної допомоги слід вважати незаконною в таких випадках, коли вона: а) взагалі не передбачена у даному медичному закладі або не передбачена для даної категорії осіб; б) вимагається не в тих розмірах, які офіційно встановлені.

Під вимогою оплати слід розуміти не тільки прямо висловлену пропозицію щодо отримання коштів за лікування, а і будь-які інші

¹ Див.: там же.

дії зі створення умов, за яких потерпіла особа вимушена сплатити за надання медичної допомоги з метою запобігання шкідливих наслідків своїм правам і законним інтересам, наприклад, відмова прийняти хворого на лікування до стаціонару під приводом відсутності вільних місць, ненадання хворому допомоги під приводом відсутності необхідних ліків тощо.

Даний злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту пред'явлення незаконної вимоги про оплату медичної допомоги.

Суб'єктивна сторона цього діяння характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що незаконно вимагає оплату за надання медичної допомоги і бажає так діяти.

Суб'єкт за ч.1 ст.184 КК – спеціальний, ним може бути тільки працівник державного або комунального закладу охорони здоров'я.

Злочин, передбачений в ч.1 ст.184 КК, слід відмежовувати від злочину, передбаченого в ст. 354 КК, – одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи, організації. Ці діяння відрізняються за об'єктивними і суб'єктивними ознаками.

За ст. 354 КК винна особа одержує шляхом вимагання матеріальні блага або вигоди майнового характеру у значному розмірі за виконання чи невиконання будь-яких дій з використанням становища, яке вона займає на підприємстві, в установі чи організації. При цьому обумовлена винагородою поведінка суб'єкта повинна знаходитись у зв'язку з покладеними на нього конкретними службовими обов'язками. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується не тільки прямим умислом, а і корисливими мотивом та метою. Суб'єктом злочину, передбаченого в ст. 354 КК визнається працівник державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою.

За ч.1 ст. 184 КК винний незаконно вимагає внесення певних сум (оплати) на користь закладу здоров'я, в якому він працює. Корислива мотивація вчиненого в цих випадках відсутня (наприклад, кошти потрібні на ремонт у медичному закладі, придбання обладнання, проведення наукових дослідів, тощо) . Суб'єктом злочину, передбаченого в ч.1 ст. 184 КК – є тільки працівник державного чи

комунального закладу здоров'я. У разі, коли незаконна оплата за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я вимагається вказаним працівником в особистих інтересах і з корисливою метою, то його дії слід кваліфікувати за ст.354 КК. Вимагання незаконної оплати з корисливою метою, вчинене службовою особою медичного закладу, може містити ознаки отримання хабара і потребувати кваліфікації за ст. 368 КК. Якщо ж службова особа особисто гроші (чи інші матеріальні цінності) не отримувала, то за наявності інших підстав можна ставити питання про кваліфікацію таких дій за ст.364 КК чи ст.365 КК

За ч. 2 ст. 184 КК настає відповідальність за незаконне скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я.

Під мережею державних та комунальних закладів охорони здоров'я слід розуміти сукупність таких закладів, розташованих на певній території, а під скороченням мережі таких закладів – зменшення їхньої кількості.

За ч.2 ст.184 КК злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту фактичного скорочення кількості медичних закладів.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого в ч. 2 ст. 184 КК, характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що незаконно скорочує мережу державних чи комунальних закладів охорони здоров'я і бажає так діяти.

Суб'єкт спеціальний – посадова особа відповідного органу виконавчої влади, до компетенції якої належить забезпечення існування мережі медичних закладів.

Якщо службова особа при виданні нормативного акту, що передбачає скорочення медичного закладу, перевищила свої повноваження, то її дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – ч. 2 ст. 184 КК і за ст. 365 КК, як перевищення влади або службових повноважень.

Розділ 6.
Злочини проти культурних прав
і свобод людини і громадянина

В Основному Законі України знайшли своє відображення різноманітні права і свободи людини в культурній (духовній) сфері її діяльності. В теорії права культурні права визначають як можливості (свободи) збереження і розвитку національної свідомості людини, доступу до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання і участі в подальшому їх розвитку.¹ О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько вказують, що культурні (духовні) права – це суб'єктивні права, які являють собою межі можливого, дозволеного для особи доступу до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства.² На думку В.Ф. Погорілка, у загальному розумінні ці права за своєю суттю є мірою духовності особи, яку гарантує їй держава з врахуванням умов життя й діяльності особи, суспільства і держави.³

Таким чином, головним призначенням культурних прав і свобод є забезпечення духовних потреб людини і громадянина.

За Конституцією України до культурних прав і свобод слід віднести: право на освіту (ст.53); свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ч.1 ст.54); право на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності (ч.2 ст.54); право на захист інтелектуальної власності та авторських прав (ч.1 ст.54) тощо.

У відповідності з наведеним переліком в V розділі Особливої частини КК до злочинів проти культурних прав громадян належать наступні діяння: порушення авторського права і суміжних прав – ст. 176 КК; порушення права на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію – ст.177 КК; порушення права на отримання освіти – ст.183 КК.

Безпосередніми об'єктами цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують дотримання окремих культурних прав і свобод людини і громадянина.

Стаття 176. Порушення авторського права і суміжних прав

Незаконне відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, а так

¹ Див.: Скакун О.Ф. Теория государства и права. – С.197.

² Див.: Кушніренко О.Г., Слінько Т.М., вказ. роб. - С.101.

³ Див.: Конституційне право України / За ред. Погорілка В.Ф. - К.,1999.

само незаконне відтворення, розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення, їх незаконне тиражування та розповсюдження на аудіо- та відеокасетах, дискетах інших носіях інформації, або інше умисне порушення авторського права і суміжних прав, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, -

караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, відеограм, програм мовлення та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі, -

караються штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами та строк до двох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з конфіскацією всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, відеограм, програм мовлення та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, -

караються штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, відеограм, програм мовлення та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення.

Примітка. У статтях 176 та 177 цього Кодексу матеріальна шкода вважається завданою у значному розмірі, якщо її розмір у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі – якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а завданою у особливо великому розмірі – якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

(В редакції Закону України від 9 лютого 2006 р., № 3423-IV)

Право на свободу творчості передбачено ст. 54 Конституції України. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, вільний вибір видів культурної діяльності і сприятливі умови для осіб, що займаються творчою діяльністю. Творчі працівники мають право розповсюджувати та популяризувати свої літературні та художні твори, самостійно визначати зміст і форми творчої діяльності.

Право на свободу творчості тісно пов'язане із правом кожного на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності, проголошене ч.2 ст.54 Конституції України. Ніхто не може використувати або поширювати без згоди авторів результати їхньої інтелектуальної чи творчої діяльності, за винятками, встановленими в законі.

Конституційне право громадян на свободу творчості і на результати творчої діяльності забезпечується в першу чергу цивільним законодавством. Книга четверта Цивільного Кодексу України здійснює правове регулювання та охорону основних інститутів права інтелектуальної власності, визначає об'єкти та види цього права.

В ст.420 ЦК України, зокрема, зазначається, що до об'єктів права інтелектуальної власності належать: літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення, наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові) найменування, торгівельні марки (знаки для товарів та послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці.

В залежності від виду об'єкту права інтелектуальної власності виділяють окремі види цих прав. Зокрема, авторське право і суміжні права – це інститути цивільного права, сукупність правових норм, якими регулюються особисті немайнові і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури, мистецтва (авторське право) і права виконавців, виробників фонограм, відеограм та організацій мовлення (суміжні права).¹

Крім цивільного законодавства, захист авторського права і суміжних прав здійснюється засобами адміністративного і кримінального права, при цьому останнє відіграє в цій охороні неабияку роль, адже, як зазначається в літературі, захист авторського і суміжних прав в адміністративно-правовому і цивільно-правовому порядку не відповідає сучасним вимогам і не забезпечує їх надійного та ефективного захисту. Засоби масової інформації буквально переповнені повідомленнями про широкий розмах посягань злочинного характеру на авторські та суміжні права. Масштаби порушення даних прав в Україні настільки зросли, що до нашої держави починають застосовуватись економічні санкції.²

За даними А.М.Ковалю впродовж 2002-2004 р. підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю виявлено 886 злочинів, передбачених ст.176 КК. Зокрема, в 2002 р.- 278 злочинів, направлено до суду 115 справ; в 2003 р. виявлено 297 злочинів, направлено до суду-115 справ; в 2004 р. виявлено 311 злочинів, направлено до суду 148 справ, засуджено 35 осіб.³ В 2005р. за ст.176 КК засуджено 20 осіб.

Однак, незважаючи на очевидну актуальність досліджуваної норми, в юридичній літературі в останній час широко обговорюється доцільність кримінально-правової охорони інтелектуальної власності. Так, А.М.Коваль наголошує, що кримінально-правова охорона в сфері зазначених прав необхідна і є досягненням сучасного зако-

¹ Див.: Юридична енциклопедія / За ред. Ю.С. Шемшученко, М.П. Зяблюк, В.П. Горбатенко та ін. -1 том. - К., 1998. - С.31.

² Див.: Право інтелектуальної власності: Підр. для студ. вищ. навч. закл // За ред. О.А. Підопригори, О.Д. Святоцького. - К., 2002. - С.441.

³ Див.: Коваль А.М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав. Теорія і практика. - К., 2005. - С.24.

нодавства.¹ М.І. Хавронюк, навпаки, вважає, що немає сенсу застосовувати кримінальну відповідальність за порушення авторських та суміжних прав, а також прав промислової власності.² Лихова С.Я. визнає необхідність існування даної норми, але бачить її місце в V1 розділі Особливої частини КК “Злочини проти власності”, вказуючи, що як і злочини проти власності, злочини проти інтелектуальної власності посягають на предмет, який є об’єктом права власності.³

На нашу думку, вказані протиріччя викликані неоднозначним розумінням об’єкта цього злочину, певним підмінюванням кримінально-правових відносин цивільними відносинами, ігноруванням конституційних приписів.

Встановлена в ст.176 КК кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав, є однією з гарантій забезпечення і дотримання саме конституційних прав громадян, отже, з огляду на це, місце даної норми в системі Особливої частини КК визначене правильно, виходячи із соціальної спрямованості діяння.

Диспозиція ст. 176 КК є бланкетною, тому для з’ясування ознак цього злочину слід звертатися до наступних нормативних актів: Цивільного Кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України “Про авторське право і суміжні права” від 23 грудня 1993 р. (в ост. ред. від 9 лютого 2006 р.).⁴

Суспільна небезпечність даного злочину полягає в тому, що він завдає шкоди конституційному праву громадян на результати своєї інтелектуальної праці.

Основним безпосереднім об’єктом є суспільні відносини, що забезпечують громадянам дотримання їх авторського права і суміжних прав. Додатковим об’єктом є майнові права автора, а також порядок здійснення господарської діяльності, пов’язаної із виготовленням та розповсюдженням об’єктів інтелектуальної власності.⁵

¹ Див.: Коваль А.М., вказ. роб. - С.39-40.

² Див.: Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. - К., 2004. - С.180, 182.

³ Див.: Лихова С.Я., вказ. роб. - С.220.

⁴ Див.: ВВРУ. - №43. - 2002. - Ст.214; “Голос України” від 11.03.2006р. - №45.

⁵ Див.: Андрушко П.П. Злочини, що посягають на право інтелектуальної власності (статті 176,177,229,231 та 232 КК України) // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. - №9. - 2003. - С.21-27.

Авторське право – це особисті немайнові та майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури та мистецтва.

До особистих немайнових прав належать: право вимагати визнання свого авторства; право забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені; право вибору псевдоніму; право протидіяти будь-якому спотворенню, перекрученню творів; право на обнародування.

Майновими правами автора є: право використання (у тому числі продаж, прокат, здача в найом, тощо); право відтворення, публічного виконання, показу; право на переклад, на імпорт творів науки, літератури, мистецтва.

Охороні підлягають як опубліковані, так і неопубліковані твори в галузі науки, літератури, мистецтва, незалежно від їх призначення, жанру, достоїнства, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо), а також способу відтворення, який виражений в усній, письмовій чи будь-якій іншій формі.

Суміжні права – це права виконавців, виробників фонограм, відеограм та програм (передач) організації мовлення, пов'язані із використанням цих творів на законних умовах.

Потерпілим від даного злочину є фізична особа: суб'єкт авторського права – творець (автор твору науки, літератури, мистецтва, винахідник, тощо); і суб'єкт суміжних прав – виконавець, виробник фонограми, відеограми, тощо, а також інші фізичні особи, які набули авторських чи суміжних прав за законом чи договором.

Зазначимо, що в науковій літературі наразі немає однозначного підходу до визначення такої ознаки, як потерпілий. Так, одні автори визнають в якості потерпілого від цього злочину як фізичних, так і юридичних осіб.¹ Інші вказують, що ст.176 КК має своєю метою охорону результатів творчої діяльності людини та забезпечує захист її моральних та матеріальних інтересів,

¹ Див.: наприклад: Андрушко П.П. Законодавча техніка Кримінального кодексу України 2001 р. та її вплив на тлумачення його норм // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування та вивчення: Матер. міжнар.наук.практ. конфер. - К. - Х., 2002. - С.28; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х част. // За ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. - Особ. част. - К., 2001. - 184.

що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.¹

На нашу думку, при визначенні потерпілого не слід забувати наступне. По-перше, потерпілий - це поняття переважно процесуальне, а не матеріальне. Так, згідно з ч.1 ст.49 КПК України, потерпілим від злочину визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Отже, потерпілий - це окремий індивід, фізична особа, що постраждала від злочину. Згідно з КПК потерпілий є учасником кримінального процесу, він має певні процесуальні права та обов'язки. Юридична особа за чинним законодавством не може виступати потерпілим.

По-друге, для більшості злочинів ознаки, що характеризують особу потерпілого, не мають кримінально-правового значення. Однак, серед них є і такі діяння, в яких ознаки потерпілого прямо зазначені в законі і впливають на кваліфікацію. Зокрема, із кола злочинів, що нами розглядалися в цій роботі, це: примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду (ч.2 ст.180 КК), грубе порушення угоди про працю, вчинене стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України (ч.2 ст.173 КК) тощо. Також окремі ознаки потерпілого можуть визнаватись обставинами, що обтяжують покарання (наприклад, п.п.6, 7, 8 ст. 67 КК).

В диспозиції ст.176 КК ознаки потерпілого не визначені і не впливають на кваліфікацію цього злочину. В той же час із соціальної спрямованості даного діяння і його місця в системі Особливої частини КК можна зробити висновок, що воно завдає шкоди конституційному праву людини і громадянина на результати своєї інтелектуальної праці. Тому, з огляду на сказане і з врахуванням положень ч.1 ст.49 КПК України, в якості потерпілого тут доцільно визнавати саме фізичну особу: суб'єкта авторського права чи суміжних прав.

Якщо ж підприємство, організація чи установа (юридичні особи), зазнали матеріальної шкоди від цього злочину і пред'явили вимогу про відшкодування збитків, то за ст.50 КПК вони визнаються цивільними позивачами в кримінальній справі, а їх авторські

¹ Див.: Лихова С.Я., вказ роб. – С.185, 195-196.

та суміжні права забезпечуються і захищаються шляхом подачі до суду відповідного цивільного позову.

Даний злочин є предметним. За ст.176 КК предметом порушення авторських прав визнаються твори літератури, науки, мистецтва: опубліковані чи неопубліковані; музичні твори (з текстом і без тексту); скульптури, картини, ілюстрації, перекази, комп'ютерні програми, фотографії тощо. Предметом порушення суміжних прав є виконання, фонограми, відеограми, програми мовлення.

В.Б. Харченко, дослідивши предмет цього злочину, зробив висновок, що він має наступні ознаки: 1) субстанціональну; 2) економічну; 3) соціальну; 4) юридичну. На думку автора, субстанціональна ознака вказує, що предметом злочину при порушенні авторського права та суміжних прав можуть бути як фізичні (матеріальні) речі, наприклад, примірники творів, так і предмети нематеріальні, наприклад, виконання. Економічна ознака предмету порушень, що розглядаються, полягає в тому, що твори, фонограми мають визначену міну вартість, тобто є товаром. Визначена цінність предметів авторського права та суміжних прав для суспільства, як і витрати людської праці при їх створенні, становлять соціальну ознаку предмета цього злочину. Нарешті, юридична ознака свідчить про те, що даний предмет може бути визнано об'єктом авторського права або суміжних прав, тобто він є твором, виконанням або програмою мовлення; на нього поширюються терміни охорони виключного майнового права володільців.¹

Погоджуючись в цілому із таким розумінням ознак предмета злочину, передбаченого ст.176 КК, зазначимо, що на нашу думку : 1) нематеріальні речі все ж таки повинні мати певний об'єктивний вираз, закріплюватись на будь-яких матеріальних носіях, мати матеріальну форму, тобто бути речами матеріального світу, а не просто невизначеною субстанцією з творчим змістом; 2) юридичну ознаку предмета можна доповнити вказівкою на те, що він повинен належати потерпілому на праві інтелектуальної власності; 3) щодо соціальної ознаки, то доцільно конкретизувати, що даний предмет створюється шляхом саме творчої діяльності і має бути новим і оригінальним за змістом чи формою.

¹ Див.: Харченко В.Б. Кримінально- правова охорона авторського права та суміжних прав. Автореф... дис. канд. юрид. наук. - Х., 1996. - С.13.

Не є предметом цього злочину звичайна прес-інформація (новини, повідомлення), офіційні документи та їх офіційні переклади, державні символи, грошові знаки, емблеми тощо, затверджені органами державної влади. Також не визнаються предметом думки, ідеї, наукові концепції, які не мають матеріального втілення і не зафіксовані на матеріальних носіях.

Відповідно до Закону України “Про авторське право і суміжні права,” твір – це оригінальний, як обнародований так і не обнародований продукт творчої праці вченого, письменника, художника. Твору притаманні такі ознаки, як: об’єктивна форма, в якій він виражається; належність до сфери науки, літератури чи мистецтва; наявність творчої діяльності при його створенні.¹

Виконання – це подання за згодою суб’єктів авторського права або суміжних прав творів, виконань, фонограм, передач організацій мовлення шляхом декламації, гри, співу танцю та іншими способами як безпосередньо, так і за допомогою пристроїв, у місцях, де присутні чи можуть бути присутніми особи, що не належать до кола сім’ї або близьких знайомих цієї сім’ї, незалежно чи присутні вони в одному місці і в один і той самий час, чи в різних місцях і в різний час.

Фонограма – це звукозапис на відповідному носії (магнітній стрічці, магнітному диску, тощо) виконання або будь-яких звуків, крім звуків у формі запису, що входить до аудіовізуального твору.

Відеограма – це відеозапис на відповідному матеріальному носії (магнітній стрічці, магнітному диску тощо) виконання або будь-яких рухомих зображень, крім зображень у вигляді запису, що входить до аудіовізуального твору.

Програма мовлення – це програма, яка містить певні передачі і може бути сповіщена шляхом ретрансляції або в інший спосіб: телевізійний фільм, концерт, інтерв’ю, телевізійна гра, ток-шоу, репортаж тощо.

Об’єктивна сторона злочину, передбаченого ч.1 ст.176 КК, виражається у вчиненні будь-якої із дій,² які альтернативно визначені

¹ Див.: Харченко В.Б., вказ роб. - С.15.

² В літературі висловлена думка, що “інше умисне порушення авторського права та суміжних прав” можливе і у формі бездіяльності. Див.: Коваль А.М., вказ роб. - С.60-61.

в законі: 1) незаконне відтворення; чи 2) незаконне розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення; чи 3) незаконне тиражування та розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації; чи 4) інше умисне порушення авторського права і суміжних прав.

Відтворення – це виготовлення одного або більше примірників твору або фонограми в будь-якій матеріальній формі, в тому числі у звуко- і відеозапису, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер, без згоди суб'єктів авторського права. Примірник – це результат будь-якого відтворення оригіналу.

Під незаконним розповсюдженням слід розуміти будь-які дії (продаж, здача в оренду), що спрямовані на доведення об'єкта авторського права до відома інших осіб без згоди автора .

Незаконне тиражування та розповсюдження – це відтворення у великій кількості зазначених об'єктів для наступної їх реалізації різними способами, за допомогою яких ці об'єкти пропонуються публіці.

Інше умисне порушення передбачає скоєння винною особою будь-яких дій, які вчинені без згоди автора і завдають шкоди його авторським чи суміжним правам: “піратство”, плагіат, переробки творів, тощо.

Цей злочин має матеріальний склад. Обов'язковими ознаками його об'єктивної сторони, крім зазначених дій, є настання суспільно небезпечних наслідків: завдання зазначеним діянням шкоди у значному розмірі і наявність причинного зв'язку між порушенням авторських та суміжних прав і шкодою, яка настала.

Поняття значного розміру матеріальної шкоди визначається в примітці до ст.176 КК і складає суму коштів, яка в двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

При визначенні розміру матеріальної шкоди, спричиненої порушенням авторського права і суміжних прав, необхідно керуватись п.22.5. ст.22 Закону України “Про податок з доходів фізичних осіб”

від 22 травня 2003р.¹, згідно з яким “якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 6.1.1. пункту 6.1. ст.6 цього Закону для відповідного року з урахуванням положень п.22.4. цієї статті.

Згідно з п.6.1.1. п.6.1. ст.6 даного Закону податкова соціальна пільга визначається у розмірі, що дорівнює 50 відсотків однієї мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць), встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку.”

На перехідний період з 1 січня 2004 року по 31 грудня 2006 р. в п. 22.4. ст.22 цього Закону встановлюються такі розміри податкової соціальної пільги: у 2004 році – у розмірі 30 відсотків суми податкової соціальної пільги, визначеної у підпункті 6.1.1. пункту 6.1. ст.6 цього Закону; у 2005 –2006 році – у розмірі 50 відсотків суми податкової соціальної пільги; у 2007 році – у розмірі 100 процентів податкової соціальної пільги, визначеної у підпункті 6.1.1. пункту 6.1. ст. 6 цього Закону.

Порядок вживання вказаного закону в кримінальному праві розглядається в постанові Пленуму Верховного Суду України від 28 травня 2004 р. №9 “Про деякі питання застосування судами України адміністративного та кримінального законодавства у зв’язку з набранням чинності Законом України від 22 травня 2003 р. “Про податок з доходів фізичних осіб”.² Зокрема в.п.2 та п.3 постанови Пленум роз’яснює, що “для вирішення питання про наявність складу адміністративного правопорушення або злочину в діяннях, які були вчинені до 1 січня 2004 р., а також для їх кваліфікації положення закону не застосовуються. У таких випадках розрахунки провадяться виходячи із неоподаткованого мінімуму доходів громадян в розмірі 17 гривень.

Визнаючи діяння, вчинене після 1 січня 2004 р. таким, яке тягне кримінальну відповідальність, та кваліфікуючи його, – у разі коли

¹ Див.: Урядовий кур’єр.-2003. - 12 липня. - №127.

² Див.: Вісник Верховного Суду України. - 2004. - №6. - С.29.

настання відповідальності чи кваліфікація обумовлені певною кількістю неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, – необхідно виходити з того, що сума такого мінімуму дорівнює розміру податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 6.1.1. п. 6.1. ст. 6 Закону для відповідного року (з урахуванням положень п. 22.4 ст.22 Закону.

При вирішенні питання про відповідальність за продовжуваний злочин чи про його кваліфікацію у випадках, коли одні діяння були вчинені до, а інші – після 1 січня 2004 р., треба виходити з кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або кількості розмірів податкової соціальної пільги, вирахованих за кожний період окремо.”

Щодо встановлення причинного зв'язку, то він, як свідчить правозастосовча практика, в цьому злочині має безпосередній характер і, як правило, призюмується. Так, в кримінальній справі по обвинуваченню К. у вчиненні злочину, передбаченому ч.2 ст.176 КК, причинний зв'язок між діянням винної особи та наслідками було встановлено таким чином: “у зв'язку з перевіркою павільйону підприємця К., під час якої співробітниками міліції було вилучено приблизно 1000 контрафактних компакт-дисків, на частину яких у кількості 171 примірника суміжні права належать товариству з обмеженою відповідальністю “К” і враховуючи, що між цим товариством і К. договір на передачу відповідних суміжних прав не укладався, останній своїми протиправними діями, пов'язаними з реалізацією контрафактних компакт-дисків, порушив виключні суміжні права товариства та завдав матеріальної шкоди в розмірі 10 260 грив.¹

Злочин, що розглядається, буде вважатися закінченим з моменту настання матеріальної шкоди у значному розмірі і встановлення необхідного причинного зв'язку між діянням і цими наслідками.

Якщо порушення авторського чи суміжних прав поєднане із порушенням законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорту дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорту обладнання чи сировини для їх виробництва, то крім ст.176 КК, такі дії додатково кваліфікуються за ст.203¹ КК.

¹ Див.: Коваль А.М., вказ. роб. - С.79.

Крім того, за наявності підстав, порушення авторського права і суміжних прав може кваліфікуватися за сукупністю зі злочинами в сфері господарської діяльності, які передбачені ст.ст. 203, 204, 205, 209, 212, 216, 225, 229 КК.

В тих випадках, якщо предмет даного злочину було викрадено (наприклад, викрадено скульптуру, картину, тощо) або умисно знищено, то за наявністю до того підстав вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів ст.176 КК і як відповідний злочин проти власності: ст.ст.185 чи 194 КК.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини, на яку вказує незаконність вчинюваних дій. Винна особа усвідомлює, що посягає на авторські або суміжні права іншої особи, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді значної матеріальної шкоди потерпілому і бажає або свідомо припускає їх настання. Мотиви і мета злочину на кваліфікацію не впливають. Найтипівішими мотивами є корисливість, кар'єризм, заздрість, тощо.

Суб'єкт злочину за ч.1 ст.176 КК загальний: фізична осудна особа, що досягла віку шістнадцяти років. В якості суб'єкта також може визнаватись автор твору, якщо він приховав співавторство іншої особи.

За ч.2 ст.176 КК настає відповідальність за ті самі дії, якщо вони були вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі. Згідно з приміткою до ст.176 КК, великим розміром шкоди слід вважати таку, якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

В ч. 3 ст.176 КК говориться про дії, передбачені ч.1 та 2 статті, якщо вони були вчинені службовою особою з використанням службового становища, або організованою групою, або спричинили шкоду в особливо великому розмірі. Такою шкодою визнається сума збитків, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Вчинення цього злочину службовою особою є спеціальним видом службового зловживання, тому при кваліфікації застосовувати ст.364 КК не потрібно. Одночасне застосування цих норм можливе лише у випадку реальної сукупності таких злочинів.

Стаття 177. Порушення права на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію

1. Незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, сорту рослин, раціоналізаторської пропозиції, привласнення авторства на них, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, -

караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі, -

караються штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою із використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, -

караються штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення.

(В редакції Закону України від 9 лютого 2006 р. № 3423-IV)

Конституційні права громадян на свободу творчості і на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності охороняються не тільки ст.176 КК, але і ст.177 КК, що передбачає відповідальність за порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію, які також визнаються об'єктами права інтелектуальної власності (ст.420 ЦК). Вказана норма є однією із гарантій дотримання закріпленого в ст.41 Основного Закону України права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної та творчої діяльності.

Диспозиція ст.177 КК має високий рівень бланкетності, тому для з'ясування ознак вказаного складу злочину обов'язково належить звертатися до нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини з приводу права на об'єкти промислової власності. Зокрема, це Цивільний Кодекс України, Закони України : "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" від 15 грудня 1993р.(в ред. від 1 червня 2000 р., зі змінами на 22 травня 2002р.),¹ "Про охорону прав на промислові зразки" від 15 грудня 1993р.(в ред. зі змінами на 22 травня 2003 р.),² "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" від 15 грудня 1993 р. (в ред. на 22 травня 2003р.),³ "Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем" від 5 листопада 1997р.,⁴ "Про охорону прав на сорти рослин" від 17 січня 2002р.⁵ тощо.

Суспільна небезпечність даного злочину полягає в тому, що він завдає шкоди конституційному праву громадян на результати своєї інтелектуальної праці.

Основний безпосередній об'єкт цього діяння – це суспільні відносини, що забезпечують громадянам дотримання їх прав в галузі промислової власності, яка є видом інтелектуальної власності. Додатковим об'єктом можуть визнаватись майнові права потерпілого, а також порядок здійснення господарської діяльності, пов'язаної із

¹ Див.: ВВРУ. - №35. - 2003. - Ст.271.

² Див.: ВВРУ. - №7. - 1994. - Ст.34.

³ Див.: ВВРУ. - №35. - 2003. - Ст.271.

⁴ Див.: ВВРУ. - №8. - 1998. - Ст.28.

⁵ Див.: ВВРУ. - №23. - 2002. - Ст.163.

виготовленням, використанням та розповсюдженням об'єктів інтелектуальної власності.

Обов'язковою ознакою злочину є потерпілий, а саме: а) винахідник, який створив винахід чи корисну модель; б) автор промислового зразка; в) автор топографії інтегральної мікросхеми; г) автор раціоналізаторської пропозиції; д) автор сорту рослин, є) а також правонаступники автора та патентоволодільці.

Цей злочин має предмет, який прямо визначено в диспозиції ст.177 КК. Відповідно до закону, предметом є винахід, корисна модель, промисловий зразок, топографія інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторська пропозиція. За своїм змістом він являє собою результат наукової чи творчої діяльності, яка може стосуватися різних сфер суспільного життя: промисловості, сільського господарства, охорони здоров'я тощо. За ознаками предмет злочину, що розглядається, є подібним до предмету злочину “Порушення авторського права і суміжних прав” (ст.176 КК) з деякими уточненнями: він повинен мати відповідний винахідницький, технічний чи науковий рівень; бути придатним для промислового використання і мати позитивний (економічний) ефект для певної галузі.

Винахід – це нове технічне (технологічне) рішення в будь-якій галузі, що відповідає умовам патентоздатності. Об'єктом винаходу може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізмів, культура клітин рослин і тварин тощо) або процес у будь-якій сфері технологій, а також спосіб і застосування раніше відомого продукту чи способу за новим призначенням.

Корисна модель – це нове і придатне для промислового використання конструктивне виконання засобів виробництва і предметів споживання, а також їх складових частин (пристрій тощо).

Промисловий зразок є результатом творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання: форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, які визначають зовнішній вигляд промислового виробу.

Топографія інтегральної мікросхеми – це зафіксоване на матеріальному носії просторово-геометричне розміщення сукупності елементів мікросхеми та єднань між ними.

Сорт рослин – штучно відібрана сукупність рослин у межах одного й того ж ботанічного таксону з притаманними їм біологічними ознаками і властивостями, що характеризують їх спадковість, яка має хоча б одну відмінність від відомих сукупностей рослин того ж ботанічного таксону і може вважатися єдиною з точки зору придатності для відтворення сорту. Категоріями сорту є клон, лінія, гібрид, популяція.

Раціоналізаторська пропозиція – це визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності, наприклад, конструктивні зміни виробів, вдосконалення технології чи устаткування, що сприяє підвищенню рівня виробництва, тощо. Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес, а обсяг пропозиції визначається її описом, а також кресленнями, якщо вони подані.

Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок та на сорт рослин засвідчується патентом. Патентом визнається державний охоронний документ, який засвідчує набуття права інтелектуальної власності. Строки дії патентів згідно з ЦК України наступні: на сорт рослин – тридцять років (щодо дерев та винограду – тридцять п'ять років); на винахід – двадцять років, на промисловий зразок – п'ятнадцять років, на корисну модель – десять років з моменту дати подання заявки в установленому законом порядку.

Право інтелектуальної власності на інтегральну мікросхему засвідчується свідоцтвом, строк дії якого – десять років з дати подання відповідної заявки.

За ч.1 ст.177 КК об'єктивна сторона злочину характеризується вчиненням наступних альтернативних дій: 1) незаконного використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, сорту рослин, раціоналізаторської пропозиції; 2) привласнення авторства на них або 3) іншому порушенні права на вказані об'єкти.

Незаконне використання слід розуміти як несанкціоноване виготовлення, застосування, продаж, пропонування для продажу, ввезення або інше залучення до господарської діяльності продукту, що містить запатентований винахід, корисну модель, промисловий зразок тощо.

Незаконне привласнення авторства – це будь-які діяння, пов’язані із випуском під своїм прізвиськом результатів чужої праці, що призводить до видачі патенту або свідоцтва не автору. Привласнення авторства може стосуватись як всього винаходу, корисної моделі, промислового зразка, тощо, так і окремих їх частин. В кримінально-правовій літературі справедливо вказується, що “привласненням слід вважати також незазначення в патенті або в свідоцтві будь-кого з осіб, що безпосередньо брали участь в розробленні того чи іншого творчого об’єкта.”¹

Отже, якщо у створенні творчого об’єкту брали участь дві або більше особи, то кожна з них має право на отримання патенту чи свідоцтва. В той же час, не можна визнавати авторами фізичних осіб, які не внесли особистого творчого внеску в створення винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії мікросхеми, сорту рослин чи раціоналізаторської пропозиції, а надавали автору лише технічну, організаційну чи матеріальну допомогу, або допомагали чи сприяли оформленню необхідних документів для отримання патенту чи свідоцтва.

Інше умисне порушення права на вказані об’єкти передбачає вчинення будь-яких інших дій, що завдають шкоду зазначеним правам потерпілого, наприклад, розголошення сутності винаходу без згоди його автора.

Оскільки власник патенту може передавати право власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, тощо лише на підставі договору, то незаконне набуття права власності на них шляхом шахрайства або вимагання має кваліфікуватися відповідно за ст.190 КК або 189 КК.

Не визнаються незаконними дії особи, яка до дати подання заявки про надання патенту або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету в інтересах своєї діяльності з комерційною метою добросовісно використала в Україні технологічне (технічне) вирішення, тогочасне заявленому винаходу (корисній моделі), чи здійснила значну і серйозну підготовку до такого використання. Не визнається незаконним використання запатентованого винаходу (корисної моделі) в таких випадках: у конструкції чи при експлуатації транспортного засобу іноземної держави, який тимчасово або

¹ Див.: Красиков А.Н., вказ.роб. - С.83.

випадково перебуває у водах, повітряному просторі чи на території України; без комерційної мети; з науковою метою або у порядку експерименту; за надзвичайних обставин (стихійне лихо, катастрофа, епідемія тощо); при разовому виготовленні ліків в аптеках за рецептом лікаря; введенні в господарський обіг виготовленого із застосуванням запатентованого винаходу (корисної моделі) продукту будь-якою особою, яка придбала його без порушення прав власника (наприклад, за рішенням суду за умовами, передбаченими ст.30 Закону України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі.”) Крім того, не визнається незаконним використання предметів цього злочину з комерційною метою у випадку, коли особа придбала продукт, виготовлений із застосуванням запатентованих прав і не могла знати, що цей продукт був виготовлений чи введений в обіг з їх порушенням. Проте після одержання відповідного повідомлення власника, зазначена особа повинна припинити використання продукту або виплатити власнику відповідні кошти, розмір яких встановлюється відповідно до закону або за згодою сторін.

Цей злочин має матеріальний склад. Обов’язковими ознаками його об’єктивної сторони, крім зазначених дій, є настання суспільно небезпечних наслідків: завдання зазначеним діянням шкоди у значному розмірі, і наявність причинного зв’язку між порушенням зазначених прав на об’єкти промислової власності і шкодою, яка настала.

Поняття значного розміру матеріальної шкоди щодо цього злочину співпадає з аналогічною ознакою “порушення авторського права і суміжних прав” і визначається в примітці до ст.176 КК: значний розмір складає суму коштів, яка в двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

При визначенні конкретного розміру матеріальної шкоди за ст.177 КК також необхідно керуватись п.22.5. ст.22 Закону України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 22 травня 2003р.¹ (Див. відповідні роз’яснення з цього питання до ст.176 КК)

Злочин, що розглядається, буде вважатися закінченим з моменту настання матеріальної шкоди у значному розмірі і встановлення необхідного причинного зв’язку між діянням і цими наслідками.

¹ Див.: Урядовий кур’єр. - 2003. - 12 липня. - №127.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини, на яку вказує незаконність вчинюваних дій. Винна особа усвідомлює, що незаконно порушує право інтелектуальної власності іншої особи, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді значної матеріальної шкоди потерпілому і бажає або свідомо припускає їх настання. Мотиви і мета злочину на кваліфікацію не впливають. Найтипівішими мотивами є корисливість, кар'єризм, заздрість, тощо.

Суб'єкт злочину за ч.1 ст.177 КК загальний: фізична осудна особа, що досягла віку шістнадцяти років. В якості суб'єкта може визнаватись автор винаходу, корисної моделі, раціоналізаторської пропозиції тощо, якщо він приховав співавторство іншої особи.

За ч.2 ст.177 КК настає відповідальність за ті самі дії, якщо вони були вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі. Згідно з приміткою до ст.176 КК великим розміром шкоди слід вважати таку, якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

В ч. 3 ст.177 КК мова іде про дії, передбачені ч.1 та 2 цієї статті, якщо вони були вчинені службовою особою з використанням службового становища, або організованою групою, або спричинили шкоду в особливо великому розмірі. Такою шкодою визнається сума збитків, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Вчинення цього злочину службовою особою є спеціальним видом службового зловживання, тому при кваліфікації застосовувати ст.364 КК не потрібно. Одночасне застосування цих норм можливе лише у випадку реальної сукупності таких злочинів.

Щодо караності даного діяння в літературі була висловлена думка про помилковість включення в санкції ст.ст. 176 КК та 177 КК додаткового покарання – конфіскації майна. Так, М.І. Хавронюк дорікає законодавцю в нехтуванні положеннями Загальної частини КК і вказує, що санкції ст.176 і ст.177 КК передбачають додаткове покарання – конфіскацію, хоча остання, згідно зі ст.59 КК, може призначатися лише за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а за ч. 1 та 2 цей злочин не є особливо тяжким.¹

¹ Див.: Хавронюк М.І., вказ. роб. - С.180, 182.

Така постановка питання є некоректною. Адже в даних випадках йдеться не про конфіскацію – додаткове покарання, а про так звану спеціальну конфіскацію, яка є не видом покарання, а мірою процесуального примусу, що розповсюджується на предмети, визнані речовими доказами за справою (ст.78 КПК) і застосовується на підставі ст.81 КПК, а не ст.59 КК. Зокрема, в ст.176 КК - це конфіскація всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, відеограм, програм мовлення та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення. В ст.177 КК – конфіскація відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення. Як видно, в даних випадках в санкціях ст.176 КК і ст.177 КК передбачена саме спеціальна конфіскація, її застосування є обов'язковим для суду і не залежить від того, яке основне чи додаткове покарання призначається засудженому.¹

Слід зазначити, що віднесення деякими авторами спеціальної конфіскації до виду покарання не є випадковим і обумовлене правовою невизначеністю даного заходу. З одного боку, вона широко застосовується в санкціях чинного КК України. За нашими підрахунками в чинному КК спеціальна конфіскація передбачена в 53 санкціях, причому в ч.1 ст.244 КК вона передбачена в якості факультативної міри. Отже, законодавець наділяє цей захід примусу окремими рисами покарання. А з іншого боку, спеціальна конфіскація не є видом покарання, бо не передбачена в ст.51 КК, де міститься вичерпний перелік покарань, який не може бути довільно розширений за розсудом суду.

З метою врегулювання даного питання, в Загальній частині КК доцільно було б передбачити окрему норму, яка б закріпила кримінально-правовий статус спеціальної конфіскації, наприклад, як особливого заходу примусу, визначила підстави, умови та порядок її застосування.

Стаття 183. Порушення права на отримання освіти

1. Незаконна відмова у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності -

¹ Див. Кримінальний кодекс України. Науково практичний коментар. 3-тє видання перероб. та доп. За ред. В.В. Сташиса, В.Я.Тация. - Х., 2006. - С.207.

карається штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Незаконна вимога оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах -

карається штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Відповідно до ст. 53 Конституції України кожний громадянин має право на освіту. Освіта повинна бути спрямована на всебічний розвиток особи і усвідомлення її гідності, зміцнювання поваги до прав людини і основних її свобод, сприяння взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма націями (ст.13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.). Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту.

Згідно із Законом України “Про освіту” від 23 травня 1991р.¹, освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових та фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Реалізація права на освіту передбачає можливість громадянина одержати за своїм бажанням освіту будь-якого виду в державних і комунальних навчальних закладах, навчатися рідною мовою чи вивчати рідну мову. Конституція України гарантує загальнодоступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, розвиток різних форм навчання, надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

¹ Див.: Закон в ред. 1996 р. - ВВРУ. - 1996. - № 21. - Ст.84 .

Суспільна небезпека даного злочину полягає в тому, що він посягає на гарантоване Конституцією України право на освіту.

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують громадянам отримання освіти.

Потерпілими від цього злочину можуть бути громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які згідно з законодавством України та міжнародними договорами мають право навчатися в Україні.

За ч.1 ст.183 КК об'єктивна сторона злочину виражається в незаконній відмові в прийнятті в навчальний заклад будь-якої форми власності.

Під навчальними закладами згідно з положеннями Закону України "Про освіту" розуміють такі заклади, в яких здійснюється дошкільна, повна загальна середня освіта, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна освіта, аспірантура, докторантура з будь-якими формами навчання – денною, вечірньою, заочною, екстернатом тощо. Такими закладами в Україні є – дитячі ясла, дитячі садки, дитячі будинки, школи, колегіуми, ліцеї, гімназії, школи мистецтв, дитячо-юнацькі спортивні школи, професійно-технічні училища, вищі професійні училища, технікуми, коледжі, інститути, академії, університети, консерваторії.

Незаконна відмова в прийнятті до навчального закладу має місце там, де особі безпідставно відмовляють в реалізації її права на освіту. Вказані дії можуть проявлятися у двох формах: а) шляхом прямої відмови і б) шляхом створення для особи несприятливих умов при вступі до навчального закладу, за яких вона не може реалізувати своє право на освіту у встановленому в законі порядку.

Не може визнаватися незаконною відмовою в прийнятті до навчального закладу наявність обмежень до прийняття за медичними, віковими, професійними, творчими та іншими показниками, що встановлені відповідно до специфіки даного закладу освіти.

Даний злочин має формальний склад і є закінченим із моменту вчинення будь-яких дій, спрямованих на відмову в прийнятті до навчального закладу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що незаконно відмовляє у прий-

нятті до навчального закладу і бажає так діяти. Мотиви вчиненого діяння на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину – спеціальний: службова особа, що володіє правом прийому до навчального закладу (наприклад, директор школи, ректор вищого навчального закладу, відповідальний секретар приймальної комісії, декан факультету тощо).

У ч. 2 ст. 183 КК передбачена відповідальність за незаконну вимогу оплати за навчання в державних або комунальних навчальних закладах.

Під незаконною вимогою оплати за навчання слід розуміти: 1) прямий примус внести плату за навчання, або 2) створення для потерпілого таких умов, за яких він змушений сплатити за навчання в навчальному закладі, щоб запобігти шкоди своїм законним правам та інтересам.

Незаконною слід визнавати вимогу оплати за навчання, яка має місце в наступних випадках: а) коли вона не передбачена у даному навчальному закладі загалом або для даної категорії осіб, зокрема (наприклад, вимога сплатити кошти за підручники, охорону, перескладання заліків, додаткові заняття, тощо; б) вимагається у розмірах, інших, ніж офіційно встановлені (перерахування за навчання по контракту більшої суми, ніж в контракті передбачена); в) вимагається в іншій, ніж передбачено в договорі (контракті) формі (наприклад, заміна грошової форми оплати на натуральну).

Відповідальність за ч.2 ст. 183 КК передбачає незаконну вимогу оплати за навчання в державних та комунальних навчальних закладах. Тому пред'явлення такої вимоги у навчальних закладах іншої форми власності не містить даного складу злочину і може, за наявності до того підстав, кваліфікуватися за ст. 364 КК як зловживання владою або службовим становищем чи за ст. 365 КК як перевищення влади або службових повноважень.

За ч.2 ст.183 КК злочин також має формальний склад і буде закінченим з моменту пред'явлення особі вимоги про оплату за навчання.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що незаконно вимагає оплату за навчання і бажає так діяти.

Суб'єктом злочину за ч.2 ст.183 КК є службова особа державного чи комунального навчального закладу. З огляду на це пропози-

ція кваліфікувати незаконну вимогу оплати за навчання, якщо вона вчинена з корисливих мотивів як замах на злочин, ознаки якого передбачені ст.354 КК, нам видається сумнівною.¹ В ст. 354 КК чітко визначено, що суб'єктом даного злочину є інші, крім службових осіб, працівники державного підприємства, установи чи організації, а тому в тих випадках, коли службова особа вимагає передати гроші або інше майно їй особисто, вчинене за наявності до того підстав, утворює склад вимагання хабара і кваліфікується за відповідною частиною ст. 368 КК. При цьому додаткова кваліфікація вчиненого за ст.183 КК не потрібна.

¹ Див.: Лихова С.Я., вказ. роб. - С.236.

Висновки

В цій роботі ми зробили спробу розглянути питання кримінально-правової охорони виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Основні висновки дослідження полягають в наступному:

1. Конституція України, закріпивши в II розділі правовий статус особи, визнала пріоритет основних прав і свобод людини і громадянина серед інших конституційних приписів і визначила гарантії їх захисту. Кримінально-правова охорона конституційних прав і свобод є найважливішою з цих гарантій і забезпечується не тільки за допомогою норм V розділу Особливої частини КК України, але й іншими нормами КК України.

2. В V розділі Особливої частини КК України посягання на конституційні права особи обмежені певним колом конституційних відносин, що конкретизовано в його назві “Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина”. Така конкретизація дозволяє, по-перше, чітко визначити родовий об’єкт вказаних злочинних посягань, а, по – друге, свідчить, що кримінально-правовій охороні підлягають основні права і свободи не тільки громадян України, але також і інших осіб (іноземців, апатридів), які відповідно до Конституції України цими правами володіють і користуються.

3. Класифікацію злочинів, що передбачені в V розділі Особливої частини КК України, можна здійснювати за різними критеріями, але найоптимальнішою уявляється класифікація, заснована на сучасній концепції прав людини і громадянина, яка втілена у II розділі Конституції України. Це, зокрема, впливає із субординаційної залежності кримінального права від конституційного права, первинності норм Конституції України і другорядності приписів кримінально-правових норм.

4. Зміст V розділу Особливої частини КК України в цілому є виваженим, а норми, що в ньому містяться, здатні забезпечити ефективну кримінально-правову охорону окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина, а тому пропозиції науковців (Лихова С.Я., Тростюк З.А., Навроцький В.О.) про докорінну (або суттєву) зміну (ревізію) назви розділу, його змісту, декриміналіза-

ції низки діянь, тощо, вважаємо недоцільними та передчасними, тим більше, що практика свідчить про достатні можливості чинного КК України забезпечити ефективну боротьбу зі злочинами, що тут розглядаються.

5. Однак, вважаємо, що деякі пропозиції щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод громадян, висловити необхідно.

Так, потребує обговорення питання про уточнення розташування в системі Особливої частини КК норми, яка передбачає відповідальність за незаконне перешкоджання організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст.340 КК). Не викликає сумніву, що ця норма є юридичною гарантією забезпечення конституційного права громадян на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування, яке закріплене в ст.39 Конституції України. Це є політичне право громадян, отже, основним безпосереднім об'єктом злочину, який передбачений в ст. 340 КК, слід визнавати суспільні відносини, що забезпечують дотримання даного політичного права. При цьому суспільні відносини, що забезпечують авторитет органів державної влади та органів самоврядування, тут виступають в якості додаткового об'єкта злочину, а додатковий безпосередній об'єкт не може визначати місце злочину в системі Особливої частини КК.

З огляду на сказане, дана норма повинна перебувати не в XV розділі Особливої частини КК “Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян”, а в V розділі Особливої частини КК.

6. Наступна пропозиція стосується уточнення змісту насильства в складених злочинах, відповідальність за які передбачена в ч.2 ст.157 КК, ч.2 ст.161 КК та ч.2 ст.162 КК. За своєю законодавчою конструкцією вони є одиничними складеними злочинами з неконкретизованим насильством. В диспозиціях цих статей КК не визначено, яким саме: таким, що не є небезпечним для життя чи здоров'я чи, навпаки, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого має бути насильство. В таких випадках, при кваліфікації єдиним критерієм для відмежування одиничного складеного зло-

чину від сукупності злочинів є відповідні санкції, а це не завжди вірно, адже, по-перше, санкція не визначає ні природу злочину, ні особливості його конструкції, а, по-друге, в чинному законодавстві санкції не можна вважати досконалыми, і часто оцінка законодавця не відповідає дійсному ступеню суспільної небезпеки діяння, виявляється завищеною чи, навпаки, заниженою порівняно з останнім. Виходячи зі сказаного, пропонується конкретизувати в диспозиціях ч.2 ст.157 КК, ч.2 ст.161 КК, ч.2 ст.162 КК вид фізичного насильства і, відповідно до цього, переглянути верхні межі санкцій з урахуванням ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння.

7. Потребує коригування також санкція ч.3 ст.161 КК. Наразі за кваліфікований склад цього злочину встановлено покарання майже таке, як і за ч.2 ст.161 КК (максимальна межа санкції – п'ять років позбавлення волі). Однак, за ч.3 ст.161 КК цей злочин додатково кваліфікується за наслідками у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків, що, безумовно, підвищує ступінь його суспільної небезпеки. Отже, покарання за це діяння має бути більш суворе, ніж за ч.2 ст.161 КК. До того ж санкція ч.3 ст.161 КК не узгоджується із санкцією ч.2 ст.119 КК, де за необережне вбивство двох або більше осіб передбачене покарання від п'яти до восьми років позбавлення волі.

8. Аналіз санкцій, які встановлені за злочини проби виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина дає підстави стверджувати, що при їх конструюванні законодавець масово порушує положення тих норм Загальної частини, де сформульовані підстави і порядок призначення окремих видів покарань. Особливо це стосується такого покарання, як позбавлення права займати певні посади або займатись певною діяльністю.

Так, в санкціях ч.1, 2 ст.157 КК, ч.1, 4, 5, 6, ст.158 КК, ст.170 КК дане покарання передбачено в якості **обов'язкового додаткового** покарання, хоча суб'єкт цих злочинів – загальний. Призначення спеціального покарання позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю загальному суб'єкту суперечить положенням ст.55 КК, є безпідставним, а тому потребує коригування у вказаних санкціях. Це можливо наступним чином: а) або виключити вказане додаткове покарання із санкцій названих статей КК (в разі вчинення цих злочинів службовою особою закон

не забороняє застосовувати даний вид покарання на підставі лише ст.55 КК); або б) сформулювати це покарання як додаткове факультативне (в цьому разі суд не буде зобов'язаний його призначати загальному суб'єкту злочину).

9. В той же час, в санкціях ч.2, 3 ст.160 КК, ч.2 ст.161 КК, ч.2 ст.162 КК, ч.2 ст.163 КК, ч.2 ст.175 КК, ч.1 ст.184 КК позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю не передбачено навіть в якості факультативного додаткового покарання, хоча суб'єктом вказаних злочинів може визнаватись службова особа.

Для цих випадків доцільно обговорити питання про включення в санкції зазначених злочинів позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю в якості додаткового факультативного покарання. По-перше, тут існують підстави для його призначення, а по-друге, сам характер вказаних злочинів, ступінь їх суспільної небезпеки свідчить про можливість застосування даного покарання у більшості випадків їх вчинення.

10. Остання пропозиція стосується правової невизначеності спеціальної конфіскації, яка широко застосовується в санкціях чинного КК (наразі передбачена в 53 санкціях, причому в ч.1 ст.244 КК, навіть, як факультативний захід). Як видно із аналізу санкцій, законодавець наділяє цей захід примусу окремими рисами покарання, але спеціальна конфіскація не є видом покарання, бо не передбачена в ст.51 КК, де міститься вичерпний перелік покарань, який не може бути довільно розширений за розсудом суду.

З метою врегулювання даного питання, в Загальній частині КК доцільно було б передбачити окрему норму, яка б закріпила кримінально-правовий статус спеціальної конфіскації, наприклад, як особливого заходу примусу, визначила підстави, умови та порядок її застосування.

Вважаємо, що сформульовані вище зауваження і рекомендації будуть корисними як для правотворчої, так і для правозастосовчої практики.

Список використаної літератури

Нормативні акти

1. Конституція України.
2. Международные акты о правах человека. Сборник документов.-М.,1998.
3. Международные акты о правах человека. Сборник документов. 2-е изд.-М.,2002.
4. Цивільний кодекс України. - К., 2005.
5. Сімейний кодекс України. - К., 2004.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України. - К., 2005.
7. Кодекс законів про працю України. - К., 2005.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення. -К., 2005.
9. Закон України “Про міліцію” від 20 грудня 1990 р., в ред. 3 березня 2005 р.
10. Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 р.
11. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р..
12. Закон України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р.
13. Закон України “Про вибори народних депутатів України” в ред від 7 липня 2005 р..
14. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про вибори Президента України” в ред. від 18 березня 2004 р.
15. Закон України “ Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 6 квітня 2004 р.
16. Закон України “Про всеукраїнський та місцевий референдум” від 3 липня 1991 р.
17. Закон України “Про політичні партії” від 5 квітня 2001 р.
18. Закон України “ Про об’єднання громадян” від 16 червня 1992р.
19. Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 р.
20. Закон України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” від 2 жовтня 1992 р.
21. Закон України “Про оплату праці” від 24 березня 1995 р.

22. Закон України "Про зайнятість населення" від 1 березня 1991р., (в ред. 19 березня 2005 р.).
23. Закон України "Про порядок вирішення трудових спорів (конфліктів)" від 3 березня 1998 р.
24. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 9 липня 2003 р.
25. Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення" від 9 липня 2003 р.
26. Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" від 21 листопада 1992 р. в ред. від 22 березня 2001 р.
27. Закон України "Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати" від 19 жовтня 2000 р.
28. Закон України "Про авторське право і суміжні права" в ред. від 20 листопада 2003 р.
29. Закон України "Про охорону прав на промислові зразки" від 15 грудня 1993 р. зі змінами на 22 травня 2003 р.
30. Закон України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" від 15 грудня 1993 р. в ред. від 22 травня 2003 р.
31. Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22 травня 2003 р.
32. Закон України "Про освіту" від 23 травня 1991 р. в ред. 1996р.
33. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 1982р.
34. Конвенція про права дитини, ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р.
35. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення" від 28 серпня 2003 р. №1377, зі змінами від 25 березня 2006 р., №367.
36. Постанова Кабінету Міністрів України "Про перелік платних послуг, які можуть надаватись в державних та комунальних закладах охорони здоров'я, вищих медичних навчальних закладах та науково-дослідних установах" від 17 вересня 1996 р., зі змінами 2002 та 2005 р.
37. Офіційний вісник України. - №23. - 2002.

Наукова література

1. Азаров Д.С. Окремі проблеми кримінальної відповідальності за незаконне розголошення лікарської таємниці // Життя і право. - 2004. - №6.
2. Андрусяк Т.Г. Теорія держави і права. - Львів, 1997.
3. Андрушко П.П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні. - К., 2004.
4. Андрушко П.П. Злочини, що посягають на право інтелектуальної власності (статті 176, 177, 229, 231 та 232 КК України // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. - 2003. - №9. - С.20.
5. Андрушко П.П. Законодавча техніка Кримінального кодексу України 2001 р. та її вплив на тлумачення його норм // Новий КК України: питання застосування та вивчення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - К. - Х., 2002.
6. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. Учебник для вузов. - М., 2001.
7. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. - К., 1980.
8. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. - Днепропетровск, 1992.
9. Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение. - М., 1967.
10. Готін О.М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. - Луганськ, 2006.
11. Гуторова Н.А. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. - Х., 2004.
12. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. - М., 1947.
13. Законодавство про вибори народних депутатів України. - Х., 2006.
14. Зинченко И.А. Составные преступления. - Х., 2005.
15. Ивлев Ю.В. Логика. - М., 1992.
16. Коваль А.М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав. Теорія і практика. - К., 2005.
17. Костарева Т.А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве. - Ярославль, 1993.
18. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. 3-е изд., пер. и доп. - М., 2004.

19. Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін. - К. - Х., 2003.
20. Конституційне право України. За заг. ред. В.Ф.Погорілка. -К., 1999.
21. Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана политических, гражданских и иных конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. - Саратов, 2000.
22. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник. За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. - К., 2004.
23. Кримінальне право України. Особлива частина. Підручник. За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. - К., 2004.
24. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. - К., 2002.
25. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. 3-тє вид., перер. та доп. За заг. ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. - Х., 2006.
26. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. - М., 1999.
27. Курс уголовного права: Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комиссарова. - М., 2002. - Т.3.
28. Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи людини і громадянина. - Х., 2001.
29. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України). - К., 2006.
30. Мачковский Л.Г. Охрана личных, политических и трудовых прав в уголовном законодательстве России и зарубежных государств. - М., 2004.
31. Медина Л.П. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян України (ст.ст.157, 158, 159 КК України). - Автореф. дис.... канд.юрид.наук. - К., 2004.
32. Мельник М.І. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав. - К., 2005.
33. Международное право. - М., 1995.
34. Мягков М.О. Перешкоджання здійсненню виборчого права: проблеми кримінальної відповідальності. Автореф. дис...канд. юрид.наук. - К., 2006.

35. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). - К., 2001.
36. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. - К., 1999.
37. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. - К., 2000.
38. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України. За заг.ред. Ю.С. Червоного. - К., 2003.
39. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., пер. та доп. / Відп. ред. С.С. Яценко. - К., 2005.
40. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. За заг. ред. Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. - К., 2005. - Книга друга
41. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., перер. та доп. За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - К., 2003.
42. Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. - СПб, 2003.
43. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация). - М., 1982.
44. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 14 изд. - М., 1982.
45. Павликівський В.І. Практика захисту трудових прав громадян кримінальним законодавством. - Х., 2005.
46. Павликівський В.І. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про працю, не пов'язані з посяганнями на життя та здоров'я. - Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Х., 2004.
47. Панов Н.И. Квалификация насильственных преступлений. - Х., 1987.
48. Познышев С.В. Основные вопросы учения о наказании. - М., 1904.
49. Права человека. Учебник для вузов / Отв.ред. Е.А. Лукашева. - М., 1999.
50. Право інтелектуальної власності: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.А. Підопригори, О.Д. Святоцького. - К., 2002.

51. Примерный уголовный кодекс США. – М., 1969.
52. Рабинович П.М. Основні права людини: поняття, класифікація, тенденції / Український часопис прав людини. - К., 1995.
53. Рабинович П.М. Основи загальної теорії держави і права. - К., 1995.
54. Рабинович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина. Навч. посібник. - К., 2004.
55. Румянцев О.Г., Додонов В.Н. Юридический энциклопедический словарь. – М., 1997.
56. Российское уголовное право: Особенная часть: Учебник под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. - М., 1997.
57. Російсько-український тлумачний словник. – Х., 2004.
58. Самощенко И.В. Понятие угрозы в уголовном праве. - Х., 2005.
59. Серебренникова А.В. Уголовно-правовое обеспечение конституционных прав и свобод человека и гражданина по законодательству Российской Федерации и Германии. – М., 2005.
60. Скакун О.Ф. Теория государства и права. – Х., 2002.
61. Слїнько Т.М., Кушніренко О.Г. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні. – Х., 1998.
62. Тихий В.П. Відповідальність за порушення виборчого законодавства / Вибори Президента України –2004: проблеми теорії та практики. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. – Київ, 9-10 червня, 2005. – К., 2005.
63. Тлумачний словник української мови. - Х., 2002.
63. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. – М., 1957.
64. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини КК України. - К., 2003.
65. Тростюк З.А. Коментар до статті 387 Особливої частини Кримінального кодексу України “Розголошення даних досудового слідства або дізнання” // Кримінальне право. - 2006. - №9.
66. Трудовое право Украины в вопросах и ответах. / Под ред. Г.С. Гончаровой, В.В. Жернакова, С.Н. Прилипка. – Х., 2004.
67. Тютюгин В.И. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью как вид наказания по советскому уголовному праву. – Х., 1982.
68. Тютюгин В.И.. Соотношение норм Общей части УК Украины о наказании и санкций статей Особенной части // Проблемы законности. – 2006. №78.

69. Уголовное право России: Особенная часть. Первый полутом / Под ред. Г.Н.Борзенкова и В.С.Комиссарова. – М., 2005.
70. Уголовное право России: Часть Особенная: Учебник для вузов / Под ред. проф. Кругликова Л.Л. – М., 1999.
71. Филиппов П.А. Уголовно-правовая защита прав интеллектуальной собственности в Российской Федерации. – М., 2003.
72. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. - К., 2004.
73. Харченко В.Б. Кримінально-правова охорона авторського права та суміжних прав. Автореф. дис... канд.юрид.наук. - Х., 1996.
74. Шумак І.О. Громадянські права і свободи за Конституцією України. Дис. канд.юрид.наук. – К., 2000.
75. Юзікова Н.С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх. Дис.канд.юрид.наук. – Одеса, 1999.
76. Юридична енциклопедія / За ред. Шемшученко Ю.С., М.П. Зяблюк, В.П. Горбатенко та ін., 1 том. – К., 1998.
77. Яценко С.С. Злочини міжнародного характеру // Юридична енциклопедія. – Т.2 -К., 1999.
78. Яценко С.С. Уголовно-правовая охрана общественного порядка (сравнительно-правовое исследование). Дис. ... докт.юрид. наук. – К., 1989.

Судова практика

1. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963-2000) Офіц. видання у 2-х томах / За ред. Бойка В.Ф. -Т.1. - К., 2000.
2. Практика судів України з кримінальних справ. 2001-2005. За заг.ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса. – К., 2005.
3. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972-2004). - Х., 2004.
4. Вісник Верховного Суду України. - №10. - 2006.
5. Вісник Верховного Суду України. - №1. - 2004.
6. Вісник Верховного Суду України. - №6. - 2004.
7. Вісник Верховного Суду України. - №4. - 2004.
8. Вісник Конституційного Суду України. - №2.
9. Бюллетень Верховного Суда ССРСР. - 1989. - №1.
10. Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 1997-2001 / Відповід. ред. к.ю.н. П.Б. Євграфов. - К., 2001.

ДО РОЗДІЛІВ 1 ТА 2

Конституція України

(витяг)

Розділ II

**ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ
ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА**

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Стаття 25. Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.

Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі.

Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Стаття 26. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям.

Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання

заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Стаття 36. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

Стаття 37. Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку - з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Стаття 40. Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Стаття 44. Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Стаття 45. Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Стаття 46. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 47. Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Стаття 51. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у

державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Стаття 55. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Стаття 56. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Стаття 57. Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

Стаття 58. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

Стаття 59. Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Стаття 60. Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

Стаття 61. Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Стаття 62. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Стаття 63. Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Стаття 64. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки.

Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

ДО РОЗДІЛУ 3

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про міліцію

(від 20 грудня 1990 р., зі з змінами і доповненнями,
внесеними Законами України)

(витяг)

Стаття 11. Права міліції

Міліції для виконання покладених на неї обов'язків надається право:

1) вимагати від громадян і службових осіб, які порушують громадський порядок, припинення правопорушень та дій, що перешкоджають здійсненню повноважень міліції, виносити на місці усне попередження особам, які допустили малозначні адміністративні порушення, а в разі невиконання зазначених вимог застосовувати передбачені цим Законом заходи примусу;

2) перевіряти у громадян при підозрі у вчиненні правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи, необхідні для з'ясування питання щодо додержання правил, нагляду і контролю за виконанням яких покладено на міліцію;

3) викликати громадян і службових осіб у справах про злочини та у зв'язку з матеріалами, що знаходяться в її провадженні, в разі ухилення без поважних причин від явки за викликом піддавати їх приводу у встановленому законом порядку;

4) виявляти і вести облік осіб, які підлягають профілактичному впливу на підставі та в порядку, встановлених законодавством, виносити їм офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки;

5) затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях:

осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, обвинувачених, які переховуються від дізнання, слідства чи суду, засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання, - на строки і в порядку, передбачені законом;

осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту, - на строк, встановлений судом, але не більше десяти діб;

осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, для складання протоколу або розгляду справи по суті, якщо ці питання не можуть бути вирішені на місці, - на строк до трьох годин, а у необхідних випадках для встановлення особи і з'ясування обставин правопорушення - до трьох діб з повідомленням про це письмово прокуророві протягом 24 годин з моменту затримання;

неповнолітніх віком до 16 років, які залишилися без опікування, - на строк до передачі законним представникам або до влаштування у встановленому порядку, а неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння і не досягли віку, з якого

настає кримінальна відповідальність, - до передачі їх законним представникам або направлення у приймальники-розподільники, але не більш як на 8 годин;

осіб, які виявили непокору законній вимозі працівника міліції, - до розгляду справи судом, але не більше ніж на 24 години;

осіб, які перебували в громадських місцях у стані сп'яніння, якщо їх вигляд ображав людську гідність і громадську мораль або якщо вони втратили здатність самостійно пересуватися чи могли завдати шкоди оточуючим або собі, - до передачі їх в спеціальні медичні заклади або для доставки до місця проживання, а при відсутності таких - до їх витвердження;

осіб, яких запідозрено у занятті бродяжництвом, - на строк до 30 діб з санкції прокурора;

осіб, які ухиляються від виконання постанови суду про направлення на примусове лікування від хронічного алкоголізму або наркоманії, - на строк до 3 діб;

військовослужбовців, які вчинили діяння, що підпадають під ознаки злочину або адміністративного правопорушення, - до передачі їх військовослужбовцям Військової служби правопорядку у Збройних Силах України або військового командування;

осіб, які мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для себе і оточуючих, - до передачі їх у лікувальні заклади, але не більш як на 24 години;

6) проводити огляд осіб, зазначених у пункті 5 цієї статті, речей, що знаходяться при них, транспортних засобів і вилучати документи та предмети, що можуть бути речовими доказами або використані на шкоду їх здоров'ю;

7) складати протоколи про адміністративні правопорушення, провадити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і документів, застосовувати інші передбачені законом заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення;

8) у випадках, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, накладати адміністративні стягнення або передавати матеріали про адміністративні правопорушення на розгляд інших державних органів, товариських судів, громадських об'єднань або трудових колективів;

9) проводити в порядку провадження дізнання і за дорученням слідчих органів у кримінальних справах обшуки, вилучення, допити та інші слідчі дії відповідно до кримінально-процесуального законодавства;

10) здійснювати на підставах і в порядку, встановлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи, фото-, кіно-, відеозйомку і звукозапис, прослуховування телефонних розмов з метою розкриття злочинів;

11) проводити фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку, дактилоскопію осіб, які затримані за підозрою у вчиненні злочину або за бродяжництво, взяті під варту, звинувачуються у вчиненні злочину, а також осіб, підданих адміністративному арешту;

12) проводити кіно-, фото- і звукофіксацію як допоміжний засіб попередження протиправних дій та розкриття правопорушень;

13) вести профілактичний облік правопорушників, криміналістичний та оперативний облік в обсязі, структурі й порядку, що визначаються завданнями, покладеними на міліцію цим Законом;

14) проводити огляд поклажі, багажу та огляд пасажирів цивільних повітряних, морських і річкових суден, засобів залізничного та автомобільного транспорту згідно з чинним законодавством;

15) входити безперешкодно у будь-який час доби:

а) на територію і в приміщення підприємств, установ і організацій, в тому числі митниці, та оглядати їх з метою припинення злочинів, переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, при стихійному лихові та інших надзвичайних обставинах;

б) на земельні ділянки, в жилі та інші приміщення громадян у разі переслідування злочинця або припинення злочину, що загрожує життю мешканців, а також при стихійному лихові та інших надзвичайних обставинах;

в) до житла чи до іншого володіння особи, яка перебуває під адміністративним наглядом, з метою перевірки виконання встановлених судом обмежень.

У разі опору, вчинення протидії працівник міліції може вжити заходів до їх подолання, передбачених цим Законом;

16) перебувати на земельних ділянках, в жилих та інших приміщеннях громадян за їхньою згодою, а також на території і в приміщеннях підприємств, установ і організацій з повідомленням про це адміністрації з метою забезпечення безпеки громадян, громадської безпеки, запобігання злочину, виявлення і затримання осіб, які його вчинили;

17) одержувати безперешкодно і безплатно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян на письмовий запит відомості (в тому числі й ті, що становлять комерційну та банківську таємницю), необхідні у справах про злочини, що знаходяться у провадженні міліції. Отримання від банків інформації, яка містить банківську таємницю, здійснюється у порядку та обсязі, встановлених Законом України "Про банки і банківську діяльність";

18) повідомляти з метою профілактичного впливу державним органам, громадським об'єднанням, трудовим колективам і громадськості за місцем проживання особи про факти вчинення нею адміністративного правопорушення;

19) вносити відповідним державним органам, громадським об'єднанням або службовим особам, підприємствам, установам, організаціям обов'язкові до розгляду подання про необхідність усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень;

20) відповідно до своєї компетенції тимчасово обмежувати або забороняти доступ громадян на окремі ділянки місцевості чи об'єкти з метою забезпечення громадського порядку, громадської безпеки, охорони життя і здоров'я людей;

21) обмежувати або забороняти у випадках затримання злочинців, при аваріях, інших надзвичайних обставинах, що загрожують життю і здоров'ю людей, рух транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних шляхів; зупиняти транспортні засоби в разі порушення правил дорожнього руху, наявних ознак, що свідчать про технічну несправність транспорту або забруднення ним навколишнього середовища, а також при наявності даних про те, що він використовується з протиправною метою; оглядати транспортні засоби і перевіряти у водіїв документи на право користування й керування ними, дорожні листи і відповідність вантажів, що перевозяться, товарно-транспортним документам, наявність страхового поліса (сертифіката), про укладення договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; проводити технічний огляд автомоботранспорту;

організувати при необхідності медичний огляд водіїв, затримувати, відстороняти від керування транспортними засобами осіб, які перебувають у стані сп'яніння, а також тих, які не мають документів на право керування або користування транспортними засобами, позбавляти водіїв у передбачених законодавством випадках права керування транспортними засобами;

використовувати передбачені нормативними актами технічні засоби для виявлення та фіксації порушень правил дорожнього руху, забороняти експлуатацію транспортних засобів, технічний стан яких загрожує безпеці дорожнього руху чи навколишнього середовища або номери агрегатів яких не відповідають записам у реєстраційних документах; затримувати і доставляти у встановленому порядку транспортні засоби для тимчасового зберігання на спеціальних майданчиках чи стоянках;

відвідувати підприємства, установи й організації для виконання контрольних і профілактичних функцій щодо забезпечення безпеки дорожнього руху;

вимагати від відповідних організацій усунення порушень правил утримання шляхів, обмежувати або забороняти проведення ремонтно-будівельних та інших робіт, інших заходів на вулицях і автомобільних шляхах, якщо при цьому не додержуються вимоги по забезпеченню громадської безпеки;

22) анулювати виданий підприємству, установі й організації дозвіл на придбання, зберігання і використання зброї, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів і речовин при невиконанні встановлених правил користування і поводження з ними або при недоцільності їх дальшого зберігання, вилучати при необхідності зазначені предмети, опечатувати склади, бази й сховища, закривати стрілецькі тири і стенди, зброєремонтні та піротехнічні підприємства, магазини, що торгують зброєю і боєприпасами, до усунення порушень відповідних правил;

анулювати дозволи на придбання, зберігання і носіння зброї та боєприпасів, видані громадянам, які зловживають спиртними напоями, вживають наркотичні засоби без призначення лікаря, інші одурманюючі засоби, хворіють на психічні захворювання, та в інших випадках, передбачених законодавством;

оглядати з участю адміністрації підприємств, установ, організацій приміщення, де знаходяться зброя, боєприпаси, вибухові, наркотичні та сильнодіючі хімічні, отруйні та радіоактивні речовини і матеріали, з метою перевірки додержання правил поводження з ними;

оглядати зброю та боєприпаси, що знаходяться у громадян, а також місця їх зберігання;

23) вилучати у громадян і службових осіб предмети і речі, заборонені або обмежені в обороті, а також документи з ознаками підробки, знищувати ці предмети, речі та документи або передавати їх за призначенням у встановленому порядку;

24) вимагати від керівників підприємств, установ і організацій пояснення по фактах порушення законодавства, перевірка додержання якого віднесена до компетенції міліції, а також у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, проводити перевірки по фактах порушення законодавства, контроль за додержанням якого віднесено до компетенції міліції, вимагати проведення інвентаризацій і ревізій відповідних сфер фінансово-господарської діяльності.

Органи міліції вправі приступити до проведення перевірки суб'єктів господарської діяльності за умови наявності направлення на перевірку, яке складається за формою, встановленою Міністерством внутрішніх справ України. У направленні на перевірку зазначаються дата його видачі, назва підрозділу міліції, мета, вид, підстави, дата початку та дата закінчення перевірки, посади, звання та прізвища посадових осіб підрозділу міліції, які проведуть перевірку. Направлення на перевірку є дійсним за умови наявності підпису керівника підрозділу міліції, скріпленою печаткою органу міліції;

за рішенням суду в присутності понятих та керівників підприємств, установ, організацій, фізичних осіб, щодо яких проводиться перевірка, витребувати

і вилучати оригінали документів, що свідчать про правопорушення, зразки сировини і продукції, а до ухвалення такого рішення суду - в присутності понятих та керівників підприємств, установ, організацій, фізичних осіб, щодо яких проводиться перевірка, вивчати документи, що свідчать про правопорушення, за рахунок відповідного органу міліції робити з них копії із залишенням особам, щодо яких проводиться перевірка, опису документів, з яких виготовлено копії, опечатувати каси, склади та архіви на термін не більше 24 годин з моменту такого опечатування, зазначеного в протоколі;

25) користуватися безплатно всіма видами громадського транспорту міського, приміського і місцевого сполучення (крім таксі), а також попутним транспортом. Працівники підрозділів міліції на транспорті у межах обслуговуваних дільниць, крім цього, мають право на безплатний проїзд у поїздах, на річкових і морських суднах. Під час службових відряджень працівники міліції мають право на позачергове придбання квитків на всі види транспорту і розміщення в готелях при пред'явленні службового посвідчення і посвідчення про відрядження. В разі невідкладних службових поїздок вони забезпечуються квитками на проїзд незалежно від наявності місць;

26) використовувати безперешкодно транспортні засоби, що належать підприємствам, установам, організаціям і громадянам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, стихійного лиха, доставки в лікувальні заклади осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги, для переслідування правопорушників та їх доставки в міліцію.

Використання з цією метою транспортних засобів, що належать підприємствам, установам і організаціям, здійснюється безплатно. Відшкодування збитків та витрат за використання транспорту громадян здійснюється відповідно до вимог статті 25 цього Закону та інших актів чинного законодавства;

27) користуватися у невідкладних випадках безперешкодно і безплатно засобами зв'язку, що належать підприємствам, установам і організаціям, а засобами зв'язку, що належать громадянам, - за їх згодою;

28) користуватися безплатно засобами масової інформації з метою встановлення обставин вчинення злочинів та осіб, які їх вчинили, свідків, потерпілих, розшуку злочинців, які втекли, осіб, які пропали безвісти, та з іншою метою, що пов'язана з необхідністю подання допомоги громадянам, підприємствам, установам і організаціям у зв'язку з виконанням міліцією покладених на неї обов'язків.

Службові особи, які без поважних причин відмовились подати допомогу працівникові міліції в реалізації його прав, передбачених пунктами 24 - 28 статті 11, підлягають відповідальності за чинним законодавством;

29) матеріально і морально заохочувати громадян, які подають допомогу в охороні правопорядку та боротьбі із злочинністю;

30) зберігати, носити і застосовувати спеціальні засоби та зброю;

31) видавати у разі наявності небезпеки для життя і здоров'я особам, взятим під захист, відповідно до чинного законодавства зброю, спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку.

При здійсненні заходів із запобігання, виявлення і розкриття злочинів у сфері податкового законодавства права, передбачені пунктами 2, 3, абзацами другим, третім, четвертим, шостим пункту 5, пунктами 6 - 19, 23 - 31 частини першої цієї статті, надаються виключно органам податкової міліції у межах їх компетенції.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про оперативно-розшукову діяльність

*(від 18 лютого 1992 р., зі змінами і доповненнями,
внесеними Законами України)*

(витяг)

Стаття 8. Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність

Оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності при наявності передбачених статтею 6 цього Закону підстав надається право:

1) опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;

2) проводити контрольну та оперативну закупівлю та постачання товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. Порядок проведення оперативної закупівлі та контрольованого постачання визначається нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України, податкової міліції, Служби безпеки України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України;

3) порушувати в установленому законом порядку питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та осіб, які займаються підприємницькою

діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та брати участь в їх проведенні;

4) ознайомлюватися з документами та даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій, вивчати їх, за рахунок коштів, що виділяються на утримання підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, виготовляти копії з таких документів, за вимогою керівників підприємств, установ та організацій - виключно на території таких підприємств, установ та організацій, а з дозволу суду - витребувати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, джерело та розміри їх доходів, із залишенням копій таких документів та опису вилучених документів особам, в яких вони витребувані, та забезпеченням їх збереження і повернення у встановленому порядку;

5) проводити операції по захопленню злочинців, припиненню злочинів, розвідувально-підкривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб;

6) відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин вчиненого або такого, що готується, злочину, а також збирати відомості про протиправну діяльність підозрюваних або осіб, щодо яких провадиться перевірка;

7) негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення оперативного працівника в приміщення, транспортні засоби, на земельні ділянки;

8) здійснювати проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничала з останнім, із збереженням в таємниці достовірних даних щодо їх особистості.

Про необхідність такого проникнення вноситься постанова, яка затверджується начальником відповідного органу;

9) знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації;

10) контролювати шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштової відправлення;

11) здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів;

12) мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників;

13) встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності;

14) отримувати від юридичних та фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, які готуються або вчинені, та загрозу безпеці суспільства і держави;

15) використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб - житло, інші приміщення, транспортні засоби і майно, які їм належать;

16) створювати з метою конспірації підприємства, організації, використовувати документи, які зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативних підрозділів;

17) створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи;

18) застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю на підставах і в порядку, встановлених законами про міліцію, Службу безпеки, Державну прикордонну службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб.

Негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації проводяться за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника. Про отримання такого дозволу суду або про відмову в ньому зазначені особи повідомляють прокурору протягом доби. Застосування цих заходів проводиться виключно з метою запобігати злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. За результатами здійснення зазначених оперативно-розшукових заходів складається протокол з відповідними додатками, який підлягає використанню як джерело доказів у кримінальному судочинстві.

Виключно з метою отримання розвідувальної інформації для забезпечення зовнішньої безпеки України, запобігання і припинення терористичних актів, розвідувально-підривних посягань спеціальних служб іноземних держав та іноземних організацій зазначені заходи можуть здійснюватись в порядку, узгодженому з Генеральним прокурором України та Головою Верховного Суду України.

Для виконання окремих доручень в ході проведення оперативно-розшукової діяльності можуть залучатись працівники інших підрозділів.

При виконанні завдань оперативно-розшукової діяльності, пов'язаних з припиненням правопорушень у сфері податкового законодавства, права,

передбачені цією статтею, надаються виключно органам податкової міліції у межах їх компетенції.

Координацію дій щодо реалізації прав підрозділів, які проводять оперативно-розшукову діяльність з метою боротьби з тероризмом, здійснює Служба безпеки України.

Розвідувальним органам України надаються права, передбачені частиною першою цієї статті, крім пунктів 2, 3, 5, 6, а також пункту 7 в частині негласного виявлення та фіксування слідів тяжкого або особливо тяжкого злочину, документів та інших предметів, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину.

КОНВЕНЦІЯ

про права дитини від 20 листопада 1989 року

ДАТА ПІДПИСАННЯ УКРАЇНОЮ: 21.02.90 р.

ДАТА НАБУТТЯ ЧИННОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ: 27.09.91 р.

ДАТА РАТИФІКАЦІЇ: 27.02.91 р.

(витяг)

Преамбула

Стаття 1

Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 2

1. Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин.

2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Стаття 3

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення,

судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

3. Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

Стаття 4

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Щодо економічних, соціальних і культурних прав Держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і при необхідності в рамках міжнародного співробітництва.

Стаття 5

Держави-учасниці поважають відповідальність, права і обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних цією Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються.

Стаття 6

1. Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя.

2. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.

Стаття 7

1. Дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування.

2. Держави-учасниці забезпечують здійснення цих прав згідно з їх національним законодавством та виконання їх зобов'язань за відповідними міжнародними документами у цій галузі, зокрема, у випадку, коли б інакше дитина не мала громадянства.

Стаття 8

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.

2. Якщо дитина протизаконно позбавляється частини або всіх елементів своєї індивідуальності, Держави-учасниці забезпечують їй необхідну допомогу і захист для найшвидшого відновлення її індивідуальності.

Стаття 9

1. Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

2. Під час будь-якого розгляду згідно з пунктом 1 цієї статті всім заінтересованим сторонам надається можливість брати участь у розгляді та викладати свою точку зору.

3. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прями контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

4. У тих випадках, коли таке розлучення впливає з якого-небудь рішення, прийнятого Державою-учасницею, наприклад, при арешті, тюремному ув'язненні, висилці, депортації чи смерті (включаючи смерть, що настала через будь-яку причину під час перебування даної особи у віданні держави) одного чи обох батьків або дитини, така Держава-учасниця надає батькам, дитині чи, якщо це необхідно, іншому члену сім'ї на їх прохання необхідну інформацію щодо місцеперебування відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди добробуту дитини. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання само по собі не призводило до несприятливих наслідків для відповідної особи (осіб).

Стаття 10

1. Відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 1 статті 9 заява дитини чи її батьків на в'їзд у Державу-учасницю або виїзд із неї з метою возз'єднання сім'ї повинна розглядатися Державами-учасницями позитивним, гуманним і оперативним чином. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання не призводило до несприятливих наслідків для заявників та членів їх сім'ї.

2. Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особисті відносини і прямі контакти з обома батьками. З цією метою і відповідно до зобов'язання Держави-учасниць за пунктом 2 статті 9 Держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишити будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну. Щодо права залишити будь-яку країну діють лише такі обмеження, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), здоров'я чи моралі населення або прав і свобод інших осіб і сумісні з визначеними в цій Конвенції іншими правами.

Стаття 11

1. Держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і поверненням дітей із-за кордону.

2. З цією метою Держави-учасниці сприяють укладанню двосторонніх або багатосторонніх угод чи приєднуються до чинних угод.

Стаття 12

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

2. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Стаття 13

1. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини.

2. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні:

a) для поваги прав і репутації інших осіб; або

b) для охорони державної безпеки, громадського порядку (ordre public), або здоров'я, або моралі населення.

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.

2. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і у відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.

3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 15

1. Держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів.

2. Щодо здійснення даного права не можуть застосовуватися будь-які обмеження, крім тих, які застосовуються відповідно до закону та необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку (ordre public), охорони здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 16

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.

2. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

Стаття 17

Держави-учасниці визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують, щоб дитина мала доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цією метою Держави-учасниці:

а) сприяють засобам масової інформації у поширенні інформації і матеріалів, корисних для дитини в соціальному і культурному відношеннях та в дусі статті 29;

б) сприяють міжнародному співробітництву в галузі підготовки, обміну та поширення такої інформації і матеріалів, що надходять із різних культурних, національних і міжнародних джерел;

с) сприяють виданню і розповсюдженню дитячої літератури;

д) сприяють засобам масової інформації у приділенні особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншостей або до корінного населення;

е) сприяють розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю, враховуючи положення статей 13 і 18.

Стаття 18

1. Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

2. З метою гарантування і сприяння здійсненню прав, викладених у цій Конвенції, Держави-учасниці надають батькам і законним опікунам належну допомогу у виконанні ними своїх обов'язків по вихованню дітей та забезпечують розвиток мережі дитячих установ.

3. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами по догляду за дітьми.

Стаття 19

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведження або експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

2. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поведження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури.

Стаття 20

1. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою.

2. Держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною.

3. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання “кафала”, за ісламським правом, усиновлення або, за необхідності, направлення до відповідних установ по догляду за дітьми. Під час розгляду варіантів зміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини, її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову.

Стаття 21

Держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку, і вони:

а) забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні власті, які визначають згідно з застосовуваними законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що має відношення до справи і достовірна, що усиновлення допустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, якщо потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на усиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною;

б) визначають, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим;

в) забезпечують, щоб у випадку усиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі самі гарантії і норми, які застосовуються щодо усиновлення всередині країни;

г) вживають всіх необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб у випадку усиновлення в іншій країні влаштування дитини не призводило до одержання невинуватених фінансових вигод, пов'язаних з цією особою;

е) сприяють у необхідних випадках досягненню цілей цієї статті шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх домовленостей або угод та намагаються на цій підставі забезпечити, щоб влаштування дитини в іншій країні здійснювали компетентні власті чи органи.

Стаття 22

1. Держави-учасниці вживають необхідних заходів, щоб забезпечити дитині, яка бажає одержати статус біженця або яка вважається біженцем, відповідно до застосовуваних міжнародним або внутрішнім правом і процедурами, як тій, що супроводжується, так і тій, що не супроводжується її батьками або будь-якою іншою особою, належний захист і гуманітарну допомогу в користуванні застосовуваними правами, викладеними в цій Конвенції та інших міжнародних документах з прав людини або гуманітарних документах, учасницями яких є зазначені держави.

2. З цією метою Держави-учасниці сприяють у випадках, коли вони вважають це за необхідне, будь-яким зусиллям Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних міжурядових або неурядових організацій, що співпрацюють з Організацією Об'єднаних Націй, щодо захисту такої дитини та надання їй допомоги у

пошуку батьків чи інших членів сім'ї будь-якої дитини-біженця, з тим щоб одержати інформацію, необхідну для її возз'єднання зі своєю сім'єю. В тих випадках, коли батьки або інші члени сім'ї не можуть бути знайдені, цій дитині надається такий самий захист, як і будь-якій іншій дитині, через якісь причини тимчасово або постійно позбавленій сімейного оточення, як це передбачено в цій Конвенції.

Стаття 23

1. Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства.

2. Держави-учасниці визнають право неповноцінної дитини на особливе піклування, заохочують і забезпечують надання, за умов наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, та відповідальним за турботу про неї допомогу, щодо якої подано прохання і яка відповідає стану дитини та становищу її батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину.

3. На забезпечення особливих потреб неповноцінної дитини допомога згідно з пунктом 2 цієї статті надається при можливості безкоштовно з урахуванням фінансових ресурсів батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину, та має на меті забезпечення неповноцінній дитині ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку таким чином, який призводить до найбільш повного по можливості втягнення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особи, включаючи культурний і духовний розвиток дитини.

4. Держави-учасниці сприяють у дусі міжнародного співробітництва обміну відповідною інформацією в галузі профілактичної охорони здоров'я, медичного, психологічного і функціонального лікування неповноцінних дітей, включаючи розповсюдження інформації про методи реабілітації, загальноосвітньої і професійної підготовки, а також доступу до цієї інформації, з тим щоб дозволити Державам-учасницям покращити свої можливості і знання, і розширити свій досвід в цій галузі. В зв'язку з цим особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 24

1. Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я. Держави-учасниці намагаються забезпечити, щоб жодна дитина не була позбавлена свого права на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я.

2. Держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права, зокрема, вживають заходів щодо:

а) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;

б) забезпечення надання необхідної медичної допомоги та охорони здоров'я всіх дітей з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги;

в) боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі в межах первинної медико-санітарної допомоги, шляхом, поряд з іншим, застосування легкодоступної технології та надання достатньої кількості поживного продовольства та чистої питної води, беручи до уваги небезпеку і ризик забруднення навколишнього середовища;

г) надання матерям належних послуг по охороні здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди;

д) забезпечення інформацією всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, щодо здоров'я і харчування дітей, переваги грудного годування, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам, а також доступу до освіти та підтримки у використанні цих знань;

і) розвитку просвітницької роботи та послуг у галузі профілактичної медичної допомоги та планування розміру сім'ї.

3. Держави-учасниці вживають будь-яких ефективних і необхідних заходів з метою скасування традиційної практики, що негативно впливає на здоров'я дітей.

4. Держави-учасниці зобов'язані сприяти міжнародному співробітництву і розвивати його з метою поступового досягнення повного здійснення права, яке визнається в цій статті. В зв'язку з цим особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 25

Держави-учасниці визнають права дитини, яка віддана компетентними органами на піклування з метою догляду за нею, її захисту або фізичного чи психічного лікування, на періодичну оцінку лікування, наданого дитині, і всіх інших умов, пов'язаних з таким піклуванням про дитину.

Стаття 26

1. Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством.

2. Ці блага в міру необхідності надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини,

а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені.

Стаття 27

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.

2. Батько(-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.

3. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.

4. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів щодо забезпечення відновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які відповідають за дитину як всередині Держави-учасниці, так і за кордоном. Зокрема, якщо особа, яка несе фінансову відповідальність за дитину, і дитина проживають в різних державах, Держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або укладенню таких угод, а також досягненню інших відповідних домовленостей.

Стаття 28

1. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема:

а) вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту;

б) сприяють розвитку різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги;

в) забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів;

г) забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей;

е) вживають заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу.

2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини та відповідно до цієї Конвенції.

3. Держави-учасниці заохочують і розвивають міжнародне співробітництво з питань, що стосуються освіти, зокрема, з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 29

1. Держави-учасниці погоджуються щодо того, що освіта дитини має бути спрямована на:

а) розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі;

б) виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй;

в) виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної;

г) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення;

е) виховання поваги до навколишньої природи.

2. Жодна частина цієї статті або статті 28 не тлумачиться як така, що обмежує свободу окремих осіб і органів створювати учбові заклади та керувати ними за умови постійного додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, та виконання вимоги того, щоб освіта, яку одержують в таких учбових закладах, відповідала мінімальним нормам, що можуть бути встановлені державою.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншості чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Стаття 31

1. Держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом.

2. Держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті та сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку.

Стаття 32

1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

2. Держави-учасниці вживають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти, з тим щоб забезпечити здійснення цієї статті. З цією метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема:

- a) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу;
- b) визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умови праці;
- c) передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

Стаття 33

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, включаючи законодавчі, адміністративні та соціальні, а також заходи в галузі освіти, з тим щоб захистити дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах, та не допускати залучення дітей до протизаконного виробництва таких речовин і торгівлі ними.

Стаття 34

Держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цією метою Держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання:

- a) схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;
- b) використанню дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;
- c) використанню дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах.

Стаття 35

Держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Стаття 36

Держави-учасниці захищають дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини.

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб:

а) жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поводження чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років;

б) жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу;

г) гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, кожна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин;

д) кожна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право осперювати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії.

Стаття 38

1. Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання.

2. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

3. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, Держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам більш старшого віку.

4. Згідно з своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними.

Стаття 39

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою

будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Стаття 40

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

2. З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:

a) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в її порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;

b) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:

i) презумпцію невинності, поки її вина не буде доведена згідно із законом;

ii) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;

iii) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

iv) свобода від примусу щодо даваних свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;

v) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;

vi) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;

vii) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

3. Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:

а) встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;

б) у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поведження з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.

4. Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і професійної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поведження з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину.

Стаття 41

Жодне в цій Конвенції не торкається будь-яких положень, які більшою мірою сприяють здійсненню прав дитини і можуть міститися:

а) в законі Держави-учасниці, або

б) в нормах міжнародного права, що діють щодо даної держави.

ЧАСТИНА II

Стаття 42

Держави-учасниці зобов'язані, використовуючи належні та дійові засоби, широко інформувати про принципи і положення Конвенції як дорослих, так і дітей.

Стаття 43

1. З метою розгляду прогресу, досягнутого Державами-учасницями щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією, засновується Комітет по правах дитини, який здійснює функції, передбачені нижче.

2. Комітет складається з десяти експертів, що відзначаються високими моральними якостями та визнаною компетентністю в галузі, охоплюваній цією Конвенцією. Членів Комітету обирають Держави-учасниці з числа своїх громадян, вони виступають в особистій якості, при цьому приділяється увага справедливому географічному розподілу, а також головним правовим системам.

3. Членів Комітету обирають таємним голосуванням із числа внесених до списку осіб, висунутих Державами-учасницями. Кожна Держава-учасниця може висувати одну особу з числа своїх громадян.

4. Первісні вибори в Комітет проводяться не пізніше ніж через шість місяців з дня набуття чинності цієї Конвенцією, а надалі - раз на два роки. Принаймні за чотири місяці до дня кожних виборів Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається до Держав-учасниць з листом, пропонуючи їм подати свої кандидатури протягом двох місяців. Потім Генеральний секретар складає в алфавітному порядку список всіх висунутих таким чином осіб із зазначенням Держав-учасниць, які висунули цих осіб, та представляє цей список Державам-учасницям цієї Конвенції.

5. Вибори проводяться на нарадах Держав-учасниць, які скликає Генеральний секретар у центральних установах Організації Об'єднаних Націй. На нарадах, де дві третини Держав-учасниць складають кворум, обраними до складу Комітету є ті кандидати, які дістали найбільшу кількість голосів і абсолютну більшість голосів представників Держав-учасниць, що присутні та беруть участь у голосуванні.

6. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк. Вони мають право бути переобраними у випадку повторного висунення їх кандидатур. Строк повноважень п'яти членів, обраних на перших виборах, минає в кінці дворічного періоду; негайно після перших виборів імена цих п'яти членів визначаються головою наради шляхом жеребкування.

7. У випадку смерті або відставки якого-небудь члена Комітету або якщо він чи вона з якоїсь іншої причини не може більше виконувати обов'язки члена Комітету, Держава-учасниця, що висунула даного члена Комітету, призначає іншого експерта з числа своїх громадян на строк, що залишився, за умови схвалення Комітетом.

8. Комітет встановлює власні правила процедури.

9. Комітет обирає своїх службових осіб на дворічний строк.

10. Сесії Комітету, як правило, проводяться в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або в будь-якому іншому відповідному місці, визначеному Комітетом. Комітет, як правило, проводить сесії щорічно. Тривалість сесії Комітету визначається і при необхідності переглядається на нарадах Держав-учасниць цієї Конвенції за умови схвалення Генеральною Асамблеєю.

11. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надає необхідний персонал і матеріальні засоби для ефективного здійснення Комітетом своїх функцій відповідно до цієї Конвенції.

12. Члени Комітету, заснованого відповідно до цієї Конвенції, одержують схвалювану Генеральною Асамблеєю винагороду з коштів Організації Об'єднаних Націй в порядку та на умовах, встановлених Генеральною Асамблеєю.

Стаття 44

1. Держави-учасниці зобов'язані подавати Комітету через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав:

а) протягом двох років після набуття чинності цією Конвенцією для відповідної Держави-учасниці;

б) надалі - кожні п'ять років.

2. У доповідях, які подаються відповідно до цієї статті, зазначаються фактори і труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією. Доповіді містять також достатню інформацію, з тим щоб забезпечити Комітету повне розуміння дії Конвенції у даній країні.

3. Державі-учасниці, яка подала Комітету всебічну первинну інформацію, немає необхідності повторювати у наступних доповідях, що подаються відповідно до пункту 1 підпункту б цієї статті, раніше викладену основну інформацію.

4. Комітет може запитувати у Держав-учасниць додаткову інформацію, що стосується здійснення цієї Конвенції.

5. Доповіді про діяльність Комітету раз на два роки представляються Генеральній Асамблеї через Економічну та Соціальну Раду.

6. Держави-учасниці забезпечують широку гласність своїм доповідям у власних країнах.

Стаття 45

З метою сприяння ефективному здійсненню Конвенції та заохочення міжнародного співробітництва в галузі, охоплюваній цією Конвенцією:

а) спеціалізовані установи, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй та інші органи Організації Об'єднаних Націй мають право бути представленими при розгляді питань про здійснення таких положень цієї Конвенції, які входять до сфери їх повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фонду Організації Об'єднаних Націй та іншим компетентним органам, якщо він вважає це за доцільне, подавати висновки експертів щодо здійснення Конвенції у тих галузях, які входять до сфери їх відповідних повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фонду Організації Об'єднаних Націй та іншим органам Організації Об'єднаних Націй подавати доповіді про здійснення Конвенції у галузях, що входять до сфери їх діяльності;

б) Комітет направляє, якщо він вважає за доцільне, до спеціалізованих установ, Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних органів будь-які доповіді Держав-учасниць, в яких вміщені прохання про технічну

консультацію чи допомогу або йдеться про потреби в цьому, зазначені зауваження та пропозиції Комітету, якщо такі є, щодо таких прохань чи зауважень;

с) Комітет може рекомендувати Генеральній Асамблеї запропонувати Генеральному секретарю провести від її імені дослідження з питань, що стосуються прав дитини;

д) Комітет може вносити пропозиції і рекомендації загального характеру, засновані на інформації, одержаній відповідно до статей 44 і 45 цієї Конвенції. Такі пропозиції і рекомендації загального характеру направляються будь-якій зацікавленій Державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї поряд із зауваженнями Держав-учасниць, якщо такі є.

Постанова Кабінету Міністрів України

від 28 серпня 2003 р. N 1377

Про затвердження Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення (витяг)

Облік дітей, які можуть бути усиновлені.

1. Керівники закладів, у яких перебувають діти, позбавлені батьківського піклування, а також посадові особи органів опіки та піклування протягом семи днів після отримання відомостей про таких дітей надсилають письмове повідомлення про них до служби у справах неповнолітніх районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської, районної у місті ради (далі - служба у справах неповнолітніх) за місцем проживання дитини, а у разі, коли місце проживання дитини не визначене, - за місцем її перебування.

2. Служба у справах неповнолітніх протягом семи днів після надходження повідомлення про дитину, позбавлену батьківського піклування, заносить дані про неї до книги первинного обліку дітей, позбавлених батьківського піклування (далі - первинний облік), яка ведеться за формою згідно з додатком 1.

3. Діти, покинуті в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я, або яких відмовилися забрати батьки чи інші родичі, та підкинуті чи знайдені діти влаштовуються до дитячого закладу на підставі акта, складеного адміністрацією цього закладу у присутності представника органу внутрішніх справ або органами внутрішніх справ за формою, затвердженою МОЗ разом з МВС, а також на підставі рішення районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської, районної у місті ради за місцем розташування

пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я і документів, підготовлених службою у справах неповнолітніх.

У разі переведення або влаштування дитини до дитячого закладу іншого району (міста) разом з відповідними документами подаються відомості про те, в якій службі у справах неповнолітніх дитина перебуває на первинному обліку.

4. Якщо протягом місяця після взяття дитини на первинний облік не виявилось осіб, які бажають її усиновити або взяти під опіку чи піклування, служба у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини, а у разі, коли місце проживання дитини не визначене, - за місцем її перебування, складає анкету дитини за зразком згідно з додатком 2 у трьох примірниках, які засвідчуються органом, що прийняв рішення про влаштування дитини до дитячого закладу.

Два примірники анкети передаються відповідно до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій.

За наявності у дитини, взятої на первинний облік, малолітніх та неповнолітніх братів або сестер у правому верхньому куті першої сторінки анкети проставляється штамп "Має братів (сестер)".

5. Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій:

на підставі отриманих анкет протягом п'яти робочих днів бере дітей, які можуть бути усиновлені, на регіональний облік;

якщо протягом місяця перебування дитини на регіональному обліку не виявилось осіб, які бажають усиновити або взяти її під опіку чи піклування, передає один примірник анкети, засвідчений Головою (заступником) Ради міністрів Автономної Республіки Крим, головою (заступником) обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, до Державного департаменту з усинювання та захисту прав дитини.

Державний департамент з усинювання та захисту прав дитини протягом п'яти робочих днів на підставі отриманих анкет бере дітей, які можуть бути усиновлені, на централізований облік.

6. У разі зміни правового статусу дитини, яка перебуває на централізованому обліку (поновлення батьківських прав, усинювання тощо), служба у справах неповнолітніх за місцем перебування (проживання) дитини протягом семи робочих днів повідомляє про це одночасно службу у справах неповнолітніх, де дитина перебуває на первинному обліку, відповідно Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх

обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій та Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини.

7. Служба у справах неповнолітніх за місцем перебування (проживання) дитини після закінчення річного строку перебування дитини на первинному обліку протягом семи робочих днів надсилає до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини уточнену інформацію про правовий статус, місце перебування (проживання) дитини і висновок про стан її здоров'я, фізичний та розумовий розвиток, складений за формою згідно з додатком 3.

8. Діти знімаються з первинного, регіонального та централізованого обліку в разі:

- 1) поновлення батьківських прав;
- 2) усиновлення;
- 3) установа опіки чи піклування, якщо відсутня згода опікуна чи піклувальника на усиновлення дитини;

4) досягнення повноліття;

5) смерті.

Облік осіб, які бажають усиновити дитину

9. Громадяни України, які бажають усиновити дитину, звертаються з письмовою заявою до служби у справах неповнолітніх за місцем проживання, а ті, що проживають за межами України, - до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини.

До заяви додаються такі документи:

1) довідка про заробітну плату або копія декларації про доходи, засвідчена в установленому порядку;

2) копія свідоцтва про шлюб, якщо заявники перебувають у шлюбі;

3) висновок про стан здоров'я кожного заявника, складений за формою згідно з додатком 4;

4) нотаріально засвідчена письмова згода на усиновлення другого з подружжя (у разі усиновлення дитини одним з подружжя), якщо інше не передбачено законодавством;

5) довідка про наявність чи відсутність судимості, видана органами внутрішніх справ за місцем проживання.

10. Іноземці, які бажають усиновити дитину, яка є громадянином України і проживає на її території, звертаються з письмовою заявою до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини.

Крім документів, зазначених у пункті 9 цього Порядку, іноземці разом із заявою подають:

1) висновок, виданий компетентним органом країни проживання, що підтверджує їх можливість бути усиновлювачами, із зазначенням житлово-

побутових умов, біографічних даних, складу сім'ї, наявності власних дітей та інших відомостей. Якщо висновок видано недержавним органом, до нього додається копія ліцензії на провадження цим органом діяльності, пов'язаної з усиновленням;

2) дозвіл компетентного органу країни проживання на в'їзд і постійне проживання усиновленої дитини;

3) копію паспорта або іншого документа, що посвідчує особу;

4) довідку про наявність чи відсутність судимості, видану компетентним органом країни проживання;

5) зобов'язання заявника у місячний строк після в'їзду дитини до країни постійного проживання поставити її на облік у відповідній консульській установі чи дипломатичному представництві України (із зазначенням, в якій саме установі, представництві) та подавати цій установі, представництву періодичний звіт, складений за формою згідно з додатком 5 (не менше ніж один раз на рік), про умови проживання і виховання дитини, а також надавати можливість її представникові спілкуватися з дитиною.

Зазначені документи іноземців легалізуються (крім копії паспорта або іншого документа, що посвідчує особу) у відповідній закордонній дипломатичній установі України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, і подаються разом з їх перекладом на українську мову Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини.

11. Служба у справах неповнолітніх протягом 10 робочих днів після отримання від громадян України заяви про бажання усиновити дитину складає акт про обстеження їх житлово-побутових умов, розглядає питання про можливість усиновлення дитини і готує відповідний висновок. У разі прийняття позитивного рішення ставить на облік як кандидатів в усиновлювачі із занесенням даних про них до книги обліку кандидатів в усиновлювачі, яка ведеться за формою згідно з додатком 6. За бажанням заявників їм видається висновок разом з документами, на підставі яких вони можуть звернутися до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, будь-якого служби у справах неповнолітніх або Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, де заявникам роз'яснюються умови усиновлення, права та обов'язки, що виникають у зв'язку з усиновленням.

12. Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини протягом 20 робочих днів розглядає заяву громадян України, що проживають за її межами, та іноземців. У разі прийняття позитивного рішення ставить їх на облік як кандидатів в усиновлювачі із занесенням даних про них до книги обліку кандидатів

в усиновлювачі. Дата приїзду кандидатів в усиновлювачі для ознайомлення з інформацією, що міститься у централізованому банку даних дітей, які можуть бути усиновлені, погоджується із Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини.

У разі відмови у взятті на облік заявнику надсилається обґрунтована відповідь у письмовій формі разом з поданими ним документами.

13. Строк дії документів стосовно усиновлення - один рік з дня їх видачі, якщо інше не передбачено законодавством країни, в якій видані ці документи.

14. Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, служба у справах неповнолітніх та Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини надають кандидатам в усиновлювачі - громадянам України інформацію про дітей, які перебувають на первинному, регіональному та централізованому обліку, і видають направлення до відповідного дитячого закладу для знайомства та встановлення контакту з дитиною за формою, що затверджується Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини.

15. Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини надає іноземцям - кандидатам в усиновлювачі інформацію про дитину, яка перебуває на централізованому обліку більше року, якщо інше не передбачено законодавством, та видає направлення до районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської, районної у місті ради для організації знайомства та встановлення контакту з дитиною за формою, що затверджується Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини.

Строк дії направлення - 10 робочих днів з дня видачі.

Разом з направленням іноземцям повертаються їх документи, прошнуровані, опечатані та завірені підписом керівника Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, із зазначенням номера, за яким кандидат в усиновлювачі перебуває на обліку в Департаменті.

16. У разі невстановлення кандидатом в усиновлювачі контакту з конкретною дитиною районна, районна у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчий комітет міської, районної у місті ради письмово повідомляє про це Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини.

17. Кандидати в усиновлювачі - громадяни України, які не змогли встановити контакт з дитиною, можуть звернутися до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, будь-якого служби у справах неповнолітніх або Державного департаменту з усиновлення та захисту

прав дитини, а громадяни України, що проживають за її межами, та іноземці - до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини для отримання повторного направлення.

18. Після встановлення контакту з дитиною кандидати в усиновлювачі звертаються до служби у справах неповнолітніх за місцем перебування дитини із заявою про бажання усиновити її.

Заява складається українською мовою. У заяві зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання кандидата в усиновлювачі, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік, місце перебування (проживання) дитини.

19. Керівник дитячого закладу, де перебуває дитина, чи особа, в якій вона проживає, за запитом служби у справах неповнолітніх, до якого звернулися кандидати в усиновлювачі із заявою про бажання усиновити конкретну дитину, подає такі документи:

- 1) свідоцтво про народження дитини;
- 2) свідоцтво про смерть батьків дитини або копію рішення суду про позбавлення їх батьківських прав чи визнання недієздатними;
- 3) нотаріально засвідчену згоду батьків, опікуна чи піклувальника дитини на її усиновлення;
- 4) згоду дитячого закладу, в якому перебуває дитина, на її усиновлення;
- 5) документи, які підтверджують, що батьки понад шість місяців без поважних причин не проживають з дитиною, не виявляють батьківської турботи та піклування, не виховують та не утримують її;
- 6) висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини;
- 7) довідку керівника дитячого закладу про факт особистого знайомства кандидата в усиновлювачі з дитиною та встановлення контакту між ними.

20. Служба у справах неповнолітніх за місцем перебування (проживання) дитини на підставі заяви кандидата в усиновлювачі та документів, зазначених у пунктах 9, 10, 14, 15 і 19 цього Порядку, протягом 10 робочих днів готує громадянам України висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини для подання до суду, а іноземцям - для подання до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини для отримання згоди на усиновлення.

Висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини, що усиновлюється іноземцем, засвідчується керівником (заступником керівника) районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської, районної у місті ради за місцем перебування (проживання) дитини. У висновку зазначаються країна проживання кандидатів в усиновлювачі, найменування і адреса органу, що видав висновок про їх можливість бути усиновлювачами, номер, за яким кандидати в усиновлювачі

перебувають на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини, та правові підстави для усиновлення дитини. До висновку додаються копії документів за запитом Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини.

21. Після отримання висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини іноземці звертаються до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини з письмовою заявою про надання згоди на усиновлення дитини.

Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини на підставі цих документів протягом п'яти робочих днів розглядає питання про надання згоди на усиновлення дитини, готує висновок і видає його кандидатаві в усиновлювачі для подання до суду.

У разі відмови в наданні згоди на усиновлення дитини Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини надає заявнику обґрунтовану відповідь у письмовій формі.

Для отримання згоди Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини на усиновлення дитини, яка має громадянство України, але проживає за її межами, іноземці подають (через відповідну консульську установу чи дипломатичне представництво України або безпосередньо до Департаменту) документи, зазначені у пунктах 9 і 10 цього Порядку, а також висновок відповідної консульської установи чи дипломатичного представництва України про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

22. У разі усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя ця особа звертається до служби у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини з відповідною заявою. До заяви додаються документи, зазначені у пункті 9 цього Порядку, свідоцтво про народження дитини, свідоцтво про смерть одного з батьків або копія рішення суду про позбавлення батьківських прав чи визнання їх недієздатними, та згода батька (матері) на усиновлення, засвідчена нотаріусом. Іноземці, крім цього, подають документи, зазначені у підпунктах 1 - 3 пункту 10 цього Порядку.

23. Кандидат в усиновлювачі має право:

ознайомитися з особою справою дитини, яка може бути усиновлена;

провести додаткове медичне обстеження дитини, яка може бути усиновлена, у державному або комунальному закладі охорони здоров'я в присутності представника дитячого закладу.

24. Усиновлення дітей проводиться на підставі рішення суду.

Суд, що постановив рішення про усиновлення дитини іноземцем, у десятиденний строк після набрання судовим рішенням чинності подає

Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини засвідчену в установленому порядку копію рішення суду.

25. Усиновлювач зобов'язаний особисто забрати дитину з місця її перебування (проживання) після пред'явлення копії рішення суду про усиновлення.

26. Кандидати в усиновлювачі знімаються з обліку у разі:

- 1) усиновлення дитини;
- 2) закінчення строку дії документів стосовно усиновлення;
- 3) подання кандидатом в усиновлювачі відповідної письмової заяви тощо.

Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після їх усиновлення

27. Служба у справах неповнолітніх за місцем проживання усиновлювача щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини перевіряє умови її проживання та виховання. За результатами перевірки складається звіт, в якому зазначаються відомості про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини, стосунки в родині. Перевірка проводиться із збереженням таємниці усиновлення.

Якщо буде виявлено порушення прав дитини, служба у справах неповнолітніх протягом місяця вживає заходів до усунення порушення та у разі потреби звертається з клопотанням до суду про скасування усиновлення.

28. МЗС реєструє усиновлених іноземцями дітей, які є громадянами України, на підставі поданої усиновлювачами копії рішення суду про усиновлення. Форма реєстру затверджується МЗС.

29. Облік дітей, які усиновлені іноземцями і проживають за межами України, та нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними 18-річного віку здійснює відповідна консульська установа чи дипломатичне представництво України за дорученням МЗС.

Для здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями і проживають за межами України, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини у місячний строк після отримання копії рішення суду про усиновлення дитини надсилає до МЗС копію зобов'язання усиновлювача про постановку дитини в місячний строк після в'їзду до країни постійного проживання на облік у відповідній консульській установі чи дипломатичному представництві України, подання цієї установі чи представництву періодичної інформації про умови проживання і виховання дитини, а також надання можливості її представнику спілкуватися з дитиною.

30. МЗС у місячний строк після отримання документів з Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини надсилає до відповідної консульської установи чи дипломатичного представництва України доручення щодо постановки її на консульський облік та здійснення нагляду за дотриманням її прав.

Консульська установа чи дипломатичне представництво України здійснює нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини на підставі доручення МЗС та загальновизнаних принципів і норм міжнародного права щодо захисту прав дітей і раз на рік протягом перших трьох років, а потім - через кожні три роки надсилає інформацію до МЗС для подальшої передачі її Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про свободу совісті та релігійні організації

*(від 23 квітня 1991 р., зі змінами і доповненнями,
внесеними Законами України)*

(витяг)

Стаття 5. Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави

В Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України.

Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих

кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань.

Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Стаття 7. Релігійні організації

Релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями).

На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія цього Закону не поширюється.

Стаття 8. Релігійна громада

Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб.

Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості.

Повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим.

Стаття 17. Користування майном, яке є власністю держави, громадських організацій або громадян

Релігійні організації мають право використовувати для своїх потреб будівлі і майно, що надаються їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами.

Культові будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються організаціями, на балансі яких вони знаходяться, у безоплатне користування

або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно за рішеннями обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Республіці Крим - Уряду Республіки Крим.

Культова будівля і майно, що є державною власністю, може передаватися у почергове користування двом або більше релігійним громадам за їх взаємною згодою. При відсутності такої згоди державний орган визначає порядок користування культовою будівлею і майном шляхом укладення з кожною громадою окремого договору.

Культова будівля та інше майно, які становлять історичну, художню або іншу культурну цінність, передаються релігійним організаціям і використовуються ними з додержанням установлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури.

Клопотання про передачу релігійним організаціям культових будівель і майна у власність чи безоплатне користування розглядається в місячний термін з письмовим повідомленням про це заявників.

Релігійні організації мають переважне право на передачу їм культових будівель із земельною ділянкою, необхідною для обслуговування цих будівель.

Користування землею релігійні організації здійснюють у порядку, встановленому Земельним кодексом України та іншими законодавчими актами України.

Договори про надання в користування релігійним організаціям культових та інших будівель і майна можуть бути розірвані або припинені в порядку і на підставах, передбачених цивільним законодавством України.

Самовільне захоплення культових будівель чи привласнення культового майна не допускається.

Рішення державних органів з питань володіння та користування культовими будівлями і майном можуть бути оскаржені до суду в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України.

Стаття 21. Релігійні обряди і церемонії

Релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва).

Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації.

Командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів.

Богослужіння та релігійні обряди в лікарнях, госпіталах, будинках для престарілих та інвалідів, місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання проводяться на прохання громадян, які перебувають в них, або за ініціативою релігійних організацій. Адміністрація зазначених установ сприяє цьому, бере участь у визначенні часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії.

В інших випадках публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії проводяться щоразу з дозволу відповідної місцевої державної адміністрації, виконавчого комітету сільської, селищної, міської Рад народних депутатів. Клопотання про видачу вказаного дозволу подається не пізніше як за десять днів до призначеного строку проведення богослужіння, обряду, церемонії чи процесії, крім випадків, які не терплять зволікання.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про інформацію

*(від 2 жовтня 1992 р., зі змінami і доповненнями,
внесеними Законами України)*

(витяг)

Цей Закон закріплює право громадян України на інформацію, закладає правові основи інформаційної діяльності.

Грунтуючись на Декларації про державний суверенітет України та Акті проголошення її незалежності, Закон стверджує інформаційний суверенітет України і визначає правові форми міжнародного співробітництва в галузі інформації.

Стаття 14. Основні види інформаційної діяльності

Основними видами інформаційної діяльності є одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

Одержання інформації - це набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою.

Використання інформації - це задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави.

Поширення інформації - це розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації.

Зберігання інформації - це забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв.

Одержання, використання, поширення та зберігання документованої або публічно оголошеної інформації здійснюється у порядку, передбаченому цим Законом та іншими законодавчими актами в галузі інформації.

Стаття 20. Масова інформація та її засоби

Масова інформація - це публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація.

Друкowanими засобами масової інформації є періодичні друковані видання (преса) - газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем.

Аудіовізуальними засобами масової інформації є: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо.

Порядок створення (заснування) та організації діяльності окремих засобів масової інформації визначаються законодавчими актами про ці засоби.

Стаття 30. Інформація з обмеженим доступом

Інформація з обмеженим доступом за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну і таємну.

Конфіденційна інформація - це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов.

Стосовно інформації, що є власністю держави і знаходиться в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, з метою її збереження може бути відповідно до закону встановлено обмежений доступ - надано статус конфіденційної. Порядок обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, що містять зазначену інформацію, визначається Кабінетом Міністрів України.

До конфіденційної інформації, що є власністю держави і знаходиться в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, не можуть бути віднесені відомості:

про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту;

про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян;

про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про

соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення;

стосовно стану справ із правами і свободами людини і громадянина, а також фактів їх порушень;

про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб;

інша інформація, доступ до якої відповідно до законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не може бути обмеженим.

Громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною на власні кошти, або такою, яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють для неї систему (способи) захисту.

Виняток становить інформація комерційного та банківського характеру, а також інформація, правовий режим якої встановлено Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України (з питань статистики, екології, банківських операцій, податків тощо), та інформація, приховування якої являє загрозу життю і здоров'ю людей.

До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі.

Віднесення інформації до категорії таємних відомостей, які становлять державну таємницю, і доступ до неї громадян здійснюється відповідно до закону про цю інформацію.

Порядок обігу таємної інформації та її захисту визначається відповідними державними органами за умови додержання вимог, встановлених цим Законом.

Порядок і терміни обнародування таємної інформації визначаються відповідним законом.

Інформація з обмеженим доступом може бути поширена без згоди її власника, якщо ця інформація є суспільно значимою, тобто якщо вона є предметом громадського інтересу і якщо право громадськості знати цю інформацію переважає право її власника на її захист.

Стаття 47. Відповідальність за порушення законодавства про інформацію

Порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Відповідальність за порушення законодавства про інформацію несуть особи, винні у вчиненні таких порушень, як:

необґрунтована відмова від надання відповідної інформації;

надання інформації, що не відповідає дійсності;

несвоєчасне надання інформації;

навмисне приховування інформації;

примусшення до поширення або перешкоджання поширенню певної інформації,

а також цензура;

поширення відомостей, що не відповідають дійсності, ганьблять честь і гідність особи;

безпідставна відмова від поширення певної інформації;

використання і поширення інформації стосовно особистого життя громадянина без його згоди особою, яка є власником відповідної інформації внаслідок виконання своїх службових обов'язків;

розголошення державної або іншої таємниці, що охороняється законом, особою, яка повинна охороняти цю таємницю;

порушення порядку зберігання інформації;

навмисне знищення інформації;

необґрунтоване віднесення окремих видів інформації до категорії відомостей з обмеженим доступом;

порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави.

ДО РОЗДІЛУ 4

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про вибори народних депутатів України

(в ред. від 7 липня 2005 р.)

(ВИТЯГ)

Стаття 26. Вимоги до членів окружної чи дільничної виборчої комісії

1. До складу окружної виборчої комісії чи дільничної виборчої комісії звичайної або спеціальної виборчої дільниці можуть входити виборці, які проживають у межах території України.

2. Виборець може входити до складу лише однієї виборчої комісії, що здійснює підготовку та проведення виборів народних депутатів України, а також виборів Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, комісії всеукраїнського або місцевого референдуму, якщо зазначені вибори чи референдум проводяться одночасно з виборами народних депутатів України.

3. До складу окружної чи дільничної виборчої комісії не можуть входити кандидати у депутати, представники партій (блоків) у Центральній виборчій комісії, уповноважені особи партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу, посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, працівники судів та правоохоронних органів, а також громадяни, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку.

4. До складу дільничної виборчої комісії спеціальної виборчої дільниці, утвореної в стаціонарному лікувальному закладі або в установі кримінально-виконавчої системи, не можуть входити працівники відповідного закладу або установи.

5. У разі якщо одночасно з виборами депутатів проводяться інші вибори, до складу окружної чи дільничної виборчої комісії не можуть входити кандидати, які балотуються на цих виборах, їх уповноважені чи довірені особи, уповноважені особи інших суб'єктів відповідного виборчого процесу.

6. Секретар окружної чи дільничної виборчої комісії повинен володіти державною мовою в обсязі, необхідному для ведення діловодства.

Стаття 71. Обмеження щодо ведення передвиборної агітації

1. Участь у передвиборній агітації забороняється:

1) іноземцям та особам без громадянства, у тому числі через журналістську діяльність чи у формі участі у концертах, виставах, спортивних змаганнях, інших

публічних заходах, що проводяться на підтримку чи за підтримки партії (блоку) - суб'єкта виборчого процесу чи кандидата у депутати;

2) органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам і судам;

3) посадовим і службовим особам органів, зазначених у пункті 2 цієї частини, крім випадків, коли відповідна посадова чи службова особа є кандидатом у депутати;

4) членам виборчих комісій протягом строку їх повноважень у відповідних виборчих комісіях.

2. У військових частинах (формуваннях) та в установах кримінально-виконавчої системи передвиборна агітація обмежується. Відвідання військових частин (формувань) та установ кримінально-виконавчої системи окремими кандидатами у депутати чи уповноваженими особами партій (блоків) забороняється. Зустрічі цих осіб з виборцями організуються відповідною окружною виборчою комісією спільно з командиром військової частини (формування) або керівником установи кримінально-виконавчої системи з обов'язковим повідомленням не пізніше як за три дні до дня зустрічі всіх уповноважених осіб партій (блоків) у відповідному територіальному виборчому окрузі.

3. Забороняється використання приміщень органів державної влади та органів місцевого самоврядування для проведення передвиборної агітації за рахунок коштів виборчих фондів партій (блоків).

4. Забороняється розміщення агітаційних матеріалів та політичної реклами на будинках і в приміщеннях органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

5. Поширення у будь-якій формі матеріалів, що містять заклики до ліквідації незалежності України, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриву її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства та розпалювання міжетнічної, расової, національної, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняється.

6. Засобам масової інформації, їх посадовим та службовим особам і творчим працівникам під час виборчого процесу у своїх матеріалах і передачах, не обумовлених угодами, укладеними відповідно до вимог частини десятої статті 69 і частини шостої статті 70 цього Закону, забороняється агітувати за або проти партій (блоків), висунутих ними кандидатів у депутати чи поширювати інформацію, яка має ознаки політичної реклами, безоплатно або яка оплачена з джерел, не передбачених законом, а так само поширювати будь-яку інформацію з метою спонукання виборців голосувати за або проти певного суб'єкта виборчого процесу.

7. Забороняється розміщення політичної реклами в одному блоці з комерційною чи соціальною рекламою.

8. Розміщення носіїв політичної реклами, а також розповсюдження політичної реклами через радіотрансляційні або інші мережі сповіщення пасажирів, у транспортних засобах громадського користування, на станціях метрополітену, вокзалах, портах та аеропортах забороняється.

9. Забороняється розповсюдження завідомо недостовірних або наклепницьких відомостей про партію (блок) - суб'єкта виборчого процесу або про кандидата у депутати.

10. У разі встановлення судом при розгляді виборчого спору повторного або одноразового грубого порушення засобом масової інформації вимог цього Закону суд приймає рішення про тимчасове (до закінчення виборчого процесу) зупинення дії ліцензії або про тимчасову заборону (до закінчення виборчого процесу) випуску друкованого видання.

11. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення своїм рішенням припиняє трансляцію на території України, в тому числі операторами телекомунікацій, іноземних телеканалів, у діяльності яких порушується норма щодо заборони громадянам іноземних держав, особам без громадянства ведення передвиборної агітації через журналістську діяльність або в діяльності яких містяться заклики до ліквідації незалежності України, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, підриву її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганда війни, насильства та розпалювання міжетнічної, расової, національної, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.

12. Партія (блок) - суб'єкт виборчого процесу, кандидат у депутати мають право звернутися до засобу масової інформації, що оприлюднив інформацію, яку партія (блок) або кандидат вважають недостовірною, з вимогою опублікувати їх відповідь. Засіб масової інформації, що оприлюднив відповідний матеріал, не пізніш як через три дні після дня звернення з вимогою про відповідь, але не пізніш останнього дня перед днем виборів зобов'язаний надати партії (блоку), кандидату у депутати, щодо яких поширено недостовірну інформацію, можливість оприлюднити відповідь: надати такий самий ефірний час відповідно на телебаченні чи радіо або опублікувати в друкованому засобі масової інформації наданий партією (блоком) чи кандидатом матеріал, який повинен бути набраний таким самим шрифтом і розміщений під рубрикою "відповідь" на тому ж місці шпальти в обсязі не меншому, ніж обсяг повідомлення, що спростовується. Відповідь повинна містити посилання на відповідну публікацію в друкованому засобі масової інформації, передачу на телебаченні, радіо та на інформацію, що

спростовуються. Відповідь, опублікована в останній день перед днем виборів, не повинна містити прямих закликів до голосування за або проти певної партії (блоку). Відповідь має бути оприлюднена без додатків, коментарів та скорочень і здійснюватися за рахунок засобу масової інформації. Відповідь на відповідь не надається.

13. Забороняється проводити передвиборну агітацію, що супроводжується наданням виборцям, закладам, установам, організаціям коштів або безоплатно чи на пільгових умовах товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення назви, символіки, прапора партії (партії, що входить до складу блоку; блоку), за умови, що вартість таких товарів не перевищує три відсотки мінімального розміру заробітної плати), послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей. Така передвиборна агітація або надання виборцям, закладам, установам, організаціям коштів або безоплатно чи на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати або не голосувати за певну партію (блок) або згадуванням назви партії (блоку) чи імені кандидата, вважається непрямим підкупом виборців, зазначеним у пункті 2 частини четвертої статті 64 цього Закону.

14. Центральна виборча комісія забезпечує розміщення в загальнодержавних засобах масової інформації, передбачених цією частиною, роз'яснення щодо заборони надання виборцям, закладам, установам, організаціям, а також виборчим комісіям та їх членам товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення назви, символіки, прапора партії (партії, що входить до складу блоку; блоку), за умови, що вартість таких товарів не перевищує три відсотки мінімального розміру заробітної плати), послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей (непрямого підкупу). Текст роз'яснення затверджується Центральною виборчою комісією і двічі на тиждень друкується в газетах “Голос України” та “Урядовий кур’єр” на першій сторінці і транслюється на перших каналах Національної телекомпанії України та Національної радіокомпанії України, починаючи за шістьдесят днів до дня виборів за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів.

15. Регіональні (місцеві) телерадіоорганізації державної та комунальної форми власності своїми передачами не повинні перекривати передачі передвиборної агітації партій (блоків), які транслюються на загальнонаціональних каналах мовлення за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів.

16. Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань телебачення і радіомовлення спільно з підпорядкованими йому відповідними

телерадіоорганізаціями зобов'язаний забезпечити порядок, за яким трансляція передвиборної агітаційної програми однієї партії (блоку) на першому загальнонаціональному телеканалі не повинна збігатися в часі з трансляцією такої програми іншої партії (блоку) на першому загальнонаціональному радіоканалі, якщо ефірний час для обох програм надається за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів.

17. Включення до інформаційних теле- і радіопрограм (випусків новин) передвиборних агітаційних матеріалів партій (блоків), у тому числі політичної реклами, забороняється. Усі матеріали передвиборної агітації повинні бути відокремленими від інших матеріалів і означені як такі.

18. Забороняється переривати передачі передвиборних програм партій (блоків) рекламою товарів, робіт, послуг та іншими повідомленнями.

19. Забороняється проведення передвиборної агітації в зарубіжних засобах масової інформації, що діють на території України, а також у зареєстрованих в Україні засобах масової інформації, в яких частка зарубіжної власності перевищує п'ятдесят відсотків.

20. Засобам масової інформації усіх форм власності, що діють на території України, забороняється протягом останніх п'ятнадцяти днів перед днем виборів поширювати інформацію про результати опитувань громадської думки щодо партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу.

21. Забороняється розміщення матеріалів передвиборної агітації, політичної реклами, у тому числі повідомлень про перебіг виборчого процесу, на об'єктах культурної спадщини.

22. Кандидатам у депутати, які займають посади, у тому числі за сумісництвом, в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, у правоохоронних органах чи судах, на державних, комунальних підприємствах, у закладах, установах, організаціях, військових частинах (формуваннях), забороняється залучати для передвиборної агітації або використовувати для будь-якої роботи, пов'язаної з проведенням передвиборної агітації, підлеглих їм осіб за місцем роботи чи інших осіб, що перебувають у службовій залежності чи адміністративному підпорядкуванні від них (у робочий час), службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи, а також використовувати службові чи виробничі наради, збори колективу для проведення передвиборної агітації.

23. Забороняється виготовлення та розповсюдження друківаних передвиборних агітаційних матеріалів, що не містять відомостей про установу, яка здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск.

24. З часу припинення передвиборної агітації відповідно до частини другої статті 65 цього Закону забороняються проведення агітаційних заходів, розповсюдження передвиборних агітаційних матеріалів у засобах масової інформації, демонстрація агітаційних фільмів чи кліпів, розповсюдження виборчих листівок, плакатів, інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщено матеріали передвиборної агітації, публічні заклики голосувати за чи проти партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу або публічна оцінка діяльності цих партій (блоків) чи кандидатів у депутати. Передвиборні агітаційні матеріали знімаються з 24 години останньої п'ятниці перед днем виборів відповідними службами місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

25. Забороняється оприлюднення в день виборів результатів опитування виборців щодо їх волевиявлення під час голосування до його закінчення. Способи проведення таких опитувань повинні забезпечувати збереження таємниці голосування опитуваного виборця.

26. Перешкоджання здійсненню права на проведення передвиборної агітації, а також порушення встановленого законом порядку проведення такої агітації тягнуть за собою відповідальність, встановлену законами України.

27. Засоби масової інформації не несуть відповідальності за зміст передвиборної агітації, яка була розміщена відповідно до угод із замовниками, крім випадків, передбачених частинами п'ятою та дев'ятою цієї статті.

28. У разі надходження до Центральної виборчої комісії або окружної виборчої комісії заяви, скарги чи іншого повідомлення щодо порушень вимог цієї статті, які мають ознаки вчинення злочину чи адміністративного правопорушення, відповідна виборча комісія невідкладно звертається до відповідних правоохоронних органів щодо перевірки зазначеного повідомлення та реагування відповідно до законів України.

Стаття 83. Організація і порядок голосування

1. Голосування проводиться в день виборів з сьомої до двадцять другої години без перерви. На закордонних виборчих дільницях голосування проводиться за місцевим часом країни, де утворені ці дільниці.

2. Організація проведення голосування та підтримання у приміщенні для голосування належного порядку, забезпечення таємності волевиявлення виборців під час голосування покладаються на дільничну виборчу комісію. У разі вчинення правопорушень, за які законом встановлена відповідальність, голова або заступник голови дільничної виборчої комісії мають право запросити у приміщення для голосування працівника органів внутрішніх справ, який повинен вивести порушника

із приміщення для голосування і після цього вжити до нього передбачених законом заходів, після чого працівник органів внутрішніх справ залишає приміщення для голосування. Перебування працівників органів внутрішніх справ у приміщенні для голосування в інших випадках забороняється.

3. При проведенні голосування на виборчій дільниці два члени дільничної виборчої комісії надають виборцю можливість проголосувати: один член дільничної виборчої комісії за умови пред'явлення виборцем одного з документів, зазначених відповідно у частинах четвертій, п'ятій чи шостій статті 2 цього Закону, та наявності виборця у списку виборців на відповідній виборчій дільниці надає виборцю список для підпису; другий член дільничної виборчої комісії вписує своє прізвище і розписується у визначеному місці на виборчому бюлетені і контрольному талоні виборчого бюлетеня, проставляє на контрольному талоні у позначеному місці номер, за яким виборця внесено до списку виборців на дільниці. Виборець розписується за отримання виборчого бюлетеня у списку виборців та на визначеному місці на контрольному талоні виборчого бюлетеня. Після цього член виборчої комісії відокремлює від виборчого бюлетеня контрольний талон та видає виборцю виборчий бюлетень для голосування. Контрольний талон виборчого бюлетеня зберігається у члена комісії, який видав виборчий бюлетень. При цьому робити на виборчих бюлетенях будь-які інші позначки забороняється.

4. Виборець може перебувати у приміщенні для голосування лише протягом часу, необхідного для голосування.

5. Виборчі бюлетені заповнюються виборцем особисто в кабіні для таємного голосування. Під час заповнення виборчих бюлетенів забороняється присутність у кабіні для таємного голосування інших осіб. Виборець, який внаслідок фізичних вад не може самостійно заповнити виборчий бюлетень, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії скористатися допомогою іншого виборця, крім члена виборчої комісії, кандидата у депутати, уповноваженої особи партії (блоку), офіційного спостерігача.

6. Для забезпечення голосування виборців з вадами зору Центральна виборча комісія виготовляє трафарети для бюлетенів рельєфно-крапковим шрифтом (за методом Брайля) з розрахунку по два трафарети на звичайну виборчу дільницю. Для спеціальних виборчих дільниць такі трафарети можуть виготовлятися за поданням окружної виборчої комісії.

7. Виборець не має права передавати свій виборчий бюлетень іншим особам. Отримання виборчого бюлетеня від інших осіб (крім уповноваженого члена виборчої комісії, який видає бюлетені), заохочення або змушування виборців до передачі виборчого бюлетеня іншим особам шляхом підкупу, погроз або іншим способом забороняється.

8. У виборчому бюлетені виборець робить одну позначку “плюс” (“+”) або іншу, що засвідчує його волевиявлення, у квадраті проти назви партії (блоку), за кандидатів у депутати від якої (якого) він голосує. Виборець може голосувати за кандидатів у депутати лише від однієї партії (блоку) або не підтримати кандидатів у депутати від жодної партії (блоку). У разі непідтримання кандидатів у депутати від жодної партії (блоку) виборець робить позначку “плюс” (“+”) або іншу, що засвідчує його волевиявлення, у квадраті проти слів “Не підтримую кандидатів від жодної політичної партії, виборчого блоку політичних партій”.

9. Виборець особисто опускає заповнений виборчий бюлетень до виборчої скриньки. Виборець, який через фізичні вади не може самостійно опустити виборчий бюлетень до виборчої скриньки, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії доручити зробити це у своїй присутності іншій особі, крім члена виборчої комісії, кандидата у депутати, уповноваженої особи партії (блоку), офіційного спостерігача.

10. У разі пошкодження виборчої скриньки під час голосування вона опечатується головою і не менш як трьома членами виборчої комісії, які є представниками різних партій (блоків), у спосіб, що унеможливує подальше опускання чи виймання виборчих бюлетенів. Ця виборча скринька зберігається в приміщенні для голосування в полі зору членів виборчої комісії та інших осіб, присутніх на виборчій дільниці під час голосування відповідно до вимог цього Закону, і не використовується до закінчення голосування.

11. У разі якщо виборець, заповнюючи виборчий бюлетень, припустився помилки, він має право невідкладно звернутися з письмовою заявою до члена виборчої комісії, який видав йому виборчий бюлетень, з проханням видати йому інший виборчий бюлетень. Член виборчої комісії видає виборцю інший виборчий бюлетень у порядку, встановленому частиною третьою цієї статті, тільки в обмін на зіпсований виборчий бюлетень, про що уповноважений член дільничної виборчої комісії робить відповідну позначку в списку виборців напроти прізвища виборця, яку засвідчує своїм підписом. Зіпсований виборчий бюлетень негайно погашається членом комісії, котрий його видав, як невикористаний, про що складається акт. Цей акт підписується двома членами дільничної виборчої комісії, що оформляли видачу бюлетеня, та виборцем, який зіпсував виборчий бюлетень, і долучається до списку виборців. Погашений виборчий бюлетень зберігається до підрахунку голосів у члена комісії, який видав бюлетень. При підрахунку голосів цей бюлетень враховується як невикористаний і запаковується разом із контрольним талоном у пакет з невикористаними виборчими бюлетенями. Повторна видача бюлетеня замість зіпсованого не допускається.

12. О двадцять другій годині голова дільничної виборчої комісії оголошує про закінчення голосування, після чого мають право проголосувати лише виборці, які знаходяться в приміщенні для голосування. Продовження голосування після часу, встановленого цим Законом, не допускається. Після виходу з приміщення для голосування останнього виборця приміщення зачиняється і в ньому залишаються тільки члени виборчої комісії та особи, які згідно з цим Законом мають право бути присутніми на засіданні виборчої комісії.

13. Невідкладно після закінчення голосування дільнична виборча комісія передає до окружної виборчої комісії попередні відомості про:

1) кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці, на момент закінчення голосування;

2) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці, на момент закінчення голосування;

3) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені за місцем перебування;

4) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на підставі відкріпних посвідчень (для виборчих дільниць, визначених для проведення голосування за відкріпними посвідченнями).

14. На виборчій дільниці, утвореній на судні, що перебуває в день виборів у плаванні під Державним Прапором України, на полярній станції України, дільнична виборча комісія може оголосити голосування закінченим раніше часу, визначеного частиною першою статті 83 цього Закону, якщо в голосуванні взяли участь усі виборці, включені до списку виборців на цій виборчій дільниці. Повідомлення, передбачене частиною тринадцятою цієї статті, надсилається до відповідної окружної виборчої комісії технічними засобами зв'язку. Підрахунок голосів на такій дільниці проводиться у порядку, встановленому цим Законом, відразу після оголошення про закінчення голосування та передачі повідомлення, передбаченого частиною тринадцятою цієї статті.

15. Дільнична виборча комісія закордонної виборчої дільниці невідкладно після закінчення голосування надсилає технічними засобами зв'язку до Центральної виборчої комісії попередні відомості, передбачені пунктами 1, 2 та 4 частини тринадцятої цієї статті.

Стаття 84. Порядок організації голосування виборців за місцем перебування

1. Виборцю, який внесений до списку виборців на виборчій дільниці, але за віком, у зв'язку з інвалідністю чи за станом здоров'я не здатний пересуватися самостійно, дільнична виборча комісія надає можливість голосувати за місцем перебування цього виборця.

2. Для організації голосування виборців, не здатних пересуватися самостійно, за їх місцем перебування дільнична виборча комісія в останній день перед днем виборів на своєму засіданні виготовляє витяг із списку виборців за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

3. До витягу із списку виборців включаються:

1) без рішення комісії - виборці, постійно не здатні самостійно пересуватися, щодо яких у списку виборців зазначена відмітка, передбачена частиною п'ятою статті 41 цього Закону, якщо такі виборці до 12 години останньої суботи перед днем виборів письмово або особисто не повідомили відповідну дільничну виборчу комісію про бажання проголосувати у приміщенні для голосування;

2) за рішенням дільничної виборчої комісії - виборці, які тимчасово не здатні самостійно пересуватися, на підставі їх заяви та відповідного документа, що засвідчує їх фізичний стан.

4. При включенні виборця до витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування у списку виборців на виборчій дільниці у графі "підпис виборця" секретар дільничної виборчої комісії робить запис "голосує за місцем перебування".

5. Виборець, який тимчасово не здатний пересуватися самостійно, подає поштою або через інших осіб власноручно написану заяву з проханням забезпечити йому голосування за місцем його перебування із зазначенням місця перебування виборця разом з доданим до неї документом, який засвідчує факт нездатності виборця пересуватися самостійно. Така заява повинна бути подана до дільничної виборчої комісії не пізніше 20 години останньої п'ятниці перед днем виборів.

6. Заява, передбачена частиною п'ятою цієї статті, є зобов'язанням виборця забезпечити умови для дотримання вимог щодо порядку голосування, передбачених цим Законом.

7. Документом, передбаченим частиною п'ятою цієї статті, який засвідчує факт тимчасової нездатності виборця пересуватися самостійно, зокрема, може бути довідка медико-соціальної експертної комісії, лікувального закладу або органу (установи) соціального захисту населення. У разі необхідності копія документа, який засвідчує факт нездатності виборця пересуватися самостійно, засвідчується в установленому законом порядку або головою, заступником голови чи секретарем дільничної виборчої комісії та скріплюється печаткою дільничної виборчої комісії.

8. На спеціальних виборчих дільницях, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, голосування за місцем перебування виборця проводиться на підставі власноручно написаної заяви виборця з проханням забезпечити йому голосування

за місцем його перебування у зв'язку з необхідністю дотримання постільного режиму, засвідченої головним лікарем, підпис якого засвідчується печаткою закладу.

9. Заява виборця про бажання голосувати за місцем його перебування з доданим до неї документом, передбаченим частиною сьомою цієї статті, або його копією реєструється дільничною виборчою комісією в окремому журналі, де зазначаються день і час її надходження, прізвище, ім'я, по батькові та адреса місця проживання (місця перебування) виборця.

10. Голосування виборців за місцем їх перебування організують не менш як три члени дільничної виборчої комісії, визначені рішенням виборчої комісії, зазначеним у частині другій статті 82 цього Закону. Такі члени виборчої комісії повинні бути представниками різних партій (блоків).

11. Голосування виборців за місцем перебування організується з таким розрахунком, щоб члени дільничної виборчої комісії, які організують таке голосування, повернулись у приміщення для голосування не пізніше як за годину до закінчення голосування.

12. Голова дільничної виборчої комісії оголошує про те, що члени дільничної виборчої комісії відбувають для організації голосування виборців за місцем перебування. Голова дільничної виборчої комісії видає визначеним членам виборчої комісії витяг із списку виборців, складений відповідно до частини другої цієї статті, та опломбовану або опечатану переносну виборчу скриньку, в яку при цьому опускає контрольний лист. У контрольному листі зазначаються номер виборчої скриньки, час виходу (година та хвилини) членів виборчої комісії для проведення голосування виборців за місцем перебування, кількість отриманих ними виборчих бюлетенів, прізвища членів дільничної виборчої комісії, яким видані виборчі бюлетені. Контрольний лист підписується присутніми членами виборчої комісії та, за бажанням, кандидатами у депутати, уповноваженими особами партій (блоків), офіційними спостерігачами; їхні підписи скріплюються печаткою виборчої комісії.

13. Під час проведення голосування виборців за місцем перебування мають право бути присутні кандидати у депутати, уповноважені особи партій (блоків), офіційні спостерігачі.

14. Виборець чи члени його сім'ї не можуть відмовити у присутності при проведенні голосування членів комісії, які проводять голосування, а також офіційних спостерігачів, кандидатів у депутати, уповноважених осіб партій (блоків), які мають право бути присутніми при проведенні голосування. У разі відмови допустити зазначених осіб у приміщення, де перебуває виборець, йому відмовляється у проведенні голосування за місцем його перебування.

15. При організації голосування виборця за місцем перебування член дільничної виборчої комісії на підставі витягу із списку виборців за умови надання виборцем одного з документів, зазначених у частині четвертій статті 2 цього Закону, видає виборцю один виборчий бюлетень. При цьому член дільничної виборчої комісії вписує своє прізвище і розписується у визначених місцях на виборчому бюлетені та контрольному талоні виборчого бюлетеня, а також проставляє на контрольному талоні виборчого бюлетеня номер виборця у списку виборців. Виборець розписується у контрольному талоні виборчого бюлетеня та у витязі із списку виборців, заповнює виборчий бюлетень у порядку, передбаченому частиною восьмою статті 83 цього Закону, та опускає виборчий бюлетень до виборчої скриньки.

16. У разі якщо виборець, включений до витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування, прибув у приміщення для голосування після того, як члени дільничної виборчої комісії вийшли для організації голосування за місцем перебування, такому виборцю не може бути виданий бюлетень для голосування до повернення членів комісії, які організують голосування за місцем перебування, та з'ясування питання, чи не проголосував цей виборець за місцем перебування.

17. Після проведення голосування виборців за місцем перебування член дільничної виборчої комісії, який видав виборцю виборчий бюлетень, у списку виборців напроти прізвища виборця робить позначку "голосував за місцем перебування", зазначає своє прізвище і розписується.

18. Витяг із списку виборців, за яким організувалося голосування виборців за місцем перебування, додається до списку виборців і є його невід'ємною складовою частиною. До списку виборців додаються письмові заяви виборців разом з документами, що засвідчують їх нездатність пересуватися самостійно, чи їх копіями.

19. Положення цієї статті не поширюються на закордонні виборчі дільниці.

Стаття 89. Протокол дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці

1. Дільнична виборча комісія на своєму засіданні складає протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. Форма бланка протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці затверджується Центральною виборчою комісією не пізніше як за тридцять два дні до дня виборів. Бланки протоколів дільничних виборчих комісій нумеруються підприємством-виготовлювачем. Центральна виборча комісія забезпечує виготовлення бланків протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок

голосів виборців на виборчій дільниці для кожної виборчої дільниці у кількості 100 примірників, в порядку та у строки, визначені статтею 79 цього Закону для виготовлення виборчих бюлетенів. Бланки протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці передаються виборчим комісіям разом з виборчими бюлетенями в порядку та у строки, визначені статтею 80 цього Закону.

2. До протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці прописом та цифрами заносяться:

- 1) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничною виборчою комісією;
- 2) кількість виборчих бюлетенів, виготовлених дільничною виборчою комісією;
- 3) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;
- 4) кількість зіпсованих виборчих бюлетенів;
- 5) кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці (на момент закінчення голосування);
- 6) кількість виборців, внесених на виборчій дільниці до витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування;
- 7) кількість виборців, внесених до списку виборців для голосування за відкріпними посвідченнями;
- 8) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені у приміщенні для голосування;
- 9) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені за місцем перебування;
- 10) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на підставі відкріпних посвідчень;
- 11) сумарна кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;
- 12) кількість виборчих бюлетенів, що виявилися у кожній виборчій скриньці (із зазначенням номера скриньки);
- 13) кількість виборчих бюлетенів, що не підлягають врахуванню;
- 14) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у приміщенні для голосування;
- 15) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні за місцем перебування;
- 16) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці;
- 17) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;
- 18) кількість голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, включених до виборчого списку кожної партії (блоку);
- 19) кількість виборців, які не підтримали кандидатів у депутати від жодної партії (блоку);

20) кількість бланків відкріпних посвідчень, отриманих дільничною виборчою комісією;

21) кількість виборців, які отримали відкріпні посвідчення;

22) кількість погашених відкріпних посвідчень.

3. Протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці складається дільничною виборчою комісією у кількості примірників, яка на чотири більша, ніж кількість осіб, які входять до складу дільничної виборчої комісії. Примірники протоколу нумеруються і мають однакову юридичну силу.

4. У протоколі про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці зазначаються дата і час (година і хвилини) його підписання членами дільничної виборчої комісії. Кожен примірник протоколу підписується головою, заступником голови, секретарем та іншими членами дільничної виборчої комісії, які присутні на засіданні виборчої комісії. Член дільничної виборчої комісії, присутній на засіданні дільничної виборчої комісії, зобов'язаний підписати протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. У разі своєї незгоди із результатами підрахунку голосів, зафіксованими у протоколі комісії, член комісії підписує протокол із приміткою “З окремою думкою”. Письмовий виклад окремої думки додається до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. У разі відсутності підпису члена дільничної виборчої комісії у протоколі підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці проти його прізвища зазначається причина відсутності підпису. Цей протокол підписується та засвідчується печаткою дільничної виборчої комісії лише після його остаточного заповнення.

5. Перший і другий примірники протоколу підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці мають право підписати кандидати у депутати, уповноважені особи партій (блоків), офіційні спостерігачі, які були присутні на засіданні дільничної виборчої комісії при підрахунку голосів виборців.

6. Забороняється заповнення протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці олівцем, а також внесення до них без відповідного рішення дільничної виборчої комісії будь-яких виправлень.

7. Якщо після підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, однак до відправлення цього протоколу разом із виборчою документацією до окружної виборчої комісії, дільнична виборча комісія виявила в ньому неточності (описку чи помилку у цифрах), вона на тому ж засіданні розглядає питання про внесення змін до встановлених результатів голосування виборців на виборчій дільниці шляхом складення нового протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці з усуненням неточностей, на якому робиться позначка “Уточнений”. При цьому перерахунок виборчих бюлетенів не проводиться. Протокол з позначкою “Уточнений” складається у

кількості примірників, зазначеній у частині третій цієї статті, та підписується у порядку, встановленому частиною четвертою цієї статті. Про складення протоколу з позначкою “Уточнений” зазначається у протоколі засідання дільничної виборчої комісії.

8. Перший і другий примірники протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, а за наявності - і відповідні примірники протоколу з позначкою “Уточнений” запаковуються до пакета зі спеціальною системою захисту у порядку, встановленому частиною десятою статті 86 цього Закону. На пакеті робиться напис “Протокол про підрахунок голосів”. Третій примірник протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці (протоколу з поміткою “Уточнений”) зберігається у секретаря дільничної виборчої комісії, четвертий примірник зазначеного протоколу невідкладно вивіщується для загального ознайомлення в приміщенні дільничної виборчої комісії, а решта по одному примірнику протоколу видається членам дільничної виборчої комісії.

9. Кандидатам у депутати, уповноваженим особам партій (блоків), офіційним спостерігачам, які були присутні при підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, на їх прохання невідкладно видаються копії протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, у тому числі з позначкою “Уточнений”, засвідчені головою і секретарем дільничної виборчої комісії та скріплені печаткою виборчої комісії, з розрахунку не більш як по одній копії кожного протоколу для кожної партії (блоку).

10. Про видачу копій протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці складається акт за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. В акті зазначаються перелік осіб, які одержали копії відповідного протоколу, номер примірника, дата та час одержання цих копій і представляються підписи цих осіб. Акт підписується головою та секретарем дільничної виборчої комісії і скріплюється печаткою дільничної виборчої комісії. Акт запаковується у пакет разом з першим і другим примірниками протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

11. Пакети з протоколами дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, виборчими бюлетенями, контрольними талонами і предметами, списками виборців, а також, за наявності, окремими думками членів виборчої комісії, викладеними у письмовій формі, актами, заявами, скаргами та рішеннями, прийнятими виборчою комісією, невідкладно після закінчення засідання виборчої комісії доставляються до окружної виборчої комісії.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про всеукраїнський та місцеві референдуми

(від 3 липня 1991 р., зі змінами, внесеними Законами України)

(витяг)

Стаття 1. Поняття і види референдумів

З метою забезпечення народовладдя і безпосередньої участі громадян в управлінні державними та місцевими справами в Україні проводяться референдуми. Референдум - це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення.

Відповідно до Конституції України проводяться всеукраїнські референдуми, референдуми Республіки Крим та місцеві (в межах адміністративно-територіальних одиниць) референдуми.

Закони, інші рішення, прийняті всеукраїнським референдумом, мають вищу юридичну силу по відношенню до законодавчих актів Верховної Ради України, Верховної Ради Республіки Крим, нормативних актів Президента України, Кабінету Міністрів України, вищих виконавчих і розпорядчих органів державної влади Республіки Крим, підзаконних актів міністерств і відомств України та Республіки Крим, рішень місцевих Рад народних депутатів. Рішення, прийняті місцевим референдумом, мають вищу юридичну силу по відношенню до рішень Рад народних депутатів, на території яких він проводиться.

Закони, інші рішення, прийняті референдумом, не потребують будь-якого затвердження державними органами і можуть бути скасовані або змінені лише у порядку, передбаченому цим Законом.

Стаття 37. Час і місце голосування

Під час референдуму голосування проводиться в день референдуму з 7 до 20 години. Про час і місце голосування дільнична комісія з референдуму сповіщає громадян не пізніше як за десять днів до референдуму.

На дільницях, утворених у військових частинах, у важкодоступних районах, на судах, які перебувають в день референдуму у плаванні, дільнична комісія може оголосити голосування закінченим раніше 20 години, якщо проголосували усі громадяни, включені в список.

Стаття 38. Організація голосування

Голосування проводиться в спеціально відведених приміщеннях, у яких повинні бути обладнані в достатній кількості кабінети або кімнати для таємного

голосування, визначені місця видачі бюлетенів і встановлені скриньки для голосування. Скриньки для голосування встановлюються таким чином, щоб громадяни, підходячи до них, обов'язково проходили через кабінки або кімнати для таємного голосування.

Відповідальність за організацію голосування, забезпечення таємниці волевиявлення громадян, обладнання приміщень і підтримання в них необхідного порядку несе дільнична комісія з референдуму.

В день референдуму перед початком голосування скриньки для голосування перевіряє, пломбує або опечатує голова дільничної комісії з референдуму в присутності членів комісії.

Кожний громадянин голосує особисто; голосування за інших осіб не допускається. Бюлетені для голосування видаються дільничною комісією з референдуму на підставі списку громадян після пред'явлення громадянином паспорта або іншого документа, який посвідчує його особу. При одержанні бюлетеня для голосування у списку громадян, які мають право брати участь у референдумі, громадянин ставить підпис.

У випадках, коли окремі громадяни за станом здоров'я або з інших причин не можуть прийти в приміщення для голосування, дільнична комісія з референдуму на їх прохання доручає окремим членам комісії організувати голосування в місці перебування цих громадян.

Стаття 39. Проведення голосування

Бюлетені для голосування заповнюються голосуючим у кабінці або кімнаті для таємного голосування. Під час заповнення бюлетенів забороняється присутність будь-кого, крім голосуючого. Громадянин, який не має можливості самостійно заповнити бюлетені, має право запросити в кабінку або кімнату для таємного голосування іншу особу за своїм розсудом, крім члена комісії з референдуму.

Громадянин під час заповнення бюлетеня викреслює в ньому одне з двох слів: "так" або "ні".

У разі проведення одночасно двох чи кількох референдумів або винесення на референдум двох чи кількох питань громадянин одержує і заповнює бюлетені окремо по кожному з референдумів та питань.

Заповнені бюлетені голосуючий опускає у скриньку для голосування.

Стаття 40. Підрахунок голосів на дільниці для голосування

Підрахунок голосів на дільниці для голосування проводиться дільничною комісією з референдуму.

Скриньки, а також закриті конверти, передані дільничній комісії голосуючими,

які змінили місце свого перебування, розкриваються дільничною комісією з референдуму після оголошення головою комісії про закінчення голосування. Розкриття скриньок і конвертів до закінчення голосування забороняється. Перед розкриттям скриньок і конвертів усі невикористані бюлетені для голосування підраховуються і погашаються дільничною комісією з референдуму.

Дільнична комісія з референдуму за списком громадян, які мають право брати участь у референдумі, встановлює загальну кількість громадян на дільниці, а також кількість громадян, які одержали бюлетені і передали закриті конверти. На підставі бюлетенів, що були у скриньках і конвертах, комісія встановлює: загальну кількість громадян, які взяли участь у голосуванні; кількість громадян, які голосували за схвалення поставленого на референдум проекту закону, рішення, і кількість громадян, які голосували проти його схвалення; кількість бюлетенів, визнаних недійсними.

Визнаються недійсними бюлетені для голосування невстановленого зразка, а також бюлетені, які не містять точно висловленого рішення громадян. Якщо виникають сумніви у дійсності бюлетеня, питання вирішується дільничною комісією з референдуму шляхом голосування.

Результати підрахунку голосів розглядаються на засіданні дільничної комісії з референдуму і заносяться до протоколу. У разі проведення одночасно двох або кількох референдумів протокол по кожному з них складається окремо. Протокол підписується головою, заступником голови, секретарем і членами комісії і негайно надсилається у відповідну районну, міську, районну в місті, селищну, сільську комісію з референдуму.

Стаття 41. Встановлення результатів референдуму

На підставі протоколів дільничних комісій з референдуму міська (міст без районного поділу), районна в місті, селищна, сільська комісія з референдуму визначає: загальну кількість громадян, які мають право брати участь у референдумі, кількість громадян, які одержали бюлетені; кількість громадян, які взяли участь у голосуванні; кількість громадян, які голосували за схвалення поставленого на референдум проекту закону, рішення, і кількість громадян, які голосували проти його схвалення; кількість бюлетенів, визнаних недійсними.

Результати підрахунку голосів розглядаються на засіданні відповідної комісії і заносяться до протоколу, який надсилається до вищестоящої комісії з референдуму. На підставі поданих протоколів комісія Республіки Крим з всеукраїнського референдуму, обласна, районна, міська (міст з районним поділом) комісія з референдуму провадить підрахунок голосів у межах адміністративно-територіальної одиниці, результати якого заносяться до протоколу, що надсилається до вищестоящої комісії з референдуму.

Результати всеукраїнського референдуму встановлюються і заносяться до протоколу на засіданні Центральної комісії з всеукраїнського референдуму на підставі протоколів обласних комісій з референдуму.

Під час проведення місцевого референдуму в межах території області, району, міста, району в місті, селища, сільради результати референдуму встановлюються і заносяться до протоколу на засіданні відповідної комісії з референдуму.

Протокол з результатами підрахунку голосів або результатами референдуму підписується головою, заступниками голови, секретарем і членами відповідної комісії з референдуму.

Відповідна комісія з референдуму може визнати результати референдуму недійсними через допущені в ході голосування або під час підрахунку голосів порушення цього Закону.

Проект закону, рішення вважається ухваленим громадянами, якщо за нього було подано більшість голосів громадян від числа тих, хто взяв участь у референдумі.

Референдум визнається таким, що не відбувся, якщо в ньому взяло участь менше половини громадян, внесених у списки для голосування, а референдум з питань дострокового припинення повноважень Верховної Ради України та Президента України визнається таким, що не відбувся, якщо у ньому взяло участь менше двох третин від загальної кількості громадян, внесених у списки для голосування.

Повідомлення про результати референдуму публікуються відповідною комісією не пізніше як на десятий день після референдуму. У повідомленні вказується: загальна кількість громадян, які мають право брати участь у референдумі; кількість громадян, які взяли участь у голосуванні; кількість громадян, які голосували за схвалення винесеного на референдум проекту закону, рішення, і кількість громадян, які голосували проти його схвалення; кількість недійсних бюлетенів.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про політичні партії в Україні

(від 5 квітня 2001 р., зі змінами внесеними Законами України)

(витяг)

Стаття 1. Право громадян на об'єднання в політичні партії

Право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних,

культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України. Встановлення обмежень цього права допускається відповідно до Конституції України в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії.

Належність чи неналежність до політичної партії не може бути підставою для обмеження прав і свобод або для надання будь-яких пільг і переваг.

Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно Конституцією та законами України.

Стаття 2. Поняття політичної партії

Політична партія - це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Стаття 5. Обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій

Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на:

- 1) ліквідацію незалежності України;
- 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- 4) підрив безпеки держави;
- 5) незаконне захоплення державної влади;
- 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- 7) посягання на права і свободи людини;
- 8) посягання на здоров'я населення.

Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань.

Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду. В першій інстанції справу про заборону політичної партії розглядає Верховний Суд України.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про об'єднання громадян

(від 16 червня 1992 р., зі змінами внесеними Законами України)

(витяг)

Право громадян на свободу об'єднання є невід'ємним правом людини, закріпленим Загальною декларацією прав людини, і гарантується Конституцією та законодавством України. Держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян і створює рівні умови для діяльності їх об'єднань.

Стаття 1. Об'єднання громадян

Об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод.

Об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) відповідно до цього Закону визнається політичною партією або громадською організацією.

Дія цього Закону не поширюється на релігійні, кооперативні організації, об'єднання громадян, що мають основною метою одержання прибутків, комерційні фонди, органи місцевого та регіонального самоврядування (в тому числі ради і комітети мікрорайонів, будинкові, вуличні, квартальні, сільські, селищні комітети), органи громадської самодіяльності (народні дружини, товариські суди тощо), інші об'єднання громадян, порядок створення і діяльності яких визначається відповідним законодавством.

Особливості правового регулювання діяльності профспілок визначаються Законом України про профспілки.

Стаття 2. Політична партія

Політичною партією є об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі.

Стаття 3. Громадська організація

Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

**Стаття 4. Обмеження на створення
і діяльність об'єднань громадян**

Не підлягають легалізації, а діяльність легалізованих об'єднань громадян забороняється у судовому порядку, коли їх метою є:

зміна шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави;

підрив безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав;

пропаганда війни, насильства чи жорстокості, фашизму та неофашизму;

розпалювання національної та релігійної ворожнечі;

створення незаконних воєнізованих формувань;

обмеження загальноновизнаних прав людини.

Забороняється створення і діяльність політичних партій, керівні органи чи структурні осередки яких знаходяться за межами України, а також будь-яких структурних осередків політичних партій в органах виконавчої та судової влади, у Збройних Силах та Державній прикордонній службі України, Державній спеціальній службі транспорту, на державних підприємствах, в установах і організаціях, державних навчальних закладах.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності

(від 15 вересня 1999 р., зі змінами, внесеними Законами України)

(витяг)

Цей Закон визначає особливості правового регулювання, засади створення, права та гарантії діяльності професійних спілок.

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі застосовуються такі терміни:

професійна спілка (профспілка) - добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання);

первинна організація профспілки - добровільне об'єднання членів профспілки, які, як правило, працюють на одному підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності і виду господарювання або у фізичної особи, яка використовує найману працю, або забезпечують себе роботою самостійно, або навчаються в одному навчальному закладі;

організації профспілки - організаційні ланки профспілки, визначені статутом профспілки, що діють у межах повноважень, наданих статутом та цим Законом;

член профспілки - особа, яка входить до складу профспілки, визнає її статут та сплачує членські внески;

профспілковий орган - орган, створений згідно із статутом (положенням) профспілки, об'єднання профспілок, через який профспілка здійснює свої повноваження;

профспілковий представник - керівник профспілки, її організації, об'єднання профспілок, профспілкового органу, профорганізатора або інша особа, уповноважена на представництво статутом або відповідним рішенням профспілкового органу;

роботодавець - власник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності, галузевої належності або уповноважений ним орган (керівник) чи фізична особа, яка відповідно до законодавства використовує найману працю;

працівник - фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю.

Стаття 2. Професійні спілки

Професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

Діяльність профспілок будується на принципах законності та гласності. Інформація щодо їх статутних і програмних документів є загальнодоступною.

ДО РОЗДІЛУ 5

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів

(від 2 жовтня 1992 р., зі змінами, внесеними Законами України)

(витяг)

Цей Закон визначає правові, економічні, організаційні засади державної підтримки засобів масової інформації та соціального захисту журналістів.

Як складова частина законодавства України про свободу слова та інформаційну діяльність цей Закон посилює систему правового регулювання в інформаційній сфері.

Стаття 1. Поняття і терміни

Основні поняття і терміни, що вживаються в цьому Законі, мають таке значення:

державна підтримка засобів масової інформації - сукупність правових, економічних, соціальних, організаційних та інших заходів державного сприяння зміцненню і розвитку інформаційної галузі, її інфраструктури;

державний засіб масової інформації:

а) державна теле- і радіомовна організація (стаття 12 Закону України “Про телебачення і радіомовлення”);

б) державне інформаційне агентство (статті 7 і 8 Закону України “Про інформаційні агентства”);

в) друкований засіб масової інформації, засновником (співзасновником) якого є орган державної влади, а видання здійснюється на базі або за участю державної власності та відповідного фінансування з Державного бюджету України чи бюджету Автономної Республіки Крим і статутом (програмними цілями) редакції якого передбачається, зокрема, інформування громадян про діяльність цього та вищих органів державної влади;

комунальний засіб масової інформації - аудіовізуальний чи друкований засіб масової інформації, створений органом місцевого самоврядування або органом місцевого самоврядування спільно з місцевою державною адміністрацією як засновником (співзасновником) на базі чи за участю комунальної власності та відповідного фінансування з місцевого бюджету і статутом (програмними цілями, програмною концепцією) редакції (юридичної особи) якого передбачається,

зокрема, інформування громадян про діяльність цього органу та вищих органів державної влади;

районна, міська газета - комунальна або інша місцева газета, яка видається та розповсюджується відповідно на території району (крім району в місті) або міста; спільна для району та міста, де розміщується районний центр, - міськрайонна;

районне, міське, міськрайонне телерадіомовлення - теле- і радіомовлення, здійснюване комунальними районними, міськими або міськрайонними (спільними для району і міста) теле- і радіомовними організаціями;

журналіст - творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) - відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України;

засіб масової інформації рекламного характеру - засіб масової інформації, в якому реклама перевищує: 40 відсотків обсягу одного номера друкованого видання, 15 відсотків - загального обсягу мовлення теле- і радіоорганізації;

засіб масової інформації еротичного характеру - засіб масової інформації, в якому систематично експлуатується інтерес до сексу, а сексуальна тематика є провідною;

собівартість виготовлення одного примірника передплатного видання - будь-які прямі матеріальні і загальновиробничі витрати, пов'язані із створенням друкованих періодичних засобів масової інформації (видань), без урахування колірності друку видання та витрат на оформлення передплати, доставку передплатникам друкованих періодичних видань чи будь-яких інших витрат розповсюджувача.

Інші поняття і терміни вживаються в цьому Законі в значеннях, визначених законодавством України.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про зайнятість населення

(від 1 березня 1991 р., зі змінами, внесеними Законами України)

(витяг)

В умовах ринкової економіки і рівноправності різних форм власності цей Закон визначає правові, економічні та організаційні основи зайнятості населення України і його захисту від безробіття, а також соціальної гарантії з боку держави в реалізації громадянами права на працю.

Стаття 1. Зайнятість населення

1. Зайнятість - це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

Зайнятість населення, що проживає на території України, забезпечується державою шляхом проведення активної соціально-економічної політики, спрямованої на задоволення його потреб у добровільному виборі виду діяльності, стимулювання створення нових робочих місць і розвитку підприємництва.

2. Громадяни України вільно обирають види діяльності, які не заборонені законодавством, у тому числі і не пов'язані з виконанням оплачуваної роботи, а також професію, місце роботи відповідно до своїх здібностей.

Примушування до праці в будь-якій формі не допускається, за винятком випадків, передбачених законодавством України. Добровільна незайнятість громадян не є підставою для притягнення їх до адміністративної або кримінальної відповідальності.

3. В Україні до зайнятого населення належать громадяни, що проживають на території держави на законних підставах:

а) працюючі по найму на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності, у міжнародних та іноземних організаціях в Україні і за кордоном у фізичних осіб;

б) громадяни, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, творчою діяльністю, члени кооперативів, фермери та члени їх сімей, що беруть участь у виробництві;

в) обрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду в органах державної влади, управління та громадських об'єднаннях;

г) які проходять службу в Збройних Силах України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, військах внутрішньої та конвойної охорони і Цивільної оборони України, органах внутрішніх справ України, інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, альтернативну (невійськову) службу;

д) підпункт "д" пункту 3 статті 1 виключено

е) які проходять професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації з відривом від виробництва; навчаються в денних загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах;

ж) працюючі громадяни інших країн, які тимчасово перебувають в Україні і виконують функції, не пов'язані із забезпеченням діяльності посольств і місій.

4. Законодавством України можуть передбачатися й інші категорії зайнятого населення.

Стаття 2. Безробітні

Безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. Безробітними визнаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та зареєстровані як такі, що шукають роботу.

У разі неможливості надати підходящу роботу безробітному може бути запропоновано пройти професійну перепідготовку або підвищити свою кваліфікацію.

Не можуть бути визнані безробітними громадяни:

а) віком до 16 років, за винятком тих, які працювали і були вивільнені у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, реорганізацією, перепрофільованням і ліквідацією підприємства, установи і організації або скороченням чисельності (штату);

б) які вперше шукають роботу і не мають професії (спеціальності), в тому числі випускники загальноосвітніх шкіл, у разі відмови їх від проходження професійної підготовки або від оплачуваної роботи, включаючи роботу тимчасового характеру яка не потребує професійної підготовки;

в) які відмовились від двох пропозицій підходящої роботи з моменту реєстрації їх у службі зайнятості як осіб, які шукають роботу;

г) які мають право на пенсію за віком, у тому числі на пільгових умовах, на пенсію за вислугу років або досягли встановленого законом пенсійного віку.

У разі відсутності підходящої роботи рішення про надання громадянам статусу безробітних приймається державною службою зайнятості за їх особистими заявами з восьмого дня після реєстрації у центрі зайнятості за місцем проживання як таких, що шукають роботу. Реєстрація громадян провадиться при пред'явленні паспорта і трудової книжки, а в разі потреби - військового квитка, документа про освіту або документів, які їх замінюють.

Порядок реєстрації, перереєстрації та ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних державною службою зайнятості визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 3. Основні принципи державної політики зайнятості населення

Державна політика України зайнятості населення базується на таких принципах:

забезпечення рівних можливостей усім громадянам, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності,

статі, віку, політичних переконань, ставлення до релігії, в реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб;

сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганню безробіттю, створенню нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва;

координації діяльності у сфері зайнятості з іншими напрямками економічної і соціальної політики на основі державної та регіональних програм зайнятості;

співробітництва професійних спілок, асоціацій (спілок) підприємців, власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів у взаємодії з органами державного управління в розробці, реалізації та контролі за виконанням заходів щодо забезпечення зайнятості населення;

міжнародного співробітництва у вирішенні проблем зайнятості населення, включаючи працю громадян України за кордоном та іноземних громадян в Україні.

Стаття 10. Право громадян на професійну діяльність за кордоном

Громадяни мають право займатися трудовою діяльністю у період тимчасового перебування за кордоном, якщо вона не суперечить чинному законодавству України і країни перебування.

Інтереси громадян України, які тимчасово працюють за кордоном, захищаються угодами, що укладаються між Україною та іншими державами.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)

(від 3 березня 1998 р., зі змінами, внесеними Законами України)

(витяг)

Цей Закон визначає правові і організаційні засади функціонування системи заходів по вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів) і спрямований на здійснення взаємодії сторін соціально-трудова відносин у процесі врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів), що виникли між ними.

Стаття 2. Поняття колективного трудового спору (конфлікту).

Колективний трудовий спір (конфлікт) - це розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудова відносин, щодо:

а) встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту;

- б) укладення чи зміни колективного договору, угоди;
- в) виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень;
- г) невиконання вимог законодавства про працю.

Стаття 3. Сторони колективного трудового спору (конфлікту)

Сторонами колективного трудового спору (конфлікту) є:

на виробничому рівні - наймані працівники (окремі категорії найманих працівників) підприємства, установи, організації чи їх структурних підрозділів або первинна профспілкова чи інша уповноважена найманими працівниками організація та власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи представник;

на галузевому, територіальному рівнях - наймані працівники підприємств, установ, організацій однієї або декількох галузей (професій) або адміністративно-територіальних одиниць чи профспілки, їх об'єднання або інші уповноважені цими найманими працівниками органи та власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи чи представники;

на національному рівні - наймані працівники однієї або декількох галузей (професій) чи профспілки або їх об'єднання чи інші уповноважені найманими працівниками органи та власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи (представники) на території більшості адміністративно-територіальних одиниць України, передбачених частиною другою статті 133 Конституції України.

Уповноважений найманими працівниками на представництво орган є єдиним повноважним представником найманих працівників до моменту припинення такого спору (конфлікту).

Стаття 17. Страйк

Страйк - це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Страйк застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) у зв'язку з відмовою власника або уповноваженого ним органу (представника) задовольнити вимоги найманих працівників або уповноваженого ними органу, профспілки, об'єднання профспілок чи уповноваженого нею (ними) органу.

Стаття 18. Право на страйк

Відповідно до статті 44 Конституції України ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється цим Законом.

Страйк може бути розпочато, якщо примирні процедури не привели до вирішення колективного трудового спору (конфлікту) або власник чи уповноважений ним орган (представник) ухиляється від примирних процедур або не виконує угоди, досягнутої в ході вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Стаття 19. Рішення про оголошення страйку

Рішення про оголошення страйку на підприємстві приймається за поданням виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) чи іншої організації найманих працівників, уповноваженої згідно із статтею 3 цього Закону представляти інтереси найманих працівників, загальними зборами (конференцією) найманих працівників шляхом голосування і вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість найманих працівників або дві третини делегатів конференції. Рішення про оголошення страйку оформляється протоколом.

Рекомендації щодо оголошення чи неоголошення галузевого або територіального страйку приймаються на галузевому або територіальному рівнях на конференції, зборах, пленумі чи іншому виборному органі представників найманих працівників та/або профспілок і надсилаються відповідним трудовим колективам чи профспілкам.

Наймані працівники підприємств галузі чи адміністративно-територіальних одиниць самостійно приймають рішення про оголошення чи неоголошення страйку на своєму підприємстві.

Страйк вважається галузевим чи територіальним, якщо на підприємствах, на яких оголошено страйк, кількість працюючих становить більше половини загальної кількості працюючих відповідної галузі чи території.

Нікого не може бути примушено до участі або до неучасті у страйку.

Орган (особа), який очолює страйк, зобов'язаний письмово попередити власника або уповноважений ним орган (представника) не пізніше як за сім днів до початку страйку, а у разі прийняття рішення про страйк на безперервно діючому виробництві - за п'ятнадцять днів.

Власник або уповноважений ним орган (представник) зобов'язаний у найкоротший строк попередити постачальників і споживачів, транспортні організації, а також інші заінтересовані підприємства, установи, організації щодо рішення найманих працівників про оголошення страйку.

Місцеперебування під час страйку працівників, які беруть у ньому участь, визначається органом (особою), що керує страйком, за погодженням із власником або уповноваженим ним органом (представником).

У разі проведення зборів, мітингів, пікетів за межами підприємства орган (особа), який очолює страйк, повинен повідомити про запланований захід місцевий орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування не пізніше ніж за три дні.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про оплату праці

(від 24 березня 1995 р., зі змінами, внесеними Законами України)

(витяг)

Цей Закон визначає економічні, правові та організаційні засади оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах, на підставі трудового договору з підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та господарювання (далі - підприємства), а також з окремими громадянами та сфери державного і договірною регулювання оплати праці і спрямований на забезпечення відтворувальної і стимулюючої функції заробітної плати.

Стаття 1. Заробітна плата

Заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Стаття 2. Структура заробітної плати

Основна заробітна плата. Це - винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата. Це - винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати. До них належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не

передбачені актами чинного законодавства, або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Стаття 4. Джерела коштів на оплату праці.

Джерелом коштів на оплату праці працівників госпрозрахункових підприємств є частина доходу та інші кошти, одержані внаслідок їх господарської діяльності.

Для установ і організацій, що фінансуються з бюджету, - це кошти, які виділяються з відповідних бюджетів, а також частина доходу, одержаного внаслідок господарської діяльності та з інших джерел.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про державну допомогу сім'ям з дітьми

(від 21 листопада 1992 р., зі змінами, внесеними Законами України)

(витяг)

Цей Закон відповідно до Конституції України встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення.

Стаття 1. Право сімей з дітьми на державну допомогу

Громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також особи, яким надано статус біженця в Україні, мають право на державну допомогу нарівні з громадянами України на умовах, передбачених цим Законом, іншими законами або міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У разі, коли міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж ті, що містяться у цьому Законі, застосовуються правила, встановлені цим договором.

Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми та перелік документів, необхідних для призначення допомоги за цим Законом, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 2. Поняття і терміни, що вживаються у цьому Законі

У цьому Законі поняття і терміни вживаються у такому значенні:

дитина - особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом вона не набуває прав повнолітньої раніше;

сім'я з дітьми - поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування;

малозабезпечена сім'я з дітьми - сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї;

прожитковий мінімум для сім'ї - визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України "Про прожитковий мінімум" для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення;

середньомісячний сукупний дохід сім'ї - обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

Стаття 3. Види державної допомоги сім'ям з дітьми

Відповідно до цього Закону призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 2) одноразова допомога при народженні дитини;
- 3) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- 4) допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням;
- 5) допомога на дітей одиноким матерям;

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

Стаття 4. Джерела покриття витрат на виплату державної допомоги сім'ям з дітьми

Покриття витрат на виплату державної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів.

Порядок покриття витрат, передбачений частиною першою цієї статті, не стосується виплат допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам з числа

військовослужбовців Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, військ цивільної оборони, інших військових формувань, а також Державної спеціальної служби транспорту та з числа осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ. Покриття витрат на виплату зазначеного виду державної допомоги цим категоріям жінок здійснюється за рахунок відповідних бюджетів.

ДО РОЗДІЛУ 6

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про авторське право і суміжні права

(в ред. від 20 листопада 2003 р., зі змінами,
внесеними Законами України)

(витяг)

Цей Закон охороняє особисті немайнові права і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані із створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва - авторське право, і права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення - суміжні права.

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі терміни вживаються у такому значенні:

автор - фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір;

аудіовізуальний твір - твір, що фіксується на певному матеріальному носії (кіноплівці, магнітній плівці чи магнітному диску, компакт-диску тощо) у вигляді серії послідовних кадрів (зображень) чи аналогових або дискретних сигналів, які відображають (закодовують) рухомі зображення (як із звуковим супроводом, так і без нього), і сприйняття якого є можливим виключно за допомогою того чи іншого виду екрана (кіноекрана, телевізійного екрана тощо), на якому рухомі зображення візуально відображаються за допомогою певних технічних засобів. Видами аудіовізуального твору є кінофільми, телефільми, відеофільми, діафільми, слайдофільми тощо, які можуть бути ігровими, анімаційними (мультимедійними), неігровими чи іншими;

база даних (копіляція даних) - сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, в тому числі - електронній, підбір і розташування складових частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці, і складові частини якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів;

виключне право - майнове право особи, яка має щодо твору, виконання, постановки, передачі організації мовлення, фонограми чи відеограми авторське право і (або) суміжні права, на використання цих об'єктів авторського права і (або) суміжних прав лише нею і на видачу лише цією особою дозволу чи заборону їх використання іншим особам у межах строку, встановленого цим Законом;

виконавець - актор (театру, кіно тощо), співак, музикант, танцюрист або інша особа, яка виконує роль, співає, читає, декламує, грає на музичному інструменті, танцює чи будь-яким іншим способом виконує твори літератури, мистецтва чи твори народної творчості, циркові, естрадні, лялькові номери, пантоміми тощо, а також диригент музичних і музично-драматичних творів;

виробник відеограми - фізична або юридична особа, яка взяла на себе ініціативу і несе відповідальність за перший відеозапис виконання або будь-яких рухомих зображень (як із звуковим супроводом, так і без нього);

виробник фонограми - фізична або юридична особа, яка взяла на себе ініціативу і несе відповідальність за перший звукозапис виконання або будь-яких звуків;

відеограма - відеозапис на відповідному матеріальному носії (магнітній стрічці, магнітному диску, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких рухомих зображень (із звуковим супроводом чи без нього), крім зображень у вигляді запису, що входить до аудіовізуального твору. Відеограма є вихідним матеріалом для виготовлення її копій;

відтворення - виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у тому числі цифровій), оптичній або іншій формі, яку може читувати комп'ютер;

державна система правової охорони інтелектуальної власності - Установа і сукупність експертних, наукових, освітніх, інформаційних та інших державних закладів відповідної спеціалізації, що входять до сфери управління Установи.

інформація про управління правами - інформація, в тому числі в електронній (цифровій) формі, що ідентифікує об'єкт авторського права і (або) суміжних прав і автора чи іншу особу, яка має на цей об'єкт авторське право і (або) суміжні права, або інформація про умови використання об'єкта авторського права і (або) суміжних прав, або будь-які цифри чи коди, у яких представлена така інформація, коли будь-який із цих елементів інформації прикладений до примірника об'єкта авторського права і (або) суміжних прав або вміщений у нього чи з'являється у зв'язку з його повідомленням до загального відома;

ім'я автора - сукупність слів чи знаків, що ідентифікують автора: прізвище та ім'я автора; прізвище, ім'я та по батькові автора; ініціали автора; псевдонім автора; прийнятий автором знак (сукупність знаків) тощо;

запис (звукозапис, відеозапис) - фіксація за допомогою спеціальних технічних засобів (у тому числі й за допомогою числового представлення) на відповідному матеріальному носії звуків і (або) рухомих зображень, яка дозволяє здійснювати їх сприйняття, відтворення або сповіщення за допомогою відповідного пристрою;

здавання у майновий найм - передача права користування і (або) володіння оригіналом чи примірником твору, фонограми, відеограми на певний строк з метою одержання прямої чи опосередкованої комерційної вигоди;

комп'ютерна програма - набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи у будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату (це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному або об'єктному кодах);

контрафактний примірник твору, фонограми, відеограми - примірник твору, фонограми чи відеограми, відтворений, опублікований і (або) розповсюджуваний з порушенням авторського права і (або) суміжних прав, у тому числі примірники захищених в Україні творів, фонограм і відеограм, що ввозяться на митну територію України без згоди автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав, зокрема з країн, в яких ці твори, фонограми і відеограми ніколи не охоронялися або перестали охоронятися;

оприлюднення (розкриття публіці) твору - здійснена за згодою автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав дія, що вперше робить твір доступним для публіки шляхом опублікування, публічного виконання, публічного показу, публічної демонстрації, публічного сповіщення тощо;

опублікування твору, фонограми, відеограми - випуск в обіг за згодою автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав виготовлених поліграфічними, електронними чи іншими способами примірників твору, фонограми, відеограми у кількості, здатній задовольнити, з урахуванням характеру твору, фонограми чи відеограми, розумні потреби публіки, шляхом їх продажу, здавання в майновий найм, побутового чи комерційного прокату, надання доступу до них через електронні системи інформації таким чином, що будь-яка особа може його отримати з будь-якого місця і у будь-який час за власним вибором або передачі права власності на них чи володіння ними іншими способами. Опублікуванням твору, фонограми, відеограми вважається також депонування рукопису твору, фонограми, відеограми у сховищі (депозитарії) з відкритим доступом та можливістю одержання в ньому примірника (копії) твору, фонограми, відеограми;

організація колективного управління (організація колективного управління майновими правами) - організація, що управляє на колективній основі майновими правами суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав і не має на меті одержання прибутку;

організація мовлення - організація ефірного мовлення чи організація кабельного мовлення;

організація ефірного мовлення - телерадіоорганізація, що здійснює публічне сповіщення радіо- чи телевізійних передач і програм мовлення (як власного виробництва, так і виробництва інших організацій) шляхом передачі в ефір за допомогою радіохвиль (а також лазерних променів, гама-променів тощо) у будь-якому частотному діапазоні (у тому числі й з використанням супутників);

організація кабельного мовлення - телерадіоорганізація, що здійснює публічне сповіщення радіо- чи телевізійних передач і програм мовлення (як власного виробництва, так і виробництва інших організацій) шляхом передачі на віддаль сигналу за допомогою того чи іншого виду наземного, підземного чи підводного кабелю (провідникового, оптоволоконного чи іншого виду);

особа - фізична або юридична особа;

похідний твір - твір, що є творчою переробкою іншого існуючого твору без завдання шкоди його охороні (анотація, адаптація, аранжування, обробка фольклору, інша переробка твору) чи його творчим перекладом на іншу мову (до похідних творів не належать аудіовізуальні твори, одержані шляхом дублювання, озвучення, субтитрування українською чи іншими мовами інших аудіовізуальних творів);

примірник твору - копія твору, виконана у будь-якій матеріальній формі;

примірник фонограми - копія фонограми на відповідному матеріальному носії, яка виконана безпосередньо чи опосередковано із цієї фонограми і містить усі зафіксовані на ній звуки чи їх частину;

примірник відеограми - копія відеограми на відповідному матеріальному носії, яка виконана безпосередньо чи опосередковано із цієї відеограми і містить усі зафіксовані на ній рухомі зображення чи їх частину (як із звуковим супроводом, так і без нього);

продюсер аудіовізуального твору - особа, яка організує або організує та фінансує створення аудіовізуального твору;

псевдонім - вигадане ім'я, вибране автором чи виконавцем для позначення свого авторства;

публічне виконання - подання за згодою суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав творів, виконань, фонограм, передач організації мовлення шляхом декламації, гри, співу, танцю та іншим способом як безпосередньо (у живому виконанні), так і за допомогою будь-яких пристроїв і процесів (за винятком передачі в ефір чи по кабелях) у місцях, де присутні чи можуть бути присутніми особи, які не належать до кола сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї, незалежно від того, чи присутні вони в одному місці і в один і той самий час або в різних місцях і в різний час;

публічна демонстрація аудіовізуального твору, відеограми - публічне одноразове чи багаторазове представлення публіці за згодою суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав у приміщенні, в якому можуть бути присутніми особи, які не належать до кола сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї, аудіовізуального твору чи зафіксованого у відеограмі виконання або будь-яких рухомих зображень;

публічний показ - будь-яка демонстрація оригіналу або примірника твору, виконання, фонограми, відеограми, передачі організації мовлення за згодою суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав безпосередньо або на екрані за допомогою плівки, слайда, телевізійного кадру тощо (за винятком передачі в ефір чи по кабелях) або за допомогою інших пристроїв чи процесів у місцях, де присутні чи можуть бути присутніми особи, які не належать до кола сім'ї чи близьких знайомих цієї сім'ї особи, яка здійснює показ, незалежно від того, чи присутні вони в одному місці і в один і той самий час або в різних місцях і в різний час (публічний показ аудіовізуального твору чи відеограми означає також демонстрацію окремих кадрів аудіовізуального твору чи відеограми без дотримання їх послідовності);

публічне сповіщення (доведення до загального відома) - передача за згодою суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав в ефір за допомогою радіохвиль (а також лазерних променів, гама-променів тощо), у тому числі з використанням супутників, чи передача на віддалі за допомогою проводів або будь-якого виду наземного чи підземного (підводного) кабелю (провідникового, оптоволоконного та інших видів) творів, виконань, будь-яких звуків і (або) зображень, їх записів у фонограмах і відеограмах, програм організації мовлення тощо, коли зазначена передача може бути прийнята необмеженою кількістю осіб у різних місцях, віддаленість яких від місця передачі є такою, що без зазначеної передачі зображення чи звуку не можуть бути прийняті;

репрографічне відтворення (репродукування) - факсимільне відтворення у будь-якому розмірі (у тому числі збільшеному чи зменшеному) оригіналу письмового чи іншого графічного твору або його примірника шляхом фотокопіювання або іншими подібними способами, крім запису в електронній (у тому числі цифровій), оптичній чи іншій формі, яку зчитує комп'ютер;

розповсюдження об'єктів авторського права і (або) суміжних прав - будь-яка дія, за допомогою якої об'єкти авторського права і (або) суміжних прав безпосередньо чи опосередковано пропонуються публіці, в тому числі доведення цих об'єктів до відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до цих об'єктів з будь-якого місця і в будь-який час за власним вибором;

службовий твір - твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним і роботодавцем;

суспільне надбання - твори і об'єкти суміжних прав, строк дії авторського права і (або) суміжних прав на які закінчився;

твір архітектури - твір у галузі мистецтва спорудження будівель і ландшафтних утворень (креслення, ескізи, моделі, збудовані будівлі та споруди, парки, плани населених пунктів тощо);

твір образотворчого мистецтва - скульптура, картина, малюнок, гравюра, літографія, твір художнього (у тому числі сценічного) дизайну тощо;

твір ужиткового мистецтва - твір мистецтва, в тому числі твір художнього промислу, створений ручним або промисловим способом для користування у побуті або перенесений на предмети такого користування;

технічні засоби захисту - технічні пристрої і (або) технологічні розробки, призначені для створення технологічної перешкоди порушенню авторського права і (або) суміжних прав при сприйнятті і (або) копіюванні захищених (закодованих) записів у фонограмах (відеограмах) і передачах організації мовлення чи для контролю доступу до використання об'єктів авторського права і суміжних прав;

установа - центральний орган виконавчої влади у сфері інтелектуальної власності;

фонограма - звукозапис на відповідному носії (магнітній стрічці чи магнітному диску, грамофонній платівці, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких звуків, крім звуків у формі запису, що входить до аудіовізуального твору. Фонограма є вихідним матеріалом для виготовлення її примірників (копій);

цитата - порівняно короткий уривок з літературного, наукового чи будь-якого іншого опублікованого твору, який використовується, з обов'язковим посиланням на його автора і джерела цитування, іншою особою у своєму творі з метою зробити зрозумілішими свої твердження або для посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні.

Стаття 2. Законодавство України про авторське право і суміжні права

Законодавство України про авторське право і суміжні права базується на Конституції України і складається з відповідних норм Цивільного кодексу України, цього Закону, законів України “Про власність”, “Про кінематографію”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про видавничу справу”, “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм” та інших законів України, що охороняють особисті немайнові права та майнові права суб'єктів авторського права і суміжних прав.

Стаття 7. Суб'єкти авторського права

Суб'єктами авторського права є автори творів, зазначених у частині першій статті 8 цього Закону, їх спадкоємці та особи, яким автори чи їх спадкоємці передали свої авторські майнові права.

Стаття 8. Об'єкти авторського права

1. Об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури і мистецтва, а саме:

- 1) літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо);
- 2) виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори;
- 3) комп'ютерні програми;
- 4) бази даних;
- 5) музичні твори з текстом і без тексту;
- 6) драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки;
- 7) аудіовізуальні твори;
- 8) твори образотворчого мистецтва;
- 9) твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва;
- 10) фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії;
- 11) твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо;
- 12) ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності;
- 13) сценічні обробки творів, зазначених у пункті 1 цієї частини, і обробки фольклору, придатні для сценічного показу;
- 14) похідні твори;
- 15) збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини;
- 16) тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів;
- 17) інші твори.

2. Охороні за цим Законом підлягають всі твори, зазначені у частині першій цієї статті, як оприлюднені, так і не оприлюднені, як завершені, так і не завершені,

незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо).

3. Передбачена цим Законом правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі.

Стаття 10. Об'єкти, що не охороняються

Не є об'єктом авторського права:

а) повідомлення про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації;

б) твори народної творчості (фольклор);

в) видані органами державної влади у межах їх повноважень офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного характеру (закони, укази, постанови, судові рішення, державні стандарти тощо) та їх офіційні переклади;

г) державні символи України, державні нагороди; символи і знаки органів державної влади, Збройних Сил України та інших військових формувань; символіка територіальних громад; символи та знаки підприємств, установ та організацій;

д) грошові знаки;

е) розклади руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники та інші аналогічні бази даних, що не відповідають критеріям оригінальності і на які поширюється право *sui-generis* (своєрідне право, право особливого роду).

Проекти офіційних символів і знаків, зазначених у пунктах “г” і “д” частини першої цієї статті, до їх офіційного затвердження розглядаються як твори і охороняються відповідно до цього Закону.

Стаття 11. Виникнення і здійснення авторського права.

Презумпція авторства

1. Первинним суб'єктом, якому належить авторське право, є автор твору.

За відсутності доказів іншого автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства).

Це положення застосовується також у разі опублікування твору під псевдонімом, який ідентифікує автора.

2. Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи

будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей.

3. Особа, яка має авторське право (автор твору чи будь-яка інша особа, якій на законних підставах передано авторське майнове право на цей твір), для сповіщення про свої права може використовувати знак охорони авторського права. Цей знак складається з таких елементів:

латинська літера “с”, обведена колом, - ©;

ім'я особи, яка має авторське право;

рік першої публікації твору.

Знак охорони авторського права проставляється на оригіналі і кожному примірнику твору.

4. Якщо твір опубліковано анонімно чи під псевдонімом (за винятком випадку, коли псевдонім однозначно ідентифікує автора), видавець твору (його ім'я чи назва мають бути зазначені на творі) вважається представником автора і має право захищати права останнього. Це положення діє до того часу, поки автор твору не розкриє своє ім'я і не заявить про своє авторство.

5. Суб'єкт авторського права для засвідчення авторства (авторського права) на оприлюднений чи не оприлюднений твір, факту і дати опублікування твору чи договорів, які стосуються права автора на твір, у будь-який час протягом строку охорони авторського права може зареєструвати своє авторське право у відповідних державних реєстрах.

Державна реєстрація авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір, здійснюється Установою відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України порядку. Установа складає і періодично видає каталоги всіх державних реєстрацій.

За підготовку Установою до державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір, сплачуються збори, розміри яких визначаються Кабінетом Міністрів України.

Про реєстрацію авторського права на твір Установою видається свідоцтво. За видачу свідоцтва сплачується державне мито, кошти від сплати якого перераховуються до Державного бюджету України. Розмір і порядок сплати державного мита за видачу свідоцтва визначаються законодавством.

Особа, яка володіє матеріальним об'єктом, в якому втілено (виражено) твір, не може перешкоджати особі, яка має авторське право, у його реєстрації.

Стаття 12. Авторське право і право власності на матеріальний об'єкт, в якому втілено твір

1. Авторське право і право власності на матеріальний об'єкт, в якому втілено твір, не залежать одне від одного. Відчуження матеріального об'єкта, в якому втілено твір, не означає відчуження авторського права і навпаки.

2. Власникові матеріального об'єкта, в якому втілено оригінал твору образотворчого мистецтва чи архітектури, не дозволяється руйнувати цей об'єкт без попереднього пропонування його авторові твору за ціну, що не перевищує вартості матеріалів, витрачених на його створення. Якщо збереження об'єкта, в якому втілено оригінал твору, є неможливим, власник матеріального об'єкта, в якому виражено оригінал твору, повинен дозволити авторові зробити копію твору у відповідній формі, а якщо це стосується архітектурної споруди - фотографії твору.

Стаття 13. Співавторство

1. Співавторами є особи, спільною творчою працею яких створено твір.

Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить всім співавторам незалежно від того, чи утворює такий твір одне нерозривне ціле або складається із частин, кожна з яких має самостійне значення.

Відносини між співавторами визначаються угодою, укладеною між ними.

Право опублікування та іншого використання твору в цілому належить всім співавторам.

Якщо твір, створений у співавторстві, утворює одне нерозривне ціле, то жоден із співавторів не може без достатніх підстав відмовити іншим у дозволі на опублікування, інше використання або зміну твору.

У разі порушення спільного авторського права кожен співавтор може доводити своє право в судовому порядку.

2. Якщо твір, створений у співавторстві, складається з частин, кожна з яких має самостійне значення, то кожен із співавторів має право використовувати створену ним частину твору на власний розсуд, якщо інше не передбачено угодою між співавторами.

3. Співавторством є також авторське право на інтерв'ю. Співавторами інтерв'ю є особа, яка дала інтерв'ю, та особа, яка його взяла.

Опублікування запису інтерв'ю допускається лише за згодою особи, яка дала інтерв'ю.

4. Винагорода за використання твору належить співавторам у рівних частках, якщо в угоді між ними не передбачається інше.

Стаття 14. Особисті немайнові права автора

1. Автору належать такі особисті немайнові права:

1) вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;

2) забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом;

3) вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;

4) вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора.

2. Особисті немайнові права автора не можуть бути передані (відчужені) іншим особам.

Стаття 15. Майнові права автора

1. До майнових прав автора (чи іншої особи, яка має авторське право) належать:

а) виключне право на використання твору;

б) виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами.

Майнові права автора (чи іншої особи, яка має авторське право) можуть бути передані (відчужені) іншій особі згідно з положеннями статті 31 цього Закону, після чого ця особа стає суб'єктом авторського права.

2. Виключне право на використання твору автором (чи іншою особою, яка має авторське право) дозволяє йому використовувати твір у будь-якій формі і будь-яким способом.

3. Виключне право автора (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти:

1) відтворення творів;

2) публічне виконання і публічне сповіщення творів;

3) публічну демонстрацію і публічний показ;

4) будь-яке повторне оприлюднення творів, якщо воно здійснюється іншою організацією, ніж та, що здійснила перше оприлюднення;

5) переклади творів;

6) переробки, адаптації, аранжування та інші подібні зміни творів;

7) включення творів як складових частин до збірників, антологій, енциклопедій тощо;

8) розповсюдження творів шляхом першого продажу, відчуження іншим способом або шляхом здавання в майновий найм чи у прокат та шляхом іншої передачі до першого продажу примірників твору;

9) подання своїх творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їх власним вибором;

10) здавання в майновий найм і (або) комерційний прокат після першого продажу, відчуження іншим способом оригіналу або примірників аудіовізуальних творів, комп'ютерних програм, баз даних, музичних творів у нотній формі, а також творів, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі або у формі, яку зчитує комп'ютер;

11) імпорт примірників творів.

Цей перелік не є вичерпним.

4. Виключні права авторів на використання творів архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва передбачають і право їх участі у реалізації проектів цих творів.

5. За винятком випадків, передбачених статтями 21 - 25 цього Закону, автор (чи інша особа, яка має авторське право) має право вимагати виплати винагороди за будь-яке використання твору. Винагорода може здійснюватися у формі одноразового (паушального) платежу, або відрахувань за кожний проданий примірник чи кожне використання твору (роялті), або комбінованих платежів.

Розмір і порядок виплати авторської винагороди за створення і використання твору встановлюються в авторському договорі або у договорах, що укладаються за дорученням суб'єктів авторського права організаціями колективного управління з особами, які використовують твори.

Кабінетом Міністрів України можуть встановлюватися мінімальні ставки авторської винагороди та порядок їх застосування.

6. Обмеження майнових прав, встановлені статтями 21 - 25 цього Закону, здійснюються за умови, що вони не завдаватимуть шкоди використанню твору і не обмежуватимуть безпідставно законні інтереси автора.

7. Якщо примірники правомірно опублікованого твору законним чином введені у цивільний обіг шляхом їх першого продажу в Україні, то допускається їх повторне введення в обіг шляхом продажу, дарування тощо без згоди автора (чи іншої особи, яка має авторське право) і без виплати авторської винагороди, а щодо творів образотворчого мистецтва - з урахуванням положень статті 27 цього Закону. Проте у цьому випадку право здавання у майновий найм чи комерційний прокат залишається виключно за особою, яка має авторське право.

Стаття 35. Об'єкти суміжних прав

Об'єктами суміжних прав, незалежно від призначення, змісту, оцінки, способу і форми вираження, є:

- а) виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів;
- б) фонограми, відеограми;
- в) передачі (програми) організацій мовлення.

Стаття 36. Суб'єкти суміжних прав

1. Суб'єктами суміжних прав є:

- а) виконавці творів, їх спадкоємці та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо виконань;
- б) виробники фонограм, їх спадкоємці (правонаступники) та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо фонограм;
- в) виробники відеограм, їх спадкоємці (правонаступники) та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо відеограм;
- г) організації мовлення та їх правонаступники.

2. Виконавці здійснюють свої права за умови дотримання ними прав авторів виконуваних творів та інших суб'єктів авторського права. Виробники фонограм, виробники відеограм повинні дотримуватися прав суб'єктів авторського права і виконавців. Організації мовлення повинні дотримуватися прав суб'єктів авторського права, виконавців, виробників фонограм (відеограм).

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про охорону прав на винаходи і корисні моделі

*(в ред. від 22 травня 2003 р., зі змінами,
внесеними Законами України)*

(витяг)

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

Установа - центральний орган виконавчої влади з питань правової охорони інтелектуальної власності;

Апеляційна палата - колегіальний орган Установи для розгляду заперечень проти рішень Установи щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності та інших питань, віднесених до її компетенції цим Законом;

винахід (корисна модель) - результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології;

секретний винахід (секретна корисна модель) - винахід (корисна модель), що містить інформацію, віднесену до державної таємниці;

службовий винахід (корисна модель) - винахід (корисна модель), створений працівником;

у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи дорученням роботодавця за умови, що трудовим договором (контрактом) не передбачене інше;

з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва і обладнання роботодавця;

службові обов'язки - зафіксовані в трудових договорах (контрактах), посадових інструкціях функціональні обов'язки працівника, що передбачають виконання робіт, які можуть привести до створення винаходу (корисної моделі);

доручення роботодавця - видане працівникові у письмовій формі завдання, яке має безпосереднє відношення до специфіки діяльності підприємства або діяльності роботодавця і може привести до створення винаходу (корисної моделі);

роботодавець - особа, яка найняла працівника за трудовим договором (контрактом);

винахідник - людина, інтелектуальною, творчою діяльністю якої створено винахід (корисну модель);

патент (патент на винахід, деклараційний патент на винахід, деклараційний патент на корисну модель, патент (деклараційний патент) на секретний винахід, деклараційний патент на секретну корисну модель) - охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство і право власності на винахід (корисну модель);

патент на винахід - різновид патенту, що видається за результатами кваліфікаційної експертизи заявки на винахід;

деклараційний патент на винахід - різновид патенту, що видається за результатами формальної експертизи заявки на винахід;

деклараційний патент на корисну модель - різновид патенту, що видається за результатами формальної експертизи заявки на корисну модель;

патент (деклараційний патент) на секретний винахід - різновид патенту, що видається на винахід, віднесений до державної таємниці;

деклараційний патент на секретну корисну модель - різновид патенту, що видається на корисну модель, віднесену до державної таємниці;

кваліфікаційна експертиза (експертиза по суті) - експертиза, що встановлює відповідність винаходу умовам патентоздатності (новизні, винахідницькому рівню, промисловій придатності);

формальна експертиза (експертиза за формальними ознаками) - експертиза, у ході якої встановлюється належність зазначеного у заявці об'єкта до переліку об'єктів, які можуть бути визнані винаходами (корисними моделями), і відповідність заявки та її оформлення встановленим вимогам;

ліцензія - дозвіл власника патенту (ліцензіара), що видається іншій особі (ліцензіату), на використання винаходу (корисної моделі) на певних умовах;

особа - фізична або юридична особа;

заявка - сукупність документів, необхідних для видачі Установою патенту;

заявник - особа, яка подала заявку чи набула прав заявника в іншому встановленому законом порядку;

пріоритет заявки (пріоритет) - першість у поданні заявки;

дата пріоритету - дата подання заявки до Установи чи до відповідного органу держави - учасниці Паризької конвенції про охорону промислової власності, за якою заявлено пріоритет;

міжнародна заявка - заявка, подана згідно з Договором про патентну кооперацію;

Реєстр - Державний реєстр патентів і деклараційних патентів України на винаходи, Державний реєстр деклараційних патентів України на корисні моделі, Державний реєстр патентів і деклараційних патентів України на секретні винаходи, Державний реєстр деклараційних патентів України на секретні корисні моделі;

заклад експертизи - уповноважений Установою державний заклад (підприємство, організація) для розгляду і проведення експертизи заявок;

державна система правової охорони інтелектуальної власності - Установа і сукупність експертних, наукових, освітніх, інформаційних та інших відповідної спеціалізації державних закладів, що входять до сфери управління Установи.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про охорону прав на промислові зразки

*(в ред. від 22 травня 2003 р., зі змінами,
внесеними Законами України)*

(витяг)

Цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з набуттям і здійсненням права власності на промислові зразки в Україні.

Стаття 1. Визначення

У цьому Законі нижченаведене вживається у такому значенні:

Установа - центральний орган виконавчої влади з питань правової охорони інтелектуальної власності;

промисловий зразок - результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання;

автор - людина, творчою працею якої створено промисловий зразок;
патент - патент України на промисловий зразок;
запатентований промисловий зразок - промисловий зразок, на який видано патент;
особа - фізична або юридична особа;
заявка - сукупність документів, необхідних для видачі патенту;
заявник - особа, яка подала заявку чи набула прав заявника в іншому встановленому законом порядку;
пріоритет заявки (пріоритет) - першість у поданні заявки;
дата пріоритету - дата подання заявки до Установи чи до відповідного органу держави - учасниці Паризької конвенції про охорону промислової власності, за якою заявлено пріоритет;
роботодавець - особа, яка найняла працівника за трудовим договором (контрактом);
Реєстр - Державний реєстр патентів України на промислові зразки;
Апеляційна палата - колегіальний орган Установи для розгляду заперечень проти рішень Установи щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності та інших питань, віднесених до її компетенції цим Законом;
заклад експертизи - уповноважений Установою державний заклад (підприємство, організація) для розгляду і проведення експертизи заявок;
державна система правової охорони інтелектуальної власності - Установа і сукупність експертних, наукових, освітніх, інформаційних та інших відповідної спеціалізації державних закладів, що входять до сфери управління Установи.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про освіту

(від 23 травня 1991 р., зі змінами,

внесеними Законами України)

(витяг)

Освіта - основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами.

Стаття 1. Законодавство України про освіту

Законодавство України про освіту базується на Конституції України і складається з цього Закону, інших актів законодавства України.

Стаття 2. Завдання законодавства України про освіту

Завданням законодавства України про освіту є регулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загально-культурної підготовки громадян України.

Стаття 3. Право громадян України на освіту

1. Громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин. Це право забезпечується:

розгалуженою мережею навчальних закладів, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти;

відкритим характером навчальних закладів, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;

різними формами навчання - очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

2. Держава здійснює соціальний захист вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів та інших осіб, незалежно від форм їх навчання і типів навчальних закладів, де вони навчаються, сприяє здобуттю освіти в домашніх умовах.

3. Для одержання документа про освіту громадяни мають право на державну атестацію.

4. Іноземні громадяни, особи без громадянства здобувають освіту в навчальних закладах України відповідно до чинного законодавства та міжнародних договорів.

Стаття 4. Державна політика в галузі освіти

1. Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства.

2. Державна політика в галузі освіти визначається Верховною Радою України відповідно до Конституції України і здійснюється органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Стаття 7. Мова освіти

Мова освіти визначається Конституцією України, Законом Української РСР “Про мови в Українській РСР”.

Стаття 8. Навчально-виховний процес і громадсько-політична діяльність у навчальних закладах

1. Навчально-виховний процес у навчальних закладах є вільним від втручання політичних партій, громадських, релігійних організацій.

2. Залучення учнів, студентів до участі в політичних акціях і релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається.

3. Належність особи до будь-якої політичної партії, громадської, релігійної організації, що діють відповідно до Конституції України, не є перешкодою для її участі в навчально-виховному процесі.

4. Учні, студенти, працівники освіти можуть створювати у навчальних закладах первинні осередки об'єднань громадян, членами яких вони є.

Стаття 28. Поняття системи освіти

Система освіти складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти.

Стаття 29. Структура освіти

Структура освіти включає: дошкільну освіту; загальну середню освіту; позашкільну освіту; професійно-технічну освіту; вищу освіту; післядипломну освіту; аспірантуру; докторантуру; самоосвіту.

Стаття 30. Освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні

1. В Україні встановлюються такі освітні рівні:

- початкова загальна освіта;
- базова загальна середня освіта;
- повна загальна середня освіта;
- професійно-технічна освіта;
- базова вища освіта;
- повна вища освіта.

2. В Україні встановлюються такі освітньо-кваліфікаційні рівні:
кваліфікований робітник;
молодший спеціаліст;
бакалавр;
спеціаліст, магістр.

Положення про освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 33. Дошкільна освіта

Дошкільна освіта і виховання здійснюються у сім'ї, дошкільних навчальних закладах у взаємодії з сім'єю і мають на меті забезпечення фізичного, психічного здоров'я дітей, їх всебічного розвитку, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, необхідних для подальшого навчання.

Стаття 34. Дошкільні навчальні заклади

Дошкільними навчальними закладами є:
дошкільні навчальні заклади (ясла);
дошкільні навчальні заклади (ясла-садки);
дошкільні навчальні заклади (дитячі садки);
дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) компенсуючого типу;
будинки дитини;
дошкільні навчальні заклади (дитячі будинки) інтернатного типу;
дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) сімейного типу;
дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) комбінованого типу;
дошкільні навчальні заклади (центри розвитку дитини);
дитячі будинки сімейного типу.

Прийом дітей у дошкільні навчальні заклади проводиться за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють.

Стаття 35. Загальна середня освіта

1. Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнонародської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення.

2. Держава гарантує молоді право на отримання повної загальної середньої освіти і оплачує її здобуття. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і може отримуватись у різних типах навчальних закладів.

3. За рахунок коштів підприємств, установ і організацій, батьків та інших добровільних внесків можуть вводитися додаткові навчальні курси понад обсяг, визначений державним стандартом для відповідного освітнього рівня.

Стаття 36. Середні навчальні заклади.

1. Основним видом середніх навчальних закладів є середня загальноосвітня школа трьох ступенів: перший - початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, другий - основна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту, третій - старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту.

2. Школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно.

3. Навчання у середній загальноосвітній школі починається з шести- або семирічного віку.

4. Школи першого ступеня у сільській місцевості створюються незалежно від наявної кількості учнів. Відкриття таких шкіл, а також самостійних класів у них здійснюється за рішенням місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

5. За рішенням місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування для задоволення освітніх потреб населення можуть створюватися навчально-виховні комплекси “дошкільний навчальний заклад - загальноосвітній навчальний заклад”, “загальноосвітній навчальний заклад - дошкільний навчальний заклад” або об’єднання з іншими навчальними закладами, а також загальноосвітні навчальні заклади та групи продовженого дня.

6. Для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей створюються профільні класи (з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової допрофесійної підготовки), спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об’єднань. Особливо обдарованим дітям держава надає підтримку і заохочення (стипендії, направлення на навчання і стажування до провідних вітчизняних та закордонних освітніх, культурних центрів).

7. Для здобуття загальної середньої освіти можуть створюватися вечірні (змінні) школи, а також класи, групи з очною, заочною формами навчання при загальноосвітніх школах.

8. Бажаним надається право і створюються умови для прискореного закінчення школи, складання іспитів екстерном.

Стаття 38. Позашкільна освіта

1. Позашкільна освіта та виховання є частиною структури освіти і спрямовуються на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

2. Позашкільна освіта та виховання здійснюються навчальними закладами, сім'єю, трудовими колективами, громадськими організаціями, товариствами, фондами і ґрунтуються на принципі добровільності вибору типів закладів, видів діяльності.

3. Держава забезпечує умови для одержання учнями і молоддю позашкільної освіти.

Стаття 39. Позашкільні навчальні заклади

1. До позашкільних навчальних закладів належать: палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, учнівські та студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади.

2. Для здійснення навчально-виховної роботи позашкільним навчальним закладам надаються спортивні об'єкти, культурні, оздоровчі та інші заклади безкоштовно та на пільгових умовах. Порядок їх надання визначається місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Стаття 40. Професійно-технічна освіта

1. Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікації.

2. Професійно-технічна освіта громадян здійснюється на базі повної загальної середньої освіти або базової загальної середньої освіти з наданням можливості здобувати повну загальну середню освіту.

3. Громадяни, які потребують соціальної допомоги і реабілітації, а також громадяни, які навчаються окремим професіям за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України, можуть отримувати професію не маючи базової загальної середньої освіти.

Стаття 41. Професійно-технічні навчальні заклади

1. До професійно-технічних навчальних закладів належать:
професійно-технічне училище відповідного профілю;
професійне училище соціальної реабілітації;
вище професійне училище;

професійний ліцей;
професійний ліцей відповідного профілю;
професійно-художнє училище;
художнє професійно-технічне училище;
вище художнє професійно-технічне училище;
училище-агрофірма;
вище училище-агрофірма;
училище-завод;
центр професійно-технічної освіти;
центр професійної освіти;
навчально-виробничий центр;
центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів;
навчально-курсний комбінат;
навчальний центр;

інші типи навчальних закладів, що надають професійно-технічну освіту або здійснюють професійно-технічне навчання.

2. Професійно-технічні навчальні заклади можуть мати денні, вечірні відділення, створювати і входити в різні комплекси, об'єднання.

3. Професійно-технічні навчальні заклади здійснюють підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації громадян за державним замовленням, а також за угодами з підприємствами, об'єднаннями, установами, організаціями, окремими громадянами.

4. Професійно-технічні навчальні заклади можуть мати одне або декілька підприємств (установ, організацій) - замовників підготовки кадрів. Відносини з підприємствами, установами та організаціями - замовниками підготовки кадрів регулюються відповідно до укладених угод.

5. Учні державних професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і дітей, які потребують особливих умов виховання, перебувають на повному утриманні держави, інші учні зазначених навчальних закладів забезпечуються безкоштовним харчуванням і стипендією. Порядок повного державного утримання та забезпечення учнів державних професійно-технічних навчальних закладів безкоштовним харчуванням і стипендією визначається Кабінетом Міністрів України.

6. Випускникам професійно-технічних навчальних закладів відповідно до їх освітньо-кваліфікаційного рівня присвоюється кваліфікація "кваліфікований робітник" з набутої професії відповідного розряду (категорії).

Випускникам вищих професійних училищ та центрів професійно-технічної освіти відповідно до їх освітньо-кваліфікаційного рівня може присвоюватися

кваліфікація “молодший спеціаліст” тільки з акредитованого напрямку (спеціальності).

7. Громадяни можуть також одержати професію, підвищити кваліфікацію, пройти перепідготовку безпосередньо на виробництві.

Стаття 42. Вища освіта

1. Вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення їх кваліфікації.

2. Вища освіта здійснюється на базі повної загальної середньої освіти. До вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів, можуть прийматися особи, які мають базову загальну середню освіту.

3. Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах може проводитися з відривом (очна), без відриву від виробництва (вечірня, заочна), шляхом поєднання цих форм, а з окремих спеціальностей - екстерном.

Держава створює умови громадянам України для реалізації їх права на здобуття вищої освіти.

Навчання у вищих навчальних закладах державної форми власності оплачується державою, за винятком випадків, передбачених частиною четвертою статті 61 цього Закону, у вищих навчальних закладах інших форм власності - юридичними та фізичними особами.

Прийом громадян до вищих навчальних закладів проводиться на конкурсній основі відповідно до здібностей незалежно від форми власності навчального закладу та джерел оплати за навчання.

Контроль за дотриманням принципів соціальної справедливості та законності при прийомі громадян до вищих навчальних закладів здійснюється органами, уповноваженими цим Законом.

4. Особливо обдарованим студентам забезпечується навчання та стажування за індивідуальними планами, встановлення спеціальних державних стипендій, створення умов для навчання за кордоном.

Стаття 43. Вищі навчальні заклади

1. Вищими навчальними закладами є: технікум (училище), коледж, інститут, консерваторія, академія, університет та інші.

2. Відповідно до статусу вищих навчальних закладів встановлено чотири рівні акредитації:

перший рівень - технікум, училище, інші прирівняні до них вищі навчальні заклади;

другий рівень - коледж, інші прирівняні до нього вищі навчальні заклади;

третій і четвертий рівні (залежно від наслідків акредитації) - інститут, консерваторія, академія, університет.

3. Вищі навчальні заклади здійснюють підготовку фахівців за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями:

молодший спеціаліст - забезпечують технікуми, училища, інші вищі навчальні заклади першого рівня акредитації;

бакалавр - забезпечують коледжі, інші вищі навчальні заклади другого рівня акредитації;

спеціаліст, магістр - забезпечують вищі навчальні заклади третього і четвертого рівнів акредитації.

4. Вищі навчальні заклади певного рівня акредитації можуть здійснювати підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями, які забезпечують навчальні заклади нижчого рівня акредитації.

5. Вищі навчальні заклади у встановленому порядку можуть створювати різні типи навчально-науково-виробничих комплексів, об'єднань, центрів, інститутів, філій, коледжів, ліцеїв, гімназій.

Наукове видання

**Зінченко
Ірина Олександрівна**

**Кримінально-правова
охорона виборчих, трудових
та інших особистих прав і свобод
людини і громадянина**

/Аналіз законодавства і судової практики/

Монографія

Відповідальний за випуск Н. М. Вапнярчук
Комп'ютерна верстка і дизайн І. В. Москалюк

Підписано до друку 15.12.2006 р.
Формат 84х108 1/32. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум.-друк. арк. 17,58. Обл.-вид. арк. 18,23.
Тираж 500 прим.

Надруковано з оригінал-макета, виготовленого
СПД ФО Вапнярчук Н. М.
(Свідоцтво про внесення до реєстру видавців:
серія ДК № 1674 від 04.02.2004 р.)
(тел.: 8-067-780-96-42)
в друкарні СПД ФО Білетченко Г. В.
(8-057-758-35-98)